

**T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ABBASİ HALİFELERİ İLE SELÇUKLU SULTANLARI ARASINDAKİ
İLİŞKİLER**

Hazırlayan

Selver TEMİR

Tarih Ana Bilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Prof. Dr. Münir ATALAR

TOKAT – 2010

T. C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(.../.../2010)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Selver TEMİR

TEŐEKKÖR

Yaptığım araştırma sırasında benden görüşlerini ve değerlendirmelerini esirgemeyen, teşvik ve tavsiyeleriyle her türlü desteği sağlayan başta tez danışmanım olan sayın Hocam Prof. Dr. Műnir ATALAR'a, eleştirileri ve önerileri ile tezin düzenlenme aşamasında bana her konuda yardımcı olan Yrd. Doę. Dr. Erkan GÖKSU'ya ,tez konumu belirlemede yardımcı olan Araştırma Görevlisi Murat SERDAR'a, beni bugűnlere getiren, maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme ve beni yüreklendiren arkadaşım Soner ARDUÇ'a teşekkür ve saygılarımı sunarım.

ÖZET

XI. Yüzyılın ilk yarısında Abbâsî Hilafetinin ve İslam dünyasının içinde bulunduğu durum hiç de iç açıcı değildi. Bu dönemde İslam dünyası birlik ve beraberlikten yoksun olup siyasî, dinî ve mezhep bakımından bölünmüş ve parçalanmış bir durumdaydı. İşte İslam dünyası böyle bir durumdayken Abbâsî Halifeleri ile Selçuklu Sultanları arasında yakınlaşmaların başlamasıyla İslam Dünyasında bir birlik kurulmaya çalışılmıştır.

Selçuklular, Ortadoğu, Halife ve Hilafet ülkeleri için kendinden öncekilere nispetle yeni bir politika ortaya koymuşlardır. Bu politikanın esasında dini doktrin bakımından belli bir çizgide olmak güç dengelerini ve siyasi odaları iyi bir şekilde tespit etmek, Selçuklu Devletinin karşısında kim olursa olsun yeni güç ve siyasî merkezlerin oluşmasına meydan vermemek ve İslam ümmetinin birlik ve bütünlüğünün temsilcisi olan Halife ile sıkı ve samimi bir işbirliği içinde olmaktır.

Abbasi Halifeleri ile Selçuklu Sultanları arasındaki ilişkiler Tuğrul Bey döneminde başlamıştır. Tuğrul Bey'in Ocak 1058 yılında Halifelik sarayında İslam dünyasının yegâne lideri ilan edildiği toplantı sonunda hem halifenin hem de sultanın görev ve yetkileri değişmiştir. Bundan sonra Abbâsî halifesinin görevi: meşru sultanın adını kendi adında sonra hutbelerde zikrettirmekten ve saltanat makamınca hazırlanmış olan menşurları tasdik etmekle birlikte, dönemin geleneklerine göre sultana, vezire veya devlet adamlarına unvan ve lakaplar vermek, hil'at giydirmek, kılıç kuşatmak gibi adetleri uygulamak olmuştur. Buna karşılık Selçuklu Sultanlarının görevi ise; devlet idaresi, saltanat ve hükümlerlik ve siyasi nizam ve asayişin temini gibi işlerdi. Çalışmamızda Abbâsî Halifeleri ile Selçuklu Sultanları arasındaki ilişkilerin zaman içinde nasıl şekillendiğinden bahsetmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Abbâsî- Selçuklu Münasebetleri, Halife – Sultan İlişkileri, İslam dünyasındaki siyasi evlilikler.

ABSTRACT

In the first half of 19th century, Abbasi Caliphate and the situation in the Islamic world was not good. During this period Islamic World lacks unity and it was divided and fragmented in point of political, religious and sectarian. While the Islamic World was in such a situation, with the beginning of rapprochement between Abbasi Caliph and Seljuqid Sultans a union in Islamic world have been tried to set up.

Unlike the preceding ones: Seljuqid revealed a new policy for Middle Eastern and the caliphate countries and caliph. The aim of this policy is to be in a certain line in terms of religious doctrines, to determine the power balance and political focal points well, to prevent the formation of new political powers and to be in a firm and sincere cooperation with the Caliph who was the representative of the unity of muslim ummah.

The early relationship between the Abbasi Caliphs and Seljuqid Sultans began the period of Sultan Tuğrul. At the end of the meeting in January, 1058 in which Sultan Tuğrul was announced the only leader of Islamic World both the caliph's and sultan's duties were changed.

After that, the duties of Abbasi caliph was to draw out of the legitimate sultan's name after his name sermons, to certify the laws which prepared by sultanate authority, to give degree to Sultan, vizier and statesman, to dress hilât, to present swords to Sultans. In contrast; the duties of Sultan of Seljuqids were the state administration, sovereignty and to ensure the political and social orders. In this study have tried to talk about how the relationship between Abbasi Caliphs and Seljuqid Sultans formed over time.

Key Words: Relationships between Abbasi – Seljuqid, the relationships between Caliph – Sultan, the political marriages in Islamic World.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	vii
BİRİNCİ BÖLÜM	vii
1.HALİFELİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE HALİFELİĞİN TANIMI	1
1.1.HZ. EBÛBEKİR DÖNEMİ	5
1.2. HZ. ÖMER DEVRİ	6
1.2.1.Hz. Ömer Zamanında Bizans'a Karşı Yapılan Fetihler	7
1.3.HZ. OSMAN DÖNEMİ.....	8
1.3.1. Hz. Osman Devrindeki Fetih Hareketleri.....	9
1.3.2. Hz. Osman Zamanında İç Karışıklıklar.....	10
1.4.Hz. ALİ DÖNEMİ (656 – 661)	11
1.4.1. Cemel Savaşı (656)	12
1.4.2. Sıffin Savaşı (657).....	1xxxii
1.4.3. Hz. Ali ve Haricileri	14
1.4.4. Hz. Hasan'ın Halifeliği.....	16
İKİNCİ BÖLÜM	16
EMEVİLER VE ABBASİLER DÖNEMİNDE HİLAFET	17
2.1. EMEVİLER DÖNEMİ (661 – 750)	17
2.1.1. Yezid Dönemi.....	18
2.1.2. Abdülmelik b. Mervan Dönemi (685 - 705)	18
2.1.3. I. Velid b. Abdümalik (705 – 705).....	18
2.1.4. Süleyman b. Abdülmelik (715 – 717).....	19
2.1.5. Ömer b. Abdülaziz (717 – 720).....	19
2.1.6. Emevilerin Zayıflaması ve Yıkılışı.....	19

2.2. ABBASİLER (750 – 1258)	19
2.2.1. Abbasiler Döneminde Türk – Arap İlişkileri	19
2.2.2. Türklerin İslamiyet’i Kabulü	20
2.2.3. Türklerin İslamiyet’le Yakınlaşması.....	22
2.2.4. Selçukluların İslamiyet’i Kabulü	25
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	27
ABBASİ HALİFELERİ İLE BÜYÜK SELÇUKLU SULTANLARI ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER	27
3.1. ABBASİ HALİFELİĞİNİN DURUMU	27
3.1.1. Abbasi Halifeliği ve Selçuklular Arasındaki İlk Münasebetler ve Tuğrul Bey Dönemi	28
3.1.2. Sultan Alparslan Dönemi	39
3.1.3. Sultan Melikşah Dönemi.....	41x
3.1.4. Sultan Berkyaruk Dönemi.....	48
3.1.5. Sultan Muhammed Tapar Dönemi	50
3.1.6. Sultan Sancar Dönemi.....	51xx
3.1.7. Halife Müsterşid – Mahmud İttifakı ve Sultan Sencer.....	54
3.2. IRAK SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE HALİFE – SULTANLAR MÜCADELESİ ..	59
3.3. BÜYÜK SELÇUKLULARIN IRAKTAKİ EGEMENLİKLERİNİ	61xxx
SONU	61xxx
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	66
ABBASİ HALİFELİĞİ İLE SELÇUKLU HANEDANLIĞI ARASINDAKİ SİYASİ EVLİLİKLER	66
4.1. TUĞRUL BEY’İN YEĞENİ İLE HALİFE KAİM BİEMRİLLAH’IN EVLİLİĞİ 66	
4.2. BÜYÜK SELÇUKLU SULTANI TUĞRUL BEY’İN HALİFE KAİM BİEMRİLLAH’IN KIZI SEYYİDE FATİMA İLE EVLENMESİ	68
4.3. HALİFE KAİM BİEMRİLLAH’IN OĞLU UDDET’ÜD İLE ALPARSLAN’IN KIZI FÜLÂNE HATUN’UN EVLİLİKLERİ	71
4.4. SULTAN MELİKŞAH’IN KIZIYLA HALİFE MUKTEDİ’NİN EVLİLİĞİ	7xci
4.5. SELÇUKLULARIN DURAKLAMA VE ÇÖKÜŞ DEVİRLERİN SİYASİ EVLİLİKLER	79
4.5.1. Abbasi Halifesi El-Muktedi Biemrillah’ın Ölümü Ve El-Mustazı-Billah	80
4.5.2. Mehmed Tapar Ve Siyasi Evlilikler.....	81
4.5.3. El-Mustazhir Billah’ın Ölümü Ve El-Müsterşid’in Halife Olması	8ci

4.5.4. El-Müsterşid'in Halife Olduğu Dönemde Selçukluların Durumu	84
4.5.5.El-Müsterşid'in Sultan Sancar'ın Kızı Emire Hatun'la Evlenmesi.....	84
4.5.6. El-Raşid Billah'ın Halifeliği	85
4.5.7.El-Muktefi Biemrillah'ın Halifeliği ve Mehmet Tapar'ın Kızı Fatma Hatun İle Evliliği	86
4.5.8.Sultan Mesud'un Halife El-Muktefi'nin Kızı Seyyide Zübeyde İle Evlenmesi.....	87
4.5.9.El-Muktefi Ve Bağdat'ta Selçuklu Hakimiyetinin Çöküşü.....	88
4.5.10. El-Muktefi'nin Ölümü Ve El-Mustencid'in Halife Oluşu	89
4.5.11. El-Müstencid Devrinde Selçuklularla İlişkileri.....	89
4.5.12. Halife El-Müztaze Billah	90
4.5.13. Halife En-Nâsı Lidinillah'ın Halife Oluşu	91
4.5.14. En-Nâsir Lidinillah'ın II. Kılıç Arslan'ın Kızı Selçuka Hatun İle Evlenmesi	91
4.5.14. Selçuka Hatun'un Oğlu Ez-Zahir Biemrillah'ın Halife Oluşu	9cxii
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	98
EKLER.....	101
ÖZGEÇMİŞ	104

KISALTMALAR

a.g.c.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ. Ü.	: İstanbul Üniversitesi
Neşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
Trc	: Tercüme eden
T. D. V. İ. A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
T. T. K.	: Türk Tarih Kurumu
Y.	: Yayınevi, Yayınları

GİRİŞ

Büyük Selçuklu Devletinin tarih sahnesine çıktığı dönemde, Sünnî İslam dünyasının Abbasi halifeliği temsil etmekteydi. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan halifelik, asırlarca İslam toplumunun fikrî, siyasî, idarî ve sosyal gelişmesinde etkili olan bir müessese olmuştur. Halifelik, temeli din olan bir otoritedir. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan halifelik kurumunda halife, Peygamber'in vekili, ondan sonra Müslümanların idaresini üstlenen, İslam toplumunun en üst düzey yetkilisine verilen unvandır. Halifenin görevi; dini himaye ve dünyayı idare etmektir.¹

Hz. Peygamber, kendisinden sonra kimin halife olacağına ilişkin herhangi bir vasiyette bulunmamıştır. Öte yandan halifenin nasıl seçileceği hususunda âyet ve hadislerde de belirli bir hüküm yoktur. Bu belirsizlikten olsa gerek ilk dört halifenin tayininde belirli bir usûlün takip edilmediğini görüyoruz.

Rasûlüllah'ın vefatı üzerine ensâr, aralarından bir halife seçmek üzere Benû saîde gölgesi altında toplanmışlar ve Hazrec kabilesinin reisi Sa'id b. Ubâde'yi adan göstermişlerdi. Bu toplantıdan haberdar olan Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir ve Ebu Ubeyde b. Cerrah birlikte toplantı yerine gitmişler. Ensârla muhâcirler arasında ceryan eden uzun münakaşalardan sonra Hz. Ebu Bekir'e halife olarak biat edildi. Bu makamda iki yıldan fazla kalan Ebu Bekir, ölümünden evvel ashâbın önde gelenleriyle görüştüğünden sonra, yerine Hz. Ömer'i aday göstermişti. Hz. Osman ise, Hz. Ömer tarafından üyeleri belirlenen ve içinde kendisinin de bulunduğu bir kurul tarafından halifeliğe getirilmişti. Bu uygulamalardan anlaşıldığı üzere Hz. Ebû Bekir'in seçilmesi iştişâre, Hz. Ömer'in seçilmesi aday teklifi ve vasiyet ve nihâyet Hz. Osman'ın seçilmesi de şûra tayini sayesinde gerçekleşmiş oluyor.

Hz. Ali'nin halifeliği, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle sonuçlanan olağanüstü şartlar altında ve sahabeden birçoğunun diğer vilayetlere dağılmış oldukları bir ortamda Şûra esasına göre gerçekleşmişti. Ancak Muâviye, Hz. Osman'ın ölümü ve Hz. Ali'nin halife seçildiği haberini alınca bazı sebepler ileri sürerek biata razı olmadığı gibi üç aya sonra Şam'da halifeliğini ilan etti. Bu durumda halifeliğin askeri ve özellikle siyasi yönden kim üstünse onda kalması beklenirdi. Nitekim öyle olmuş ve İslam tarihinde

¹ T. W. Arnold. "Halife" Mad., İ.A., C.V., s. 148

önemli bir yer işgal eden Sıffin Savaşı ile Hakem Olayını kendi lehine çevirmesini bilen muaviye mücadeleden kârlı çıkmıştır.

Hz. Ali'nin şehit edilmesi üzerine oğlu Hasan,babasının taraftarlarınca halife ilan edildiyse de (H.40/M.661) bir yıl sonra Muâviye lehine halifelikten ferâgat etmekten başka bir yol bulamamıştır

Hulefâ-i Râşidîn döneminde,halifelik için tayin edilmiş bir aile yoktu.Başka bir deyişle hilafet irsi değildi.Mesela Hz. Ebu Bekir ve Hz.Ömer oğulları bulunmasına rağmen halifeliği başakalrına teklif etmişlerdir.Muâviye'nin kuvvete başvurarak halifeliği ele geçirmesiyle şûra usûlü terk olunmuş ve oğlu Yezid'i kendisinden sonra halifeliğe geçmek üzere veliaht tayin etmesiyle de verâset usûlü ortaya çıkmıştır².Emevilerden sonra da halifelik Abbasilere geçmiştir. Abbasi Devleti, Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın soyundan gelenler tarafından kurulduğu için bu adı almıştır. İslam dünyasında uygulamış olduğu politikadan memnun olmayan gruplar arasındaki siyasi mücadeleyi kendi lehine çevirmeyi başaran Ebû'l Abbas es-Saffah, Abbasi Devletinin kurucusudur. Abbasilerin iktidarda bulunduğu ilk bir asır içinde devlet idaresinde ve kurumlarında önemli gelişmeler olmuştur. Çok büyük topraklara sahip olan İslam dünyası bu kısa sürede zenginlik ve refaha ulaşmıştır. Ancak Abbasilerin yönetiminin ikinci asrının ortalarından itibaren halifelerin ülke yönetiminde gösterdikleri zafiyet, özellikle de yüksek rütbeli Türk komutanlarla halifeler arasında yaşanan siyasi çekişmeler merkezi otoriteyi zayıflatmış ve İslam toprakları üzerinde irili ufaklı devletler kurulmuştur.

X. yüzyılın ortalarına doğru giderek gücünü kaybeden Abbasi halifeliği, Bağdat ve civarında nüfuzunu arttırma mücadeleleri veren mahalli emirlere boyun eğmek zorunda kalmıştır. 945 yılında Şîî olan Ahmed b. Büveyh, Sünni – İslam dünyasının merkezi olan Bağdat'ı işgal etti. Halifelik böylece bir dönem Büveyhi hakimiyeti altında, yeni idarecilerin istedikleri an halifeleri iş başından uzaklaştırmaları, bazı halifelerin mil çekilerek etkisiz hale getirilmeleri, bazılarının da sefil bir şekilde Bağdat sokaklarına terk edilmeleriyle büyük bir itibar kaybına uğradı. Bu dönem halifeleri, bütün yetkileri ellerinden alınarak Büveyhi idarecilerinin tahsis ettiği az bir gelire geçimlerini sağlamışlar ve halifelik sarayı içinde münzevi bir hayat sürdürmeye mahkum edilmişlerdir. Bütün bunlara rağmen Büveyhiler bazı siyasi endişelerden ve

² Ali Aktan, "Mısırda Abbâsi Halifeleri", *Bellekten*, C. LV,Ankara,1991,s.614.

bölgedeki yoğun Sünni halkın tepkisinden çekinerek Abbasi halifeliğine son vermeyip, Şîî geleneklerinin yaygınlaştığı, etkisiz ve sembolik bir kurum olarak varlıklarını devam ettirmelerine izin vermişlerdir.³

XI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Abbasi Devleti, halifeler ile yüksek rütbeli komutanlar, emirü'l-ümeralar⁴, daha sonra da Büveyh emirleri arasındaki nüfus mücadelelerinden dolayı yabancı unsurların tesirinde kalmış ve iyice yıpranmıştır. Siyasi yönden parçalanmış olan İslam dünyası fikir ve mezhep mücadeleleri ile iyice yıpranmıştır. Şîî - Fâtımiler siyasi nüfuslarını Filistin, Suriye, Hicaz ve Irak bölgelerinde arttırmışlar ve onların desteklediği Batını akımları, İslam medeniyetini iyice tehdit eder duruma gelmiştir.⁵

Abbasi Hilafetinin böyle bir durumda olduğu sırada, Selçuklular yakın doğu İslam dünyasının siyasi bakımdan zayıf bir duruma düşmesinden faydalanarak, XI. Yüzyılın ortalarına doğru İslam ülkelerine göç ve akımlara başlamışlardır. Selçuklular kısa bir zaman sonra Horasan bölgesinde hakimiyet kurarak Abbasi halifelerinin ilgisini çekmişlerdir. Araştırmamızda Selçukluların Horasan bölgesine hakim olması ile yakınlaşmaya başlayan ve giderek artan Selçuklu – Halife ilişkilerine ve bu ilişkilerde Abbasi halifelerinin Selçuklu Sultanları üzerindeki etkisinden bahsetmeye çalışacağız.

³ Erdoğan Merçil. "Büveyhliler" , **DiA**, C. I, s. 497

⁴ Emirü'l Ümera:Hz. Muhammed döneminden itibaren çok yaygın olmamakla birlikte,ordu kumandanını ifade eden bir unvan olarak kullanılmıştır.H.Dursun Yıldız,'Emirü'l Ümera',**DiA**,C.II,S.158.

⁵ Osman Turan,**Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1993, s. 15

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HALİFELİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE HALİFELİĞİN TANIMI

1.1. HZ. EBÛBEKİR DÖNEMİ

Müslümanların,Hz.Muhammed'in vefatından sonra,dini koruması ve dünya işlerini dini bir siyasetle idare etmesi için başlarına getirdikleri kişilere halife bu kuruma da hilafet(imâmî) adı verilmiştir.Kur'ân'da yer yer'Halife' ve çoğul olarak 'Halâif' ve 'Hulefâ' kelimeleri geçmekle⁶bereber insanın Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğu sıkça tekrarlanır(el-Bakara 2/30; el-Enâm 6/165;Yunus 10/73;en-Nemi 27/62; Fâtır 35/39; sâd 38/26).⁷Ancak bu kelimelerin,Peyganber'in yerine geçecek olan kimselerin ünvanı olmasına dair açık bir işaret yoktur.⁸Hz. Muhammed'in ölümünden sonra en önemli konu Müslüman toplumu için kimin devlet başkanı (halife) olacağı mevzusu idi. Hz. Muhammed ölmeden önce İslam toplumunun başına kendisinden sonra kimin geçeceğine dair bir bilgi vermemişti. Üstelik Kur'an'da da bu hususta herhangi bir bilgi

⁶ Ali Aktan,Mısır'da Abbâsi Halifeleri,**Bellefen**,C.LV,Ankara,1991,s.613

⁷ Casim Avcı,'Hilafet',**DİA**,C.17,S.539.

⁸ Aktan,Mısır'da Abbâsi Halifeleri,s.613

yoktu. Hz. Muhammed eğer sağlığında bir halife tayin etmiş olsaydı bir taraftan fertlerin seşim hürriyetini tanımamış, bir taraftan müşavere emrine aykırı hareket etmiş olurdu. Böylece devlet başkanı seçiminin Müslümanların iradesine bırakılan bir iş olduğu dinin esaslarından olmadığı hususu açıkça ortaya çıkıyordu.

Medineli Müslümanlar (Ensar), Hz. Muhammed'in vefat ettiği gün Saideoğulları şardağında toplandılar. Daha sonra bu toplantıya Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrah katılmıştır. Başlangıçta Evs ve Hazrec kabileleri Sa'd b. Übâde'nin devlet başkanı olması konusunda karar birliği ettiler.⁹ Ancak Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir ve Ebû Ubeyde'nin toplantıya katılmasıyla yapılan konuşmalar ve şiddetli tartışmalardan sonra Hz. Ebû Bekir'in İslam devletinin başına (halife) geşmesi kararlaştırılmış ve Saideoğulları şardağındaki toplantıya katılanlardan Hz. Ebû Bekir'e biat etmişlerdir.¹⁰ Medine'nin Beni Saide gölgeleğinde toplanan ašhap tarafından halife seşilen Hz. Ebûbekir, hilafetin şartları olan ilim, irade ve kifâyet gibi bir çok vasıfları şahsında toplamış bir kişiydi. Bu nedenle halifeliği için birkaç kiři hariç hiç kimse bir itirazda bulunmadı. Böylece Medine şehrinde sükunet hemen sağlanabildi.

Hz. Muhammed (S.A.V.), son günlerinde Bizanslılara karşı gerek Mute savaşının acısını çıkarmak için Suriye sınırlarını emniyet altına almak için bir ordu hazırlamakla meşguldü. Üsame b. Zeyd'i de bu orduya kumandan tayin etmişti. Fakat ordu hareket etmeden Hz. Muhammed vefat etmişti.¹¹ Hz. Ebû Bekir halife seçildikten sonra Hz. Muhammed'in son planını uygulamaya koyarak Üsame b. Zeyd'i hazırlanan orduyla birlikte şam taraflarına gönderdi (632). şam taraflarında Belka'ya kadar ilerleyen Üsame ordusu baskınlar yaparak bir çok ganimet ve esir aldı. Böylece Mute savaşının da intikamı alınmıştı. İki ay kadar süren sefer dönüşünde de Kebkeb ahalisi itaat altına alınmıştır.

Hz. Muhammed'in (S.A.V) ölümünden sonra Arabistan'ın çeşitli yerlerinde bazı irtidat ve irtica hareketleri görüldü. Bunlardan da bir kısmı mürted, bir kısmı da mürteci idi. İrtidat edenler Esved-i Ansi bakiyesi ile Tüleyha, Selma ve Secah'ın etrafında toplanan kimselerdi. İrtica edenler ise, Müslüman kalmak şartıyla "namaz kılarız ama zekât vermeyiz" gibi sözler söyleyerek zekât vermek istemediler. Hz. Ebû Bekir'in

⁹ Adem Apak, **Anahatlarıyla İslam Tarihi 2 (Hulefa'yı Raşidin Dönemi)**, İstanbul 2007, s.40.

¹⁰ Hayati Ülkü, **Başlangıçta Günümüze Kadar İslam Tarihi**. İstanbul, 1982, s. 256-276

¹¹ Mehmet Zeki Canan, **İslam Tarihi I (Cahiliye Devri Siyer-i Nebi Halifeler Devri)**, İstanbul 1977, s. 470

zekât vermek istemeyenlere karşı kesin bir tavrı vardı. Müslümanlığın şartlarından biri olan bu hususun yerine getirilmesi gerekiyordu.

Aslına bakılırsa Ridde savaşları önce Müslüman olan sonra irtidat edenlerin İslam'a geri çevrilmesi için yapılmamıştır. Bunlar Medine'nin siyasi nüfuzunu tanımayan ve ona itaat etmek isteyenleri devlet otoritesine sokmak için yapılan dini politik savaşıdır.

Hiz. Muhammed (S.A.V.) okur-yazar değildi; bir ayet veya sûre nâzil olunca derhal onu vahiy katiplerine okur, katiplerde onu ezberlerler veya hurma ağaçlarının dal ve yapraklarına, ya derilere veyahut da düz kemik ve taşlar üzerine yazılırdı. Hiz. Muhammed (S.A.V.) hayatta iken Kur'an'ın sayfalarını bir araya getirmek mümkün olmadı. Ayrıca vahiyler Hiz. Muhammed'in (S.A.V.) ölümüne kadar gelmeye devam etmiştir. Vahiyler tamamlanmadan Kur'an sayfaları da bir araya getirilemezdi. Hiz. Ebû Bekir devrinde yapılan Ridde savaşlarında Kur'an-ı Kerim'i ezbere bilen hafızlardan bir kısmı şehit olmuştu. Bu savaşlarda ve bunun gibi ilerde meydana gelebilecek savaşlarda bir çok hafızın şehid olması mümkündür. Böylece yavaş yavaş Kur'anı ezbere bilen hafızlarda ortada kalmayacaktı. İşte bu durumun önüne geçebilmek için Kur'an-ı Kerim'in toplanmasına karar verildi. Kur'an sayfalarını toplamak için oluşturulan komisyon çok titiz bir çalışma sonunda Kur'an-ı Kerim'i bir kitap haline getirerek Hiz. Ebû Bekir'e teslim etmişlerdir.¹²

Hiz. Ebû Bekir İslam devletini başına geldiği devirde Bizans ve Sasani devletleri dünyanın iki büyük devleti konumundaydı. Sasaniler, Milattan Sonra 212 yılına doğru İran'da iktidara geçerek bu bölgede hüküm sürmeye başlamışlardır. Sasaniler İran'a hakim olduktan sonra gerek doğuya gerekse batıya yaptıkları seferlerde imparatorluğun sınırlarını oldukça genişletmişlerdir. M.S. 590 ile 628 yılları arasında (II. Hüsrev döneminde) Sasaniler komşuları olan Bizanslılarla mücadelelerde bulunmuşlarsa da Bizans karşısında çok da başarılı olmamışlardır. Üstelik Sasani tahtında II. Hüsrev'in oğlu Şiruye tarafından öldürülerek tahttan indirilmesinden sonra Sasani imparatorluğunun başına bir çok sayıda hükümdar çıkıp inmiştir. Ayrıca İran'a yayılan ve ülkeyi büyük bir zarar ve felakete uğratan veba salgını da devletin iyice sarsılmasına neden olmuştur. Bütün bu gelişmeler İranlıların gerek içte huzur ve emniyetten, gerek dışta nüfuz ve itibarlarını yitirmeleri ile sonuçlanmıştır. İşte İran bu durumdayken

¹² Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi İlk Dönem**, Ankara, 2001,s.47.

güney batısında yani Arabistan'da yayılmayan başlayan İslamiyet yavaş yavaş İran topraklarına doğru harekete geçmişti.¹³

İrtidat hareketlerini büyük bir kararlılıkla ve hızla bastıran Halife Hz. Ebû Bekir, bütün gücüyle Hz. Muhammed'in başlattığı fetih hareketlerine yöneldi. İslam'ın tanınıp yayılması için komşu Arap ülkelerinin fetih zamanı gelmişti. Hz. Ebû Bekir, Hicret'in 12. Yılı'nın sonlarına doğru Halid b. Velid, Amr b. As, Yezid b. Ebû Süfyan, Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Şurahbil b. Hasene gibi büyük sahabileri Irak ve Suriye'ye gönderilecek olan ordunun başına komutanlığa seçti.

Halid b. Velid komutasındaki İslam ordusu Hicri 12 / M. 634'de Irak üzerine harekete geçti. Irak köylerinden Bankıya ve Bersurve alındı; sonra da cizye vermek şartıyla anlaşma yapıldı. Ancak bu anlaşma İran yöneticilerini kızdırmış ve İran emirlerinden Zazaveyh'in Hire Valiliğine neden olmuştur. Halid b. Velid Hire'den hareketinde Müsenna'yı öncü kuvvet komutanlığına tayin etmiş, Adiy b. Hâtemi de başka bir koldan yürüterek Sasaniler üzerine harekete geçmiştir. Bu sırada bölgenin İranlı komutanı Hürmüz idi. Hürmüz bir yandan İslam ordusunun gelişini İran'a haber verirken diğer taraftan da savaş için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Halid b. Velid, Hürmüz'e teslim çağrısında bulunmasına rağmen bir netice alamayınca İslam ordusuyla Basra'nın güneyindeki Hafir suyu istikametine yönelmiştir. İslam ordusu ile Sasani ordusu Yemane yolu üzerindeki Kâzıma vadisinde karşılaşmış ve yapılan mücadelede Şaşanı ordusu mağlup olduğu gibi komuta eden Hürmüz'de öldürülmüştür. Sasaniler karşısında gösterilen bu zaferden sonra Halid b. Velid, Basra civarına yönelmiş ve bu civara sevk edilen Şaşanı kuvvetleriyle karşılaşmış ve onları da bozguna uğratmıştır.

Hire savaşları kazanıldıktan sonra ve Hire halkı ile barış antlaşması yapıldıktan sonra Ahkar'a kadar gelen Halid b. Velid ordusu, kalelere sığınmış halde bekleyen kuvvetleri ok ve mancınık atışına tutarak yenilgiye uğrattı. Anbas'ın alınmasından sonra Aynu't-Temr'e geçti. Burada Temr, Tağlib ve İyad gibi Arap kabilelerinden meydana gelen orduyla savaşmıştır. Halid b. Velid komutasındaki ordu çetin bir savaştan sonra hem burasını hem de Akka'yı ele geçirdi. Halid b. Velid daha sonra Aynu't-Temr'de Uveymir b. Kahil'i bırakarak Devmetü'l cendel üzerine yürüdü. Burada birleşik Arap kuvvetlerini mağlup etti.¹⁴

¹³ Ülkü, **Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Tarihi**, s. 286

¹⁴ Canan, **İslam Tarihi I**, s. 473

Halid b. Velid Devmetü'l - Cendel'de bulunduğu sıra İranlıların (Sasanilerin) tekrar Anbar ve Hire şehirlerini geri almaya çalıştıkları haberini aldı. Bu yüzden Hire'ye doğru yola çıkarak burada Şaşanı ordusunu bir kez daha mağlup etmiştir.

Hz. Ebû Bekir, Sasanilere karşı yapılan savaşların komutanlığına Halid b. Müsenna, İyaz gibi komutanlar tayin ederken, Amr b. As, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Yezid b. Ebû Süfyan, Şurahidi b. Hasene'yi de Bizans'a karşı yapılacak olan fetih hareketlerinin komutanlığına seçti. İslam ordularının dalgalar halinde Suriye'ye ve bilhassa Bizans sınırlarına gönderilmesi Bizans İmparatoru Heraklius'u tedirgin etmeye başlamıştır. Böylece Bizans İmparator'u da savaş hazırlığına girişti. İslam orduları ile Bizans ordusu Yermük denilen mevkide savaşmaya başladılar (Mart 634). İslam ordusunun komutanları Hz. Ebû Bekir'den Irak'ta büyük zaferler kazanan Halid b. Velid komutasındaki ordunun takviye kuvveti olarak gönderilmesini talep ettiler. Yapılan Yermük savaşı Müslümanların galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Ancak savaşın devam ettiği sırada Halife Hz. Ebû Bekir'in öldüğü ve yerine Hz. Ömer'in geçtiği haberi geldi.

1.2. HZ. ÖMER DEVRİ

Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in vasiyeti (aday göstermesi) Müslümanlarında biati ile halife seçilmiştir.

Hz. Ömer halife olur olmaz, İslam'ın yayılması için gerek Suriye ve gerekse Irak'taki ordular hakkında bazı tedbirler aldı. Bu tedbirler doğrultusunda Suriye ordularının başkumandanlığına Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı tayin etti. O ana kadar Suriye ordularının başkumandanı Halid b. Velid idi.

Hz. Ömer devrinin en belirgin özelliği fetih hareketleridir. Sasani ve Bizans imparatorluklarına karşı askeri ve siyasi zaferler kazanılması, Suriye, Irak ve İran'ın bütünüyle İslam ülkelerine katılmasıdır. El-cezire, Filistin ve Mısır gibi ülkelerin fethedilmesi Hz. Ömer devrinde gerçekleşmiştir.¹⁵

Behen Caduveyin İran ordusuyla birlikte Fırat nehrinin kıyısına geldi. Nehrin karşı kıyısında ise Ebû Ubeyde, İslam ordusuyla bulunmaktaydı. Düşman ordusunun Fırat nehrinin karşı kıyısında olduğunu gören Ebû Ubeyde, İslam ordusuyla nehrin karşı tarafına geçti. Düşman ordusundaki filler İslam ordusunun püskürtülmesine ve bozguna

¹⁵ Hizmetli, **İslam Tarihi İlk Dönem**, s. 400 - 403

uğratılmasına neden oldu. Fırat nehri üzerindeki köprü yıkıldığı için askerler geri döneemediler ve Fırat'ta boğuldular. Müsenna ise bu savaşta şehit oldu.

635 yılının en önemli olaylarından biri de Sa'd b. Ebû Vâkkas'ın İran orduları başkomutanlığına tayini ve Kadisiye savaşdır. İran bölgesine gönderilen İslam ordusunun başına geçen Sa'd b. Vâkka, Kûfe yakınlarındaki Kâdisîye'de ordugâhını kurmuş ve İran ordusunun başında bulunan Yezdü Cerd'e elçi göndererek onları İslam'a davet etti. Ancak bu davetin geri çevrilmesi üzerine Kadisiye'de İslam ordusu ile İran ordusu arasında büyük bir savaş başlamıştır. İslam ordusundaki filler Müslümanlara büyük kayıplar verdirdiyse de savaş Müslümanların zaferiyle sonuçlanmıştır.

Kadisiye'de uğradıkları müthiş bozgunun ardından İranlılar için tek umut kalmıştı. Zağros dağlarının eteğine çekilip buradan karşı bir saldırı başlatmak. Ancak İranlıların bütün çabaları neticesiz kaldı. Çünkü Cezire'ye (Mezopotamya: Şimdiki Kuzey Irak) işgal eden Müslümanlar İran yaylası boyunca onları takip ederek Hemedan'ın güney batısına düşen Nihavend yakınlarında İran ordusunu mağlup etmişlerdir. Böylece Sasani imparatorluğu da sona ermiş oldu (642). Böylece İran'ın ortasındaki İsfahan'dan Ceyhun'un batısına kadar Horasan bölgesi ve Hazar Denizi'nin batısında bulunan Derbend şehri Müslümanların egemenliği altına girdi.

1.2.1.Hz. Ömer Zamanında Bizans'a Karşı Yapılan Fetihler

Bizans bu yüzyılın başında Sasaniler karşısında başarısız olduğu için çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Halkın ağır vergiler karşısında ezilmesi, mezhep ayrılıklarından dolayı çıkan anlaşmazlıklar gibi nedenlerden dolayı Bizans İmparatorluğu Müslümanlar karşısında başarılı olamamıştır. Bizans'la yapılan Yermük savaşı sırasında Halife Hz. Ebû Bekir vefat etmiş ve yerine Hz. Ömer seçilmiştir. Yermük savaşında mağlup olan Bizans ordusu Şam'a çekildi. Bunun üzerine Halid b. Velid komutasındaki İslam ordusu Dımaşk (Şam)'ı kuşatmıştır. Uzun bir kuşatmadan sonra 635 yılında Dımaşk kan akılmadan fethedilmiştir. Dımaşk'ın alınması ile Suriye'nin bütünüyle ele geçirilmesi için bir engel kalmamış oldu. Buradan sonra da Ebû Ubeyde fetih hareketlerine başlayarak Humus, Hana, Kimerin, Lazkiye, Haleb ve

Antakya'yı ele geçirdi. Fethedilen bölgelerdeki insanlarla cizye vermeleri karşılığında anlaşmalar yapıldı.¹⁶

Hz. Ömer Halid b. Velid'i Suriye'nin fethi için görevlendirdiğinde Amr b. As, Muaviye gibi komutanları da Filistin taraflarını fethetmekle görevlendirmiştir. Filistin'de Kayseriyye Ecnadin gibi yerleri aldıktan sonra Amr b. As, Kudüs'ü kuşatarak bu şehri de feth etmiştir (637). Halife Hz. Ömer'den Mısır'ı feth etmek için izin alan Amr b. As, 639 yılında da Mısır üzerine hareke geçti. 641 yılında Mısır valisi Mukavkis ile yapılan anlaşma sonucunda Mısır'da İslam devletine bağlı hale getirilmiş oldu. 642 yılında da deniz sahili bir şehir olan İskenderiye'de fethedilmiştir.¹⁷

Hz. Ömer zamanında yapılan bütün bu fetihlerle devletin toprakları Horasan, Hazar Denizinin batı tarafları, Suriye, Filistin, Mısır, Irak ve bütün Arabistan'a kadar genişlemiş oldu. Fethedilen topraklar eyaletlere bölündü. Hz. Ömer fethedilen yerlerdeki idarecilerde bir değişiklik yapmamış, sadece vali veya bölgeyle ilgili tam yetkili birer kumandan tayin etmiştir. Hz. Ömer, bu yöneticileri seçerken özellikle işinin ehli olan kişileri atamaya özen göstermiştir. Valilerin yanına gerekirse mali işlerden sorumlu amil denilen yardımcılarda göndermiştir.

Hz. Ömer zamanında devletin sınırları fetihlerle hızlı bir şekilde büyüdüğü için idari alanda teşkilatlanmaya da gidilmiştir. Bu dönemde Sasanilerden etkilenilerek divan teşkilatı kurulmuştur (641). Devletin gayrimüslümlerden aldığı vergilerin, devlet memurları ve askerlerle ilgili tüm bilgilerin olduğu deftere divân denirdi. Gayri Müslümlerden Beytülmal'a giren vergiler, kimden ne alınıyor, nereye harcanıyor divan denilen bu defterlere işleniyordu. Ayrıca memur ve asker kayıtları, maaşları ve diğer ödenekleri kayda geçmiş oluyordu.

Bu dönemde idari teşkilatlanmanın dışında adli teşkilatlanmada da önemli değişiklikler olmuştur. Başta Medine olmak üzere Irak, Suriye ve Mısır bölgelerindeki şehirlere ayrıca kadılar tayin edilmiştir. Hz. Ömer ve ondan sonraki halifeler zamanında kadıların medeni kanun kapsamına giren davalara baktıkları, kısas ve hadlere (ceza hukuku) ise halifeler ve valilerin karar verdikleri görülmektedir. Adliye sisteminde yeni

¹⁶ Apak, **Anahatlarıyla İslam Tarihi 2 (Hulefa'yı Raşidin Dönemi)**,s.127

¹⁷ Hizmetli, **İslam Tarihi İlk Dönem**, s. 406-407

düzenlemeler yapıldığı bu dönemde kadıların katibi ve karar defteri yoktu. Hüküm kesinleşince yerine getirilmesi bizzat kadı tarafından yapılırdı.

Hiz. Ömer tarafından atılmış bir diğer önemli adım, yeni bir takvimin oluşturulmasıdır. Oluşturulan bu takvimin başlangıç yılı Hiz. Muhammed'in (S.A.V.) Mekke'den Medine'ye hicreti 622 Eylül ayı olmuştur. Kameri Takvim'de denilir.¹⁸

Hiz. Ömer, İranlı bir köle olan Firuz'un namazda onu hançerlemesi ile ağır bir yara almış ve bu yaralanmadan üç gün sonra 26 Zilhicce 23/3 Kasım 644 yılında vefat etmiştir.¹⁹

1.3. HZ. OSMAN DÖNEMİ

Hiz. Ömer, İranlı bir köle tarafından hançerlenerek yaralanmıştı ve sağlığı giderek kötüleşiyordu. Hiz. Ömer'in yönetiminden hoşnut olan halk, Hiz. Ömer'den kendisinin yerine gönderilecek bir kişiyi seçmesini istediler. Hiz. Ömer'de halifenin belirlenmesi için altı kişilik bir şûra oluşturdu ve bu "şûra"dan halifeyi belirlemelerini istediler. Hiz. Ömer'in ölümünden sonra altı kişilik şûra toplanarak görüşmelere başladılar. Hiz. Osman ve Hiz. Ali'den birisinin seçilmesine kara verildi. Böylece aday sayısı da indirilmiş oldu. Abdurahman b. Avf hakem oldu. Ayrıca Medine'nin ileri gelenleri ile görüşen Abdurahman b. Avf, yaşça Hiz. Ali'den büyük olan Hiz. Osman'a biat etti. Orada bulunanlar ve halk da biat ederek halifeyi seçtiler (644). Hiz. Ali'de Hiz. Osman'a biat ederek halifeliğini tebrik etti. Böylece İslam devletinin yeni başkanı, halifesi Hiz. Osman oldu.²⁰

1.3.1. Hiz. Osman Devrindeki Fetih Hareketleri

Hiz. Ömer döneminde Sasani imparatorluğu yıkılmış, Horasan bölgesine kadar olan yerler de ele geçirilmişti. Hiz. Ömer halife olduktan sonra Horasan halkı ve Azerbaycanlılar, kendileri ile yapılan barışı bozmuş ve isyan etmeye başlamışlardır. Bu nedenle Hiz. Osman halife olur olmaz Horasan tarafına bir ordu sevk etti. Gönderilen ordularla bölgedeki isyanlar bastırılmış, Horasan'ın tamamı fethedilmiş, sınırlar Ceyhun Nehrine kadar dayandırılmıştır.

¹⁸ Hasan Karaköse, **Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı**, Ankara 2006, s. 36-37

¹⁹ Hizmetli, **İslam Tarihi İlk Dönem**, s. 408.

²⁰ Apak, **Anahatlarıyla İslam Tarihi 2 (Hulefa'yı Raşidin Dönemi)**s.190

Bizans'ın da kışkırtması ile İskenderiye'de çıkan isyan da bastırıldıktan sonra Kuzey Afrika seferine çıkmıştır. Bizans'ın vilayeti olan Kuzey Afrika'da Libya Çölü aşılıarak Trablusgarp'a kadar varıldı. Burada yapılan savaşı Müslümanlar kazanarak çok sayıda ganimet elde etmişlerdir. Yapılan bu seferlerle Kuzey Afrika'nın da kapıları açılmış oldu (646).Hz. Osman döneminin en önemli özelliklerinden bir tanesi de bu dönemde denizcilik alanında yapılan yeniliklerdir. Muaviye, Hz. Osman'dan izin alarak bir donanma oluşturmuştur. Kurulan bu donanmayla Kıbrıs üzerine iki ayrı sefer düzenlenmiştir (653). Kıbrıs'ta yapılan savaşlar kazanılarak pek çok esir ve ganimet ele geçirilmiştir. Muaviye'nin amacı İstanbul'u ele geçirmektir. Ancak Müslümanların yeteri kadar denizlerde savaşmaya tecrübesi yoktu. Likya (Finike) yakınlarında Bizans donanmasıyla savaşarak bir çok Bizans gemileri Müslümanların elene geçmiştir (655). Müslümanların önünde engel kalmayınca Rodos adası da fethedilmiştir.

Böylece Hz. Osman zamanında İslam fütuhâtı Doğu'da ve Batı'da varabileceği en geniş sınırlara ulaşmış, Asya'da Anadolu, Çin ve Rusya'ya, Afrika'da Kuzey Batı Afrika (Mağrib) içlerine, Avrupa'da Portekiz sınırlarına kadar dayandı.²¹

1.3.2. Hz. Osman Zamanında İç Karışıklıklar

Hz. Osman zamanında gerek arazi dağılımı ve ganimet taksimi, pay meselesi ve fatihler gerekse idari ve dini konularda bazı yenilikler yapıldı. Yapılan işlerden halifelerin ve valilerin icraâtından memnun olanlar yanı sıra, bütün yapılanlardan hoşnutsuz olan bir grup vardı.

Hz. Osman döneminde ortaya çıkan karışıklıkların nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz:²²

1. Hz. Osman'ın yumuşak huylu olması devlet idaresine daha çok yakın akrabalarını yerleştirmesi,
2. Fetihlerle birlikte İslam devletinin sınırları genişleyince Müslümanlar fethettikleri yerlerde çeşitli dil, din ve ırktan insanlarla karşı karşıya geldiler. Bu ise Müslümanlardan başka insanların yaşantılarına özentiyi başlattı. Zengin hayat yaşama arzusu daha önceki hayat tarzını unutmanın başlaması, Peygamberler dönemindeki ilkelerden ayrılmaların olması,
3. Hz. Osman'ın halife seçiminin gecikmesinden sonra başlayan üstünlük mücadelesinin Kureys ile Ümeyye oğulları arasında devam etmesi,

²¹ Karaköse, **Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı**, s. 40-41

²² Hizmetli, **İslam Tarihi İlk Dönem**, s. 480

4. Hz. Ömer zamanında fethedilen topraklar eski sahiplerine bırakılmış, askerler arasında ganimet olarak dağıtılmamıştı. Bu duruma karşı çıkanlar Hz. Ömer'in otoritesine karşı çıkmamışlardı. Fakat Hz. Osman'ın yumuşak huyluluğu devlet otoritesinin gevşemesine neden olmuş, bu durumda da sefere çıkanlar daha fazla ganimet elde etmek için seslerin yükseltmeye başlamışlardır.
5. Bu dönemde İslam birlik ve beraberliğini bozma girişimlerinin başlaması, Yahudilerin İslam inancını bozma çalışmaları ilerde çıkacak fikir ayrılıklarının başlamasında etkili olmuştur.

Hz. Osman zamanında Kûfe ve Basra'da valilerin idaresinden şikayetler başlamıştı. Basra'da halk valiye karşı ayaklanmış, Kûfe'de ise halk vali taraftarları olanlar ve olmayanlar şeklinde iki ayrı gruba bölünmüştür²³. Bu dönemde iç karışıklıkların artmasındaki bir diğer faktör Abdullah b. Sebe'nin çalışmaları ve fikirleridir. Annesi bir Yahudi olan Abdullah b. Sebe, bu dönem de Müslüman olmuştu. Fakat halk arasında karışıklıklar çıkararak insanları birbirine karşı kışkırtıyordu. Hz. Ali taraftarlarını Hz. Osman'a karşı kışkırtarak iç bunalımların artmasına neden oluyordu. Abdullah b. Sebe fikirlerini yaymak için Hicaz, Kûfe, Basra ve Şam'a yolculuk yapmış, en sonunda da Mısır'a yerleşmiştir. Mısır'a yerleşen Abdullah b. Sebe, buradan çeşitli yerlere mektuplar yazarak kendisine tarafta toplamaya başlamıştır. Kısa zaman sonra şehirler arasındaki yazışmalar artmış, mektuplara valilerin hataları yalan yanlış bilgilerle doldurulmuş, huzursuzluklar abartılarak yazılmıştır. Dedikodular artınca Hz. Osman bunları araştırmak için önce vilayetlere müfettişler göndermiş daha sonra da bütün valileri hac zamanında Mekke'de toplamıştır. Bütün bu dedikoduların kaynağının Abdullah b. Sebe olduğu anlaşılmış, ancak delil olmadığı için hiçbir şey yapılamamıştır. Valilerin tekrar vilayetlere gitmesi üzerine Abdullah b. Sebe taraftarları gruplar halinde Medine'ye gitmeye karar verdiler. Orada Hz. Osman'ı görecekler ve şehirlerdeki huzursuzlukları ona anlatacaklardı. Basra, Kûfe ve Mısır'dan gruplar yola çıkmıştır. Bu grupların Medine'ye yaklaşmakta olduğu haberi olduğu haberini alan Hz. Osman, ne istediklerini öğrenmek için grupların temsilcileriyle yüz yüze görüşmüş, onların şikâyetlerini dinlemiştir. Hz. Osman isyancılara hiçbir şey yapmadan memleketlerine göndermiş ancak Medine dışında birleşen gruplar halifenin yanında bulunanların dağılmasından sonra tekrar Medine'ye girmeye karar vermişlerdir. İsyancılar planladıkları gibi Medine şehrine girerek Hz. Osman'ın evini kuşatmışlardır.

²³ Apak, **Anahatlarıyla İslam Tarihi 2 (Hulefa'yı Raşidin Dönemi)**,s.223-227

Kuşatmanın olması üzerine halk hiçbir şey yapmamış, Hz. Ali isyancılarla konuşarak onları geri gitmeleri için ikna etmeye çalışmıştır. Ancak isyancılar kuşatmaya devam ederek halifenin dışarı ile bütün ilişkisini kesmiştir. Evinde eşiyle yalnız kalan Hz. Osman, evi saran isyancıların aniden saldırması ile bıçakla yaralanarak şehit olmuştur. İsyancılarda bundan sonra Hz. Osman'ın evini ve beytülmalı yağmalamışlardır (20 Mayıs 656).²⁴

1.4. Hz. ALİ DÖNEMİ (656 – 661)

Hz.. Osman'ın şehit edilmesi İslam dünyasında bundan sonra devam edecek olan ayrılıkların başlamasına neden oldu. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra insanlar bir süre şaşkınlık geçirdiler. Başta halife olmak üzere hiç kimse olayın bu şekilde sonuçlanabileceğini düşünmüyordu. İsyancılar başkente hakim durumdaydılar. Sıra Hz. Osman'ın yerine istedikleri birini hilafete getirmeye gelmişti. Halifenin kim olacağı konusunda isyancılar ortak bir fikre sahip değillerdi. Halifelik hususunda en güçlü aday Hz. Ali idi. Çünkü son halife seçiminde Hz. Osman'ın karşısında Hz. Ali kalmıştı. Bunun üzerine Medine halkı 656 yılında Hz. Ali'yi halife seçerek ona biat ettiler. Ancak Medine halkı Hz. Ali'ye Hz. Osman'ın katillerinin bir an önce bulması şartı ile ona biat etmişlerdir.

Böylece Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilişine benzer yolla halife seçildiyse de kendisine şartlı olarak biat edildi. Ancak önemli sayıda bazı sahabiler topluluğu Hz. Ali'ye biat etmediği gibi Şam ve benzeri yerlerde Hz. Ali'ye biat edilmedi. Görüldüğü gibi Hz. Ali'nin karşılaştığı ilk problem Müslümanların tamamının biatını alamamış olmasıydı. Bu mesele ortada dururken Hz. Ali başka bir problemle daha karşı karşıyaydı. O da Hz. Osman'ın katillerini tespiti ve cezalandırılmasıydı. Hz. Ali, hilafeti boyunca bu iki meselenin çözümü için uğraşmış dolayısıyla bu dönemde İslam fetihleri durmuştur.

Hz. Ali, halife seçildikten sonra ilk iş Hz. Osman döneminden kalma valileri değiştirmek olmuştur. Bu konuda halkın tamamının biatını beklemeyecek kadar acele etmiştir. Valilerin değiştirilmesi hususunda Muğire b. Şu'be ve Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'yi uyarılmışlarsa da Hz. Ali valileri değiştirmiştir. Sonuçta vilayetlerde Hz. Ali aleyhine bir muhalefet oluşmaya başlamıştır.²⁵

²⁴ Karaköse, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 42.

²⁵ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 2 (Hulefa'yı Raşidin Dönemi)*, s.294-295

Suriye valisi Muaviye, ilk önce Hz. Ali'ye biat etmedi. Muaviye, Hz. Ali'ye Hz. Osman'ın öldürülmesinde parmağının olduğunu ve katillerin Hz. Ali'nin ordusunda barındığı suçlamasında bulunmuş, bunların cezalandırılması şartıyla Hz. Ali'nin hilafetini tanıyacağını ilan etmiştir.

1.4.1. Cemel Savaşı (656)

Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması talebiyle ilk önce Mekke'de daha sonra da Basra'da toplanan gurubun lideri Hz. Ebû Bekir'in kızı ve Hz. Peygamberin dul eşi Hz. Aişe olarak görülür. Hz. Osman'ın muhasara altına alındığı sırada başkentten ayrılan kendisine burada kalması konusunda yapılan ricaları dikkate almadan Mekke'ye giden Hz. Aişe, Medine'ye dönüş yolunda halifenin öldürüldüğünü haber alınca geri dönmüş, daha sonra da Mescid-i Haram'da yaptığı konuşmayla Hz. Osman'ın katillerinin kanını talep edeceğini ilan etmiştir.²⁶ Hz. Aişe ile birlikte aşere-i mübeşşere'den Talha ve Zübeyr mevcut yönetime karşı çıktılar. Halifeye karşı birleşerek cephe almışlar, etraflarına asker toplayarak Hz. Ali'ye karşı büyük bir isyan başlatmışlardır. Kûfe halkı da bu isyancılar grubuna katılmış, daha sonra Basra'dan da katılanlar olmuştur. Böylece ilk defa Müslümanların birbirlerine karşı kılıç çekerek savaşımaya başlamışlardır.

Hz. Osman'ın katillerini de ordusu saflarına alan Hz. Ali, 3 Aralık 656 tarihinde, Hureybe denilen yerde onların karşısında cephe aldı. Böylece Hz. Peygamberin en yakın akrabalarının ve en iyi arkadaşlarının da bulunduğu bu iki topluluk savaş düzeni aldılar. Ancak her iki tarafta savaşmak niyetinde değildi. Hz. Ali'nin barış teklifini karşı taraf da kabul etmiş, böylece savaşmama kararı alınmıştır. Ancak Hz. Ali ordusunda bulunan, uzun süre Medine'yi kuşattıktan sonra halife Osman'ı öldüren katiller veya "sebeyye" denilen topluluk alınan karalardan rahatsız olmuştur. Bu birleşmeyi bir an önce başarabilmenin yollarını düşünmeye başlamışlardır. onlara göre Hz. Ali ve Hz. Aişe taraftarlarının birleşmesi kendilerinin zayıf duruma düşmesi anlamına geliyordu. Abdullah b. Sebe, İlba b. El-Heysen, Şereyh b. Evfa, Adiy b. Hatem gibi kimseler aralarında anlaşmış, Müslümanları gece savaşa kışkırtmaya karar vermişlerdir. Gece karşılıklı olarak yükselen baskın yapıldı sesleriyle Müslümanlar birbirleriyle savaşımaya başlamışlar, Hz. Ali'nin nasihatları savaşı durduramamıştır. Böylece İslam düşmanlarının planları başarıya ulaşmış oldu. Savaş sonunda Hz. Ali taraftarları galip

²⁶ Apak, **Anahatlarıyla İslam Tarihi 2 (Hulefa'yı Raşidin Dönemi)**, s. 296

gelmişler, ancak Talha ve Zübeyr gibi sahâbiler başta olmak üzere her iki taraftan bir çok kişi ölmüştür. Hz. Aişe bir deve üzerinde savaşa katıldığı için “Cemel (Deve)” vak’ası” denilmiştir.

1.4.2. Sıffin Savaşı (657)

Hz. Ali, Cemel savaşından sonra Muaviye konusunu ele aldı. Şam valisi olan Muaviye, Hz. Osman’ın kanlı gömleğini kullanarak Suriye halkını Hz. Ali’ye karşı kıskırtmaya başlamıştır. Hz. Ali’nin girişimleri sonuç vermemiş, netice de iki taraf Fırat nehrinin batısında Rakka yakınlarında Sıffin denilen yerde karşı karşıya gelmişlerdir. Uzlaşamayan iki ordu arasında şiddetli bir çatışma başlamıştır. Muaviye ordusu bozguna uğramak üzereyken Mısır valisi Amr b. El-As, Muaviye’nin imdadına yetişti. Amr b. El-As, Muaviye’ye Kur’an sayfelerini askerlerinin mızraklarına taktırarak karşı tarafı Kur’an’ın hakemliğine çağırmasını teklif etmiştir. Hz. Ali’nin ordusunda bedevi Araplar, Kur’an hafızları ile avam tabakası çoğunlukta idi. Ordu kozmopolit bir yapıdaydı. Muaviye Amr b. El-As’ın teklifini kabul ederek Kur’an sayfelerini mızrakların uçlarına taktırmıştır. Buna göre Hz. Ali için yapılan bir hile olduğunu anlamış ve teklifi kabul etmemiştir. Ancak Hz. Ali’nin ordusu kozmopolit bir yapıya sahip olduğu için ordusuna sözünü dinletememiştir. Hz. Ali, Kur’an’ın hükmüne uymaya çağırılmış, sebebiye denilen topluluk Hz. Ali’yi, Kur’an’ın hükmüne uymasını aksi halde Hz. Osman’a yapılanların ona da yapılacağını söyleyerek Hz. Ali’yi tehdit etmişlerdir.²⁷ Hz. Ali bütün bu olaylar karşısında hakemlik teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. Muaviye’nin hakemi Amr b. El-As, Hz. Ali’nin hakemi ise Ebû Musa el-Es’ari oldu. Hakemler arasında uyulması gereken kurallar yazıldıktan sonra Muaviye ordusuyla Şam’a dönmüş, Hz. Ali ise Kûfe’ye geçmiştir. Fakat bu olaydan sonra Hz. Ali’nin ordusu arasında fikir ayrılıkları çıkmaya başlamış, Hz. Ali taraftarı olan ve olmayanlar şeklinde ayrılıklar ortaya çıkmıştır.

Hakemler uzun süren görüşmelerden sonra kararlarını açıklamak için bir araya gelmişlerdi. Alınan karara göre hem Muaviye’yi hem de Hz. Ali’yi devlet başkanlığı adaylığından vazgeçildiği söylenecekti. Amr b. As ilk önce yaşça büyük olan Ebû Musa’nın kararını açıklamasını istemiş, bunun üzerine Ebû Musa kürsüye çıkarak Hz. Ali’yi hem de Muaviye’yi hilafetten aldığını belirterek kürsüden inmiştir. Amr b. As ise kürsüye çıkınca anlaşıldığı gibi konuşmamış, Hz. Ali’nin hilafetten azledildiğini ve

²⁷ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 425

yerine Muaviye'yi halife tayin ettiğini söylemiştir. Böylece Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklar adeta çözülmez bir hale gelmiştir. Hakem olayından sonra Hz. Ali, alınan kabul etmediğini bildirmiştir

Hakem kararından sonra Muaviye ise harekete geçerek Mısır hakimiyetini ele geçirmiş, Amr b. As'ı da buraya vali tayin etmiştir. Daha sonraları Suriye'den başka Mısır ve Arabistan'ın önemli bölgeleri Muaviye'yi desteklemeye başlamışlardır.²⁸

1.4.3. Hz. Ali ve Haricileri

Siffin savaşından sonra Hz. Ali'nin hakem kararını kabul etmeyen Hariciler olarak adlandırılan topluluk Harura denilen mevkiye gelerek ayrı bir yönetim kurma çalışmaları içine girmeye başlamışlardır. Böylece Hz. Ali'nin idaresi, Suriye'de Muaviye'nin idaresi ve Haruradaki Harici idaresi şeklinde İslam ülkesinde üç ayrı yönetim ortaya çıkmış oldu. Hariciler Abdullah b. Vehb er-Rasibi'yi halife seçerek müstakil bir idare kurmaya kalkışmışlardır. Ayrıca devlet başkanlığından Kureyş'e bağlı olmadığı görüşünü yayarak çok sayıda taraftar toplamaya başlamışlardır.

Hz. Ali, Şam valisi Muaviye'nin üzerine harekete geçmek için hazırlıklar yaparken, Haricilerin bütün bu faaliyetlerini öğrenince Haricilerin işini bitirmeye karar vermiş ve Nehrevan'da toplanan Hariciler üzerine yürümüştür. Nehrevan ve Nuheya'da yapılan çarpışmalarda Hariciler büyük kayıplar vermişlerdir. Ancak yapılan bu savaşlar, sorunların çözülmesinde etkili olmamış, bu defa savaşlarda ölenlerin yakınları intikam için harekete geçmişlerdir. Haricilerden olan Abdurrahman b. Mükem Kûfe'ye gelerek sabah namazı vaktinde Kûfe'nin büyük camisinde namaz kıldırmakta olan Hz. Ali'yi zehirli bir hançerle yaralamıştır. Hz. Ali aldığı yaranın etkisiyle iki gün sonra 20 Ocak 661 tarihinde vefat etmiştir. Hz. Ali'nin ölmesi ile Müslüman toplumunda daha büyük ayrılıkların başlamasına neden olmuştur.

1.4.4. Hz. Hasan'ın Halifeliği

Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra hilafete kimin geçeceği konusunda endişeler vardı. Neticede Hz. Ali öldükten sonra Müslümanlar Hz. Ali'nin büyük oğlu Hz. Hasan'a biat ettiler ve onu halife seçtiler. Hz. Hasan'a biat edilmesi Muaviye'yi endişelendirmişti. Bu yüzden Hz. Hasan'ın halifeliğini kabul etmeyerek ona karşı harekete geçmiştir. Muaviye Kûfelileri Hz. Hasan'dan uzaklaştırıp kendi tarafına çekmek için bazı faaliyetlerde bulunmuş ve Abdullah b. Amir kumandasında bir ordu

²⁸ Karaköse, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 45

hazırlatmıştır. Muaviye'nin hazırlattığı ordunun Musul'a ulaşması üzerine Hz. Hasan'da Ubeydullah b. Abbas komutasındaki orduyu Musul'a sevk etmiştir. Hz. Hasan'ın ordusundaki askerlerin bir kısmı Hz. Hasan hakkında ileri geri konuşuyorlardı. Bu nedenle Hz. Hasan ordusuna pek güvenmiyordu. Bu arada Muaviye, Hz. Hasan'ın öncü kuvvetlerini Enbâr'da kuşatmış ve Hz. Hasan'ın ordusundan kendisine sığınanların hayatlarını bağışlayacağını söylemiştir. Muaviye'nin bu sözleri Hz. Hasan'ın ordusunun üzerinde etki yaratmış, zaten savaşmakta isteksiz olan askerlerden çoğu savaşmaktan kaçınarak Muaviye'nin teklifine uymuşlardır. Hz. Hasan'da bu durum üzerine Medain'e dönerek Muaviye b. Ebû Süfyan'la anlaşmayı uygun bulmuştur. Hz. Hasan hilafeti Muaviye'ye bırakmak için bazı şartlar ileri sürmüştür. Bu şartlar; Iraklılardan herkes emniyette olacak ve hiç kimse tutuklanmayacak, Iraklı askerler suçlu sayılmayacak ve suçları affedilecek, Ahvaz'ın haracı yıllık olarak kendisine ödenecek ve kardeşi Hz. Hüseyin'e de 2 milyon dirhem ödenecek; Haşimoğullarına Abdüşşemoğullarından farklı muamele edilmeyecektir.

Muaviye, Hz. Hasan'ın şartlarını kabul etmiş, böylece taraflara arasında antlaşma imzalanmıştır. Hz. Hasan'ın belirttiği şartları özellikle Müslümanların ortak yararlarını, birlik ve beraberliğini, toplumun mevcut yapısını ve eğilimlerini göz önünde bulundurarak Muaviye ile anlaşmış ve iktidarı ona devretmiştir. Bu antlaşma Müslümanların yeniden barış ve huzura, siyasi birliğe kavuşmasına vesile olduğu için bu yıla "Cemaat yılı" denilmiştir.²⁹

İKİNCİ BÖLÜM

EMEVİLER VE ABBASİLER DÖNEMİNDE HİLAFET

2.1. EMEVİLER DÖNEMİ (661 – 750)

Hz. Hasan ile Muaviye arasında yapılan antlaşmadan sonra Hz. Hasan hilafeti Muaviye'ye bırakmıştır. Muaviye döneminde Müslümanlar arasındaki kavgalar Muaviye'nin sert tedbirleri sayesinde önlenmiş, ordular yeniden seferlere çıkmış,

²⁹ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s.431 - 434

böylece İslam fetihleri tekrar başlamıştır. Afrika'da Sudan'a, Asya'da Afganistan'a gidilmiştir.³⁰

Bu dönemde Anadolu üzerine de akınlar yapılmış ve ilk defa İslam ordusu İstanbul'u kuşatmış, ancak ordu surlar karşısında bir şey yapamayınca geri dönmüştür. Kuzey Afrika'ya gönderilen İslam ordularının başında bulunan Ukbe b. Nafi, Tunus'a kadar ilerlemiştir.

Muaviye'nin halifeliği eline aldıktan sonraki ilk icraatlarından biri de güvendiği zeki valileri vilayetlere tayin etmek olmuştur. Muaviye'nin devletin başına geçtiği zaman Müslümanlar adeta üç gruba ayrılmış durumdaydı; Emevileri destekleyen Suriye ve çevresi, Irak ve Mısır'da Hz. Ali taraftarları; Kûfe'nin bir kısmı ve Basra taraflarında Hariciler vardı. Muaviye bu anlaşmalar içerisinde en çok Haricilerden çekiniyordu. Hariciler üzerine ordu gönderdiyse de muvaffak olamadı. Bunun üzerine Haricilerin yaşadıkları bölgelere zeki valiler gönderdi. Valilerse hariciler tehlikesini kurnazca yöntemleri ile etkisiz hale getirmişlerdir. Muaviye halife olduğunda devletin başkenti Kûfe idi. Ancak Kûfe halkının büyük bir çoğunluğu Hz. Ali taraftarıydı. Bu yüzden Muaviye güvenliğini sağlamak için devletin merkezini Kûfe'den Şam'a taşımıştır. Yine bu dönemde ilk defa saray yaptırılmış ve halifeyi koruması için muhafız alayı oluşturulmuş; yazışmalarda mühür kullanılmış, Bizans'tan etkilenilerek de Berid (Posta) Teşkilatı kurulmuştur.

Muaviye kendisinden sonra İslam devletinin başına oğlu Yezid'in gelmesini istiyordu. Bu yüzden daha hayattayken onu veliaht olarak tayin etmiş, böylece halifelik babadan oğula geçen bir saltanat haline gelmiştir.³¹

2.1.1. Yezid Dönemi

Muaviye'nin ölümü üzerine yerine veliaht tayin ettiği oğlu Yezid geçmiştir. Fakat Kûfe halkı Yezid'in halifeliğini kabul etmeyerek Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'i halife seçmek üzere Kûfe'ye davet etmişlerdir. Bu davet üzerine Hz. Hüseyin yanında ailesi ve akrabalarıyla birlikte seksen kişiyle birlikte Kûfe'ye doğru harekete geçtiler. Durumu öğrenen Yezid, Hz. Hüseyin üzerine bir ordu hazırlatarak gönderdi. Yezid'in orduları Hz. Hüseyin ve yanındakilerle Bağdat'ın güney batısında bulunan Kerbela

³⁰ Mehmet Açıkgözoğlu, *İslam Devletleri Tarihi*, İstanbul 1975, s. 47

³¹ Karaköse, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 55

denilen yerde karşı karşıya geldiler. Hz. Hüseyin yanındakilerle birlikte Medine'ye dönmek için izin istediye de kabul edilmemiştir.³²

10 Muharrem 6820 tarihinde başlayan çarpışmada Hz. Hüseyin ile birlikte yetmiş geçkin insan şehid oldu. Kerbela olayı, tarihimizin en acı olayı ve asırlarca devam edecek olan mücadelenin temelini oluşturmaktadır. Emevilerin yıkılışı nedenlerinden biri olan bu olay aynı zamanda Müslümanların ikiye ayrılmasına yol açan olaylardan birisidir.

Kerbela olayından sonra Mekke ve Medine'de halk Yezid'e karşı ayaklanmaya başladı. Yezid bu ayaklanmaları bastırabilmek için Mekke ve Medine şehirlerini kuşattırdıysa da kuşatma sırasında vefat emiştir (683).

2.1.2. Abdülmelik b. Mervan Dönemi (685 - 705)

Yezid'in ölümünden sonra hilafetin başına II. Muaviye geçtiyse de kısa bir zaman sonra II. Muaviye halifeliği bırakmıştır. Daha sonra hilafetin başına yine Emevi soyundan gelen Abdülmelik b. Mervan geçmiştir. Abdülmelik b. Mervan hilafete geçtiğinde devletin durumu iyi değildi. Çünkü kendisini sadece Şam ve Mısır tanımıştı. Bu yüzden Abdülmelik halife olduktan sonraki ilk işi isyanları ortadan kaldırmak ve iç barışı sağlamak oldu.

Yezid döneminde Kuzey Afrika'ya gönderilen ordular Atlas Okyanusuna kadar olan bölgeleri fethetmişlerdir. Ancak Kayrevan'da Bizans ve Berberi kuvvetleri ile yapılan savaşta İslam ordusu dağıldığı için Kayrevan dahil Kuzey Afrika'da fethedilen yerlerin hepsini Bizans eline geçirdi. Abdülmelik b. Mervan, kardeşi Abdulaziz'i Kuzey Afrika'yı yeniden fethetmekle görevlendirmiştir. Neticede 703 yılına kadar Kuzey Afrika toprakları Bizans'ın elinden yeniden alınabildi. Bu arada Bizans'ın Anadolu topraklarına gönderilen orduların bir kısmı Malatya ve Erzurum'a kadar ilerlerken bir kısmı da Çukurova ve Misis'e kadar ilerlemiştir.

Abdülmelik zamanında dil birliğinin sağlanması amacı ile Arapça resmi dil ilan edilmiştir. Yine bu dönemde İslam parası bastırılmış, böylece devlet yabancı ülkelerin ekonomik baskılarından kurtulmuş oldu.

³² Açıkgözoğlu, *İslam Devletleri Tarihi*, s. 47 - 48

2.1.3. I. Velid b. Abdmalik (705 – 705)

Abdümelik daha hayattayken oğlu Velidi veliaht tayin etmişti. Bu dönemde devletin sınırları oldukça genişlemiştir. Anadolu'ya yapılan akınlarda Güneydoğu Anadolu'da Bizans ile yapılan savaşta Bizans mağlup edilmiş daha sonra Amasya ve Konya Ereğli fethedilmiştir. Bu dönemde Avrupa zerine gönderilen İslam ordularının başında Tarık b. Ziyad bulunmuştur. Tarık b. Ziyad Endülüs (İspanya) da Vizgot krallığına son vererek Endülüs' fethetmiştir.

Velid b. Abdümelik zamanında fetih hareketlerini yanı sıra imar çalışmaları da devam etmiştir. Mekke ve Medine'de yapılaşma devam etmiş, Medine'de Mescid-i Nebevi (Hz. Peygamberin Mescidi) tamir edilmiş, ülkenin dört bir tarafına hastaneler, camiler, okullar ve kütüphaneler yaptırılmıştır.

2.1.4. Süleyman b. Abdümelik (715 – 717)

Üç yıl kadar hilafet makamında kalan Süleyman b. Abdümelik dönemi Emevilerde duraklamanın başlangıcı olarak kabul edilir. Yönetime geldiği dönemde yapmış olduğu ayin ve azl durumlarından dolayı Araplar arasında yeniden kabile çekişmeleri başlamıştır. Bu dönemde Bizans'ın içinde bulunduğu karışıklıklardan faydalanılarak İstanbul'un fethi için bir donanma gönderilmiştir. anakkale Boğazını geçen İslam donaması Bizans'ın karşısında başarısız olmuştur.

2.1.5. Ömer b. Abdülaziz (717 – 720)

Süleyman b. Abdümelik lmeden önce amcasının oğlu olan mer b. Abdülaziz'i veliaht tayin etmişti. Süleyman'ın ölümünden sonra hilafete böylece mer b. Abdülaziz geçti. Halife Ömer, Maviye zamanından itibaren Arap olmayanlara yapılan ikinci sınıf vatandaşlığı kaldırmış, bütün Müslümanların eşit olduğunu ilan etmiştir. Halk tarafından sevilmeyen, keyfi yöneticilik yapan bütün valiler değiştirilmiştir.

2.1.6. Emevilerin Zayıflaması ve Yıkılışı

Ömer b. Abdülaziz'in ölümünden sonra halifeliğin başına II. Yezid geçmiştir. Bu dönemde çıkan Hariciler isyanı devleti oldukça uğratmıştır. Trgeş Kağanlığı ile yapılan savaşta başarısız olunmuştur.

Hişam b. Abdümelik (724 – 742) döneminde de Anadolu'ya yapılan seferler sonucu Maraş ve Kayseri'ye kadar ilerlenmiştir. Dönemin en önemli olaylarından biri Emevilerin son Horasan valisi Nasr b. Seyyar'ın şaş, Fergana gibi bütün Maverünnehir

bölgesini kontrol altına almasıdır. Kafkaslarda Hazarlarla mücadele edilmiş, Hazar hakanının Müslüman olması ile mücadeleler sona ermiştir. Hişam tarafından İspanya valiliğine getirilen Abdurrahman Gafiki, Fransa içlerine kadar ilerlemiş, ancak Franklarla yapılan Puvatya savaşında İslam orduları mağlup olmuş, bu mağlubiyetle İslam ordularının Avrupa'daki fetih hareketleri durmuştur (732).

Hişam'ın ölümünden sonra başa geçen dört halife döneminde de fetihler durmuş, Mevali, Şîi ve Harici isyanlarıyla iç karışıklıklar artmıştır. II. Mervan'ın halife oluşundan sonra iç isyanlar artmış, Suriye, Humus, Kûfe gibi merkezlerde isyanlar olurken Emeviler arasında da birlik bozulmuştur. Bu dönemde Abbasi hareketleri Ebû Müslim komutasında Horasan'daki Mevali halkının desteği ile başlamıştır. İsyandar neticesinde bütün Horasan, İran toprakları, Irak toprakları isyancıların eline geçmiştir. Kûfe'nin Abbasiler tarafından ele geçirilmesinden sonra Ebû Abbas Saffah burada halife ilan edilmiş, II. Mervan Zap suyu yakınlarında mağlup edilmiştir. Bu mağlubiyetten sonra Emevi halifesi olan II. Mervan Mısır'a kaçmış, Şam'ın Abbasilerin eline geçmesi ile Emevi devleti resmen yıkılmış oldu.³³

2.2. ABBASİLER (750 – 1258)

2.2.1. Abbasiler Döneminde Türk – Arap İlişkileri

Abbasiler Devleti adını Hz. Muhammed'in amcası Abbas b. Abdulmuttalib b. Haşimi'den almıştır. İslam dünyasında Emevilerin yerine Abbasilerin yönetimi ele geçirmesiyle idari, askeri, siyasi ve ilmi bir çok alanlarda değişiklikler olmuştur. Emevi halifelerinin bir asır kadar süren idarelerinde benimsedikleri siyasi görüşler ve yaptıkları uygulamalar çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan İslam toplumu içerisinde Emevi yönetimine karşı memnuniyetsizliklerin ortaya çıkmasına, en sonunda da Emevi hilafetinin yıkılmasına yol açmıştır.³⁴

Abbasiler döneminin ilk halifesi Ebû'l Abbas Saffah hilafeti döneminde kardeşi Mansur ile yeni kurulan devletin temellerini atmaya çalışılmıştır.³⁵ Abbasiler hilafeti ele geçirdiklerinde genellikle Emevilerin temsil ettiği mülk, devlet yerine dine dayalı devlet şeklinde gerçek halifelik fikir ve idarecilerini temsil eden kimseler olarak karşılandılar. Abbasiler hilafetin merkezi olarak Suriye yerine Irak'ı tercih etmişlerdir. Birinci halife

³³ Karaköse, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 59 - 69

³⁴ Şerare Yetkin, "Abbasiler", *DİA*, C. I, İstanbul 1988, s. 21

³⁵ Karaköse, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 84

olan Ebû'l Abbas es-Saffah, Fırat'ın doğu yakasında bulunan Haşimiyye şehrini merkez yaparak bir müddet orada oturdu. Kısa bir zaman sonra ise merkez Enbâr'a nakledilmiştir. İkinci Abbasi halifesi ve bir çok bakımdan hanedanın gerçek kurucusu olan Ebû Cafer el-Mansur, Dicle kıyısında Sasanilerin eski başkenti olan Medâin yakınlarında bulunan ve Abbasilerin daimi başkenti olacak yeni bir şehir kurdu. Resmi adı Medinetüsselâm olmasına rağmen burası Diyar-ı Bağdat olarak tanınmıştır. Ebû'l Abbas es-Saffah dönemin en önemli olayı 751 Talas savaşıdır. Batı Türkistan Bölgesi, Asya Hunlarından beri Türkler ile Çinliler arasında mücadele alanının olmuştur. Emeviler zamanında Maverâünnehr'de yapılan fetihler bölge siyasetinde önemli değişikliklere neden olmuştur. II. Göktürk Devleti ise zayıf olduğu için yapılan bu İslam fetihlerine karşı koyamamıştır.

2.2.2. Türklerin İslamiyet'i Kabulü

Emeviler döneminde Kuteybe Müslim'in Maverâünnehir'i fethetmesi ve Batı Türkistan'a düzenlediği seferlerle bölgenin siyasi hayatında önemli değişiklikler olmuştur. Göktürklerin zayıflaması ve Maverâünnehir'in İslam hakimiyeti altına girmesi, Türgeş hakanlığının da Müslüman Araplar karşısında başarılı olamaması üzerine Türkler Çin'den yardım istemek zorunda kalmışlardır. Ancak Türklerin bu yardım isteği karşılıksız kalmıştır.³⁶ 751 yılında Taşkent seferine çıkan bir Çin ordusu Taşkent hükümdarını yakalayıp Çin'e götürerek öldürmüştür. Bunun üzerine Taşkent hükümdarının oğlu babasının intikamını almak için komşularından ve Abbasilerin Horsan valisi olan Ebû Müslim'den yardım istemiştir. Oluşan ittifakı ortadan kaldırmak ve Araplarla karşılaşmak için Çin ordusu 751 yılı Temmuz ayında Talas yakınlarına gelmiştir. Ziyad b. Salih'in kumanda ettiği İslam ordusu ile Çin'in Kuça valisinin sevk ve idare ettiği ordular arasında başlayan savaş beş gün devam etmiş ve iki ateş arasında kalan Çin birlikleri ağır kayıplar vererek mağlup olmuştur. Bu olaydan sonra Çinliler bir daha Maverâünnehir bölgesinin iç işlerine karışmamıştır. Türk – İslam ve dünya tarihi açısından son derece önemli olan Talas savaşının sonuçlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Çinliler 751 yılındaki bu bozgunun ardından Batı Türkistan toprakları üzerindeki emellerinden vazgeçmek zorunda kalmışlardır.

³⁶ Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, s. 32 - 33

2. Savaştan önceki yıllarda Batı Türkistan'da sarsılmış olan Türk nüfuzu Talas savaşından sonra yeniden kurulmuş ve 766'da Karluk Türkleri müstakil bir devlet kurmuşlardır.
3. Hz. Ömer dönemindeki fetihler sırasında başlayan Türk – Arap mücadeleleri uzun sürre devam etmiş, bu durumsa Türklerin İslamiyet'i kabulünü geciktirmiştir. Talas savaşından sonra Türklerle Araplar arasındaki mücadele yerini barış ve dostluğa bırakmış, böylece İslamiyet Türkler arasında yayılmaya başlamıştır.
4. Talas savaşı Dünya Kültür Tarihi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Talas savaşı sırasında esir alınan Çinliler aracılığıyla Semerkand'da keten ve kenevirden kağıt imal edilmeye başlanmış ve kağıtçılık çok geçmeden diğer İslam ülkelerine de yayılmıştır.

Emeviler döneminde Müslümanlar çok geniş bir alanda hakimiyet kurmakla birlikte Araplar dışındaki Müslümanlara da (Mevali) ikinci sınıf vatandaş muamelesinde bulunuyorlardı. Bu durum mevalilerin özellikle Horasan'da Emevilere karşı büyük isyana başlatmalarında etkili olmuştur. Emevilere karşı başlayan isyana önderlik yapan Ebû Müslim-i Horasani'de mevaliye mensuptu. 746'da Horasan'da Emevilere karşı başlayan isyan, iktidarın yıkılması ve Abbasilerin yönetime geçmesi ile sonuçlanmıştı. İslam tarihi açısından bir dönüm noktası olan bu ihtilal hareketinden sonra mevâli ile Araplar arasındaki fark ortadan kalkmıştır. Abbasi ihtilal hareketinin başarıya ulaşmasında İranlılar ve diğer bazı kavimlerin yanında Horasan bölgesinde yaşayan Türklerde önemli rol oynamıştır. Mevali Tarhun ez-Zâi, Ebû Müslim-i Horasani'nin güvenilir adamlarından Tarhan el-Cemmâl ve Yezîd b. Mühelleb'in adamlarından ve Abbasi rakiplerinden Muhammed b. Sûl, bunlar arasında dikkat çeken isimlerdendir. Abbasi kuvvetlerinin Kûfe'ye girmesinden ve son Emevi halifesi Mervan b. Muhammed'in Musul'a geri çekilmesinden sonra o sıralarda Nihavend'de bulunan Muhammed b. Sûl, Ebû Müslim-i Horasanî'nin emriyle batıya doğru hareket etmiştir. Halife Mervan ile ilk Abbasi halifesi Ebû'l Abbâr es-Seffah'ın amcası Abdullah b. Ali arasında meydana gelen Büyük Zap Suyu Savaşında da Muhammed b. Sûl'un Abbasi ordusunun karargâhında önemli hizmetlerde bulunduğu da bilinmektedir.

2.2.3. Türklerin İslamiyet'le Yakınlaşması

Türkler dünyanın en eski ve köklü milletlerinden olduğu için hem İslam'dan önce hem de İslami devirde tarihte önemli rol oynamışlardır. Türklerin İslamiyet'ten önceki dinlerinin Şamanizm olduğu düşünülmektedir. Eski Türkler doğada bir takım gizli güçlerin bulunduğuna inanıyorlardı. Ayrıca ölmüş büyüklerine kurban kesmek şeklinde beliren atalar kültürü Bozkır Türk inançları arasında yer alıyordu. Bozkır Türklerinin asıl inancı tanrı'yı (Tengri) en yüksek güç ve en büyük yaratıcı kuvvet kabul eden ve semavi bir mahiyette olan Gök Tanrı dini denilen bir inanç sistemiydi. Türk hükümdarları kendilerinin Tanrı tarafından tahta çıkarıldığını, zaferleri Gök tanrı'nın inayetiyle kazandıklarını, çeşitli hile ve tuzaklardan Gök Tanrı'nın yardımıyla kurtulduklarına inanırlardı. Göktürklerde de devletin Gök Tanrı'nın isteğiyle kurulduğuna inanırlardı. Türkler ölüm ve hayatın Tanrının iradesine bağlı olduğunu, fakat insanların fani, Tanrının ise ebedi olduğunu düşünürlerdi. Gök Tanrı dini Türklerin İslamiyet'ten önceki resmi dini olarak kabul edilirdi.³⁷

Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce Müslüman Araplarla uzun süre mücadele etmiş ve İslamiyet hakkında bilgi edindikten sonra ve bu dinin kendi inanç sistemi ile uyduğuna gördükten sonra İslamiyet'i kabul ederek Müslüman olmuşlardır. İslamiyet Türkler arasında ilk defa Kuteybe b. Müslim tarafından fethedilen Amu Derya nehrinin kuzeyindeki topraklarda yani Maveraünnehir bölgesinde yayılmaya başlamıştır. 751 Talas savaşında Türklerle Müslümanların yakınlaşması İslamiyet'in Türkler tarafından benimsenmesine uygun bir ortam hazırlamıştır. Bu savaştan sonra İslamiyet'in Türkler arasında daha geniş çapta yayıldığı görülmektedir. İslamiyet, Müslüman Arapların siyasi hakimiyet kurdukları bölgelerde yayılmış olduğu halde siyasi hakimiyet kurulmadan İslamiyet'in yayıldığı topraklar ise başta Türk ülkeleri olmak üzere Güney Doğu Asya'dır. Türkler arasında İslamiyet'in bu şekilde hızlı yayılmasında etkili olan bazı sebepler oldu. Türkleri İslam dinini kabule sevk eden nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) Kâinatın ezeli ve ebedi Gök Tanrı tarafından idare edildiğine inanan Türkler zamandan ve mekândan münezzehtir, her türlü yorum ve tasavvurdan uzak ilah

³⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ankara 1994, s. 248

fikrini İslam'ın Allah inancında buldukları için Müslümanlığı benimsemekte zorlanmadılar.

- 2) Allah'ın sıfatları, ahret hayatı, ruhun ebediliği, kıyamet hayatı, kadere iman, ahlak anlayışı, sevap – günah, cennet – cehennem, şehitlik, aile hayatı, fetih felsefesi, adalet, hakimiyet, vatan sevgisi gibi çeşitli konularda İslam dininin ortaya koyduğu prensipler Türklerin benimsemiş olduğu inanç sistemi ve ilkelerle benzeşmesi onların İslam'a bakış açılarını değiştirmiştir.
- 3) Savaşçılığıyla temayüz etmiş olan Türk milleti İslam'ın cihad anlayışını ve şehitlik fikrini kendi töre ve ideallerini uygun bulmuş, bu durum da İslam'ı benimsemelerini kolaylaştırmıştır.³⁸

Maveraünnehir Türklerinin İslam diniyle ilk tanışması ticari ilişkiler yoluyla olmuştur. Ancak bu tanışma daha çok bireysel hayatta gerçekleşmiştir. İpek yolu üzerinde bulunan Maveraünnehir şehirlerinden İslam dünyasıyla ilişki içerisinde bulunan tüccarlar bu din hakkında ilk bilgi edinen kimselerdir. Maveraünnehir Türklerinin İslam diniyle tanışmalarında askeri faaliyetleri de önemli rol oynamıştır. Müslüman Araplar fethettikleri yerlerin halkından zaman zaman milis ve muhafız kuvvetleri teşkil etmişlerdir. Bunlar arasında Ubeydullah b. Ziyad'ın 674 yılında çıktığı Buhara seferi dönüşünde Basra'ya götürdüğü Buhara'da oturan Maveraünnehirli askerlerdir. Ubeydullah b. Ziyad, iyi ok atan Maveraünnehirli Türk askerleri ordusu içine yerleştirerek onlara maaş bağlamıştır. Bu durum Maveraünnehirli askerlerin Müslümanlarla bir arada bulunmalarını sağlayarak İslam'ı öğrenmelerini kolaylaştırmıştır. Maveraünnehir'in İslamlaşmasında ilk ciddi adım Kuteybe b. Müslim'in Horasan valiliği döneminde atılmıştır. Kuteybe b. Müslim'in Buhârâ, Semerkand gibi Maveraünnehir şehirlerini fethi, siyasi ve askeri yönden olduğu kadar dini yönden de Maveraünnehir'in tarihinde yeni bir sayfanın açılmasına neden olmuştur. Kuteybe b. Müslim daha önceki Horasan valilerinden farklı olarak Maveraünnehir'de siyasi hakimiyetin yerleşmesi için olduğu kadar, İslamiyet'in yöre halkı tarafından öğrenilmesi ve yaşanması için de faaliyette bulunmuştur. Kuteybe'nin İslamiyet'in Maveraünnehir'de yayılması için yapmış olduğu ilk girişim halkın kafasındaki putları devirmek olmuştur. Bu nedenle o ilk önce halkın olağanüstü güçlere sahip bulduklarını ve kendisine kötülük yaparı cezalandıracaklarına inandıkları putları

³⁸ Abdülkerim Özyayın, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü", **Türkler**, C. İv, s. 258

imha etmek olmuştur. Böylece onlara büyük saygı duydukları putların kendilerini bile korumaktan aciz aldıklarını göstermiştir.

Kuteybe b. Müslim, İslam'ın kabulünün zorla olmayacağını görüp Maverâünnehir Türkleri ile ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Bu amaçla da Buhârâ'nın fethini tamamladığında ilk olarak uyum içinde çalışabileceği yerli birini yönetime getirmek istemiş ve Buhâr-hutât Hatun'un oğlu Tuğşâde'yi hükümdar yaparak bu isteğini gerçekleştirmiştir. Zamanla Tuğşade ile Kuteybe arasında samimiyet artmış ve Tuğşade İslamiyet'i kabul etmiştir. Kuteybe b. Müslim aynı zamanda Maverâünnehir'in önde gelenleri arasında da samimi ilişkiler kurup İslam dinini kabul edilmesini sağladığı kimselerde olmuştur.

Maveraünnehir bölgesinde İslamlaşma süreci Kuteybe b. Müslim'in öldürülmesinden sonra bir süre kesintiye uğramıştır. Çünkü Kuteybe b. Müslim'in ölümünden sonra gelen valiler bölge içerisinde Kuteybe'nin yaptığı gibi ne siyasi ne de dini bir varlık gösterememişlerdir. Maverâünnehir'de İslam'ın yaygınlaşması konusunda ikinci büyük adım Ömer b. Abdülaziz'in hilafeti döneminde artmıştır. Halife Ömer b. Abdülaziz, Türklerin Müslüman olmasını her türlü çıkardan önemli görmüş, İslam dinini öğrenip kabul etmeleri için her türlü imkanı sağlamıştır. Türklerden Müslüman olanlar için kullanılan mevali ismini siyasi, sosyal, ekonomik ve dini alanda ayırım nedeni olmasına kesinlikle izin vermemiş, onlar Arap Müslümanlarla yiyecek, giyecek ve diğer harcamalarda eşit haklara kavuşturmuştur. Ömer b. Abdülaziz'in eşitlik politikası Türklerin İslam dini hakkındaki görüşlerini olumlu yönde etkiledi. Neticede Arap olmayan Müslümanlara ikinci sınıf muamelesi yapanların bu davranışlarının İslam dininden kaynaklanmadığını gördüler. Ömer b. Abdülaziz'in topraktan çok gönüllerin fethine ağırlık vermesi kısa zamanda meyvesini vermiştir. Sonuç itibariyle Müslüman olanların sayısı hızla artmaya başlamıştır.

Abbasilerin iktidara gelmesinden sonra Maverâünnehir bir İslam merkezi olma yoluna girdi. İlk dini bilgilerin verildiği okullar olan küttaplar, evler ve mescitler Türklerin İslam dinini öğrendikleri yerler haline gelmiştir. İslami ilimlerde kendini yetiştirmek isteyen kişiler küttaptan sonra ev ve mescitlerde İslam bilginleri tarafından verilen derslere katılırdı. Ayrıca istekli olanlar Mekke, Medine, Bağdat, Kûfe ve Basra gibi diğer ilim merkezlerine giderek bilgilerini arttırdılar. İslamiyet'in artık VIII. Yüzyılın ikinci yarısında Maverâünnehir'e tam olarak yerleştiğinin göstergesi olarak,

İslam dışı grupların bile davalarını halka kabul ettirebilmek için İslami öğretilerden yararlanma gitmeye başlamalarından anlayabilmekteyiz. Bunlar sahip oldukları inançları İslam diniyle uzlaştırma ihtiyacı duymuşlardır. VIII. Yüzyılın sonlarına doğru Maverâünnehir şehirleri İslami bilimler alanında Bağdat, Basra, Kûfe ve Medine gibi üne kavuşturmuştur. Müslüman Türk bilginleri İslam'ı öğrenmekten ziyade daha çok öğreten kişiler durumuna gelmişlerdir.³⁹

2.2.4. Selçukluların İslamiyet'i Kabulü

İslamiyet'i kabul eden ilk büyük Türk Devleti Karahanlılardır. Saltuk Buğra Han'ın hükümdarlığı döneminde İslamiyet'i kabul eden Karahanlıların kurduğu Türk – İslam medeniyeti Türklüğün özünü oluşturmuştur. Karahanlılardan sonra kurulan üçüncü büyük Müslüman Türk devleti Gazneliler olmuştur. Samanilerin kumandanlarından Alptekin tarafından kurulan Gazneliler de hakim oldukları topraklarda İslamiyet'i yaymış ve özellikle Gazneli Mahmud'un Hindistan üzerine düzenlemiş olduğu seferler bu bölgede İslamiyet'in yayılmasında önemli rol üstlenmiştir.⁴⁰ X. y.y'da Yeni Kent, Cend ve Huvar gibi şehirlerde bulunan Müslümanlar Oğuzlarla iyi ilişkiler içindeydi. Oğuzlar onlardan İslamiyet'le ilgili bilgiler alıyorlardı. Ayrıca farklı ülkelerden gelen Müslüman tacirler ve bunlarla birlikte Oğuzların hakimiyeti altındaki şehirlere giden derviş ve şeyhlerde gittikleri yerlerde İslamiyet'in yayılması için çaba sarf ediyorlardı. Bütün bu gayretlerle birlikte İslamiyet Türkler arasında hızla yayılmaya başladı. X. Yüzyılda Oğuz Yabgu devletinde subaşı olan Selçuk Bey, Oğuz Yabgus ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık nedeniyle Oğuzların kışlık merkezi olan Yenikent'ten ayrılıp Türk ülkeleriyle İslam ülkeleri arasında bir uç şehri olan ve Oğuzların yazlık merkezi olan Cend şehrine göç etmiştir. Kalabalık Türk kitlelerinin İslamiyet'i kabul ettiği bu dönemde Selçuk Bey'in 985 yılında Cend şehrinde İslamiyet'i kabul etmesi Türk tarihinde adeta bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Selçuk Bey'in torunları tarafından kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğu Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra kurmuş oldukları en büyük devletlerden biri olmuştur.

³⁹ Hasan Kurt, "Maverâünnehir'e, İslam'ın Girişi", **Türkler**, C. IV, s. 280 - 296

⁴⁰ Osman Turan, "Türkler ve İslamiyet", **Türkler**, Cilt IV, s. 296

Selçuk Bey, İslamiyet’i kabul ettikten sonra Buhara ve Harzem’den davet ettiği din adamları vasıtasıyla Oğuzlar arasında İslamiyet’in yayılmasını sağlamıştır. Selçuk Bey İslamiyet’i kabul ettikten sonra Oğuz Yabgusu’nun Cend şehrinin yıllık vergisini almak için göndermiş olduğu memurlara kafirlere haraç vermeyeceğini söyleyerek kovmuştur. Selçuklu hanedanlığından İslamiyet’i ilk kabul eden kişi Selçuk Bey’dir. Gayrimüslüm Türklerle yaptığı savaşlar nedeniyle Selçuk Bey’e el-Melik ü’l gavi unvanı verilmiştir.

Samanilerin son hükümdarı olan Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır kaybettiği toprakları Karahanlılardan geri almak için mücadele ederken Oğuz Yabgusuyla işbirliği yapmış, böylece Yabgu ve Oğuzların İslamiyet’i benimsemelerine neden olmuştur.⁴¹

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABBASİ HALİFELERİ İLE BÜYÜK SELÇUKLU SULTANLARI ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

3.1. ABBASİ HALİFELİĞİNİN DURUMU

⁴¹Özaydın, ‘Türklerin İslamiyeti Kabulü’, s. 254 - 258

XI. yüzyılın ilk yarısında Abbasi hilafetinin ve İslam dünyasının içinde bulunduğu durum hiç de iç açıcı değildi. Bu dönemde İslam dünyası birlik ve beraberlikten yoksun olup siyasi, dini ve mezhep bakımından bölünmüş ve parçalanmış bir durumdaydı. Bu duruma paralel olarak da İslam topraklarının her köşesinde dini, siyasi ve askeri sürekli hakimiyet ve iktidar mücadeleleri olmakta, iç çekişmeler yaşanmaktaydı. Bu dönemde İslam dünyası dini-siyasi otorite bakımından temelde iki ana gruba ayrılmış durumdaydı. Bunlardan birincisi Müslümanların çoğunluğunu oluşturan ve Sünni İslam anlayışını benimseyen Müslümanların siyasi otoritesi olarak kabul edilen, Doğu İslam dünyasında egemen olduğu varsayılan Bağdat – Abbasi hilafetidir. İkinci grubu ise Batı İslam Dünyasının dini, siyasi, askeri hakimiyeti Fâtimi hanedanlığı oluşturmaktaydı. Fâtimiler hilafetin Hz. Ali ve onun sülalesine ait olduğu inancıyla ve kendilerini Hz. Ali – Hz. Fatma soyundan geldikleri iddiasıyla Abbasi hilafetin gayr-ı meşru ilan ederek onları yıkıp, Müslümanları yegane meşru dini ve siyasi lideri olma iddiasıyla 909 yılında Kayravan’da ortaya çıkararak devletlerini kurmuşlardır. Fâtimiler daha sonra Mısır, Suriye, Hicaz ve Kuzey Afrika bölgelerine hakim olarak Abbasilere karşı önemli başarılar elde etmişlerdir.

Bu iki dini – siyasi bölünmenin yanı sıra İslam dünyası siyasi bakımdan son derece parçalanmış bir vaziyette idi. Doğu İslam dünyasında Karahanlılar, Gazneliler, Samaniler, Büveyhiler, Ziyariler, Sinariler, Bavendiler, Kakuiler, Mervaniler, Ukayliler, Mezyediler, Handariler ve Karmatiler gibi devlet ve hanedan vardı. Bunlar arasında Karahanlılar ve Gazneliler Sünni İslam anlayışını benimsemiş ve Abbasilere tabii olmuşlardı. Büveyhiler, Samanoğulları, Mezyediler, Handaviler ise Abbasi coğrafyasında yaşamalarına rağmen Şîî İslam anlayışına mensuptular. Bütün bu siyasi bölünmüşlüklerin yanı sıra Maruridi-Eş’ari, Hanifi, Maliki, Hanbeli, Şafii gibi Ehl-i sünnet itikadı ve Şia adları altında İsmaili, Batıni, Dürzi, Musayiri vb bunların dışında Müntezile, Kaderiye, Cebriye, Mürcie, Karemiye gibi pek çok mezhep bulunuyordu.⁴² Bütün bunlar bize bu dönemde Abbasilerin merkezi otoritelerinin ortadan kalktığını ve Halifenin sadece dini otoritesinin kaldığını göstermektedir.⁴³

Sünni Abbasilere mukabil Şîî olan Büveyhoğulları, mezhep farkının da sebep olduğu düşmanlık ile Abbasi halifeliğini asla meşru görmemişlerdir. Bu yüzden

⁴² Süleyman Genç, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbasi İlişkileri”, **Türkler**, C IV, s. 640 - 641

⁴³ Mevdudi, Ebû'l A'la, **Selçuklular Tarihi**, Çev. Ali Genceli, Ankara 1971, s. 29

Abbasilere karşı ne boyun eğmişler ne de saygı göstermişlerdir. Abbasiler Halifeliğine bağlı olduklarının görüntüsünü vermelerinin nedeni ise tamamen siyasi idi. Çünkü onlar, halifeliğe, görünüşte de dahi olsa bağlı olmayan ve halifelerin onayını almayan hiçbir siyasi oluşumun Ortaçağ Sünni dünyasında başarılı olma imkanının olmayacağını farkındaydılar.⁴⁴ 945 yılında halife Müstekfi (944 – 946)’nin yanına bir zafer kazanmış olarak dönen Ahmed b. Büveyh’iye kendisinin “Emirül Ümera”sı tayin ettiği gibi “Muizzüdd-devle” unvanı da vermiştir. Muizzüddvele bundan sonra Emiru’l Ümera’lık yaptığı topraklarda Cuma hutbelerinde halifenin adıyla beraber kendisinin de adını okutturmuştur. 946 yılında Halife Müstekfi’nin gözlerinin kör edilmesinden sonra Muizzüddvele Halife Müstekfi’yi görevden uzaklaştırarak yerine Muti (946 – 947)’yi getirmiştir. Böylece Büveyhler Abbasi halifeliği üzerinde baskı kurmaya başlamıştır.⁴⁵

IV – X. Yüzyılda Fâtimiler, Abbasilerle dini ve siyasi nüfuz konusunda çatışmaktaydılar. Abbasi halifelerinin her türlü kuvvet ve kudretlerini kayb ettikleri dönemlerde Kuzey Afrika’da ve Mısır’da Şîî devleti kuran ve daha sonra Suriye bölgesini de egemenlikleri altına alan Fâtimi Halifeleri Şîîliği ve mezhep kavgalarını tahrik ediyorlardı.⁴⁶

3.1.1. Abbasi Halifeliği ve Selçuklular Arasındaki İlk Münasebetler ve Tuğrul Bey Dönemi

Abbasi Halifeliği ile Büyük Selçuklu Devleti arasındaki ilk münasebetlerin, Abbasi Halifesi el-Kâim zamanında (1037 – 1038) Nişabur’un Selçuklular tarafından alınması ve Tuğrul Bey adına burada hutbe okutulmasıyla başladığına dair rivayet vardır. Ancak, Selçuklularla Abbasi Hilafeti arasında münasebetlerin Halife el-Kâdir (1030)’in zamanında başladığına dair bir rivayet İbnu’l-İmrani’nin kitabında yer almaktadır.⁴⁷ Buradaki bilgiye göre Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve İbrahim Yınal kardeşlerin Türkmenler Horasan’a girdiklerinde kendilerine Horasan’dan bir yurt verilmesi için Halife el-Kâim’e mektup yazdıkları belirtilmektedir.⁴⁸

⁴⁴ Erdoğan Merçil, “Büveyhiler”, *DiA*, İstanbul 1992, C. VI, s. 499

⁴⁵ Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İstanbul 2007, s. 29

⁴⁶ M. Şemseddin Günaltay, “Selçukluların Horasan’a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasi, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu”, *Bellekten*, Ankara 1943, S. 25, C. V, s. 87

⁴⁷ M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 1992, s. 358

⁴⁸ M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 2004, s. 54

Bu mektupta Halife el-Kâim bi Emrillah Hazretlerine yazılan mektupta şunları söylemişlerdir: “Biz kullarımız, Âl-i Selçuk bin Lokmân, Abbasi Devletinin istek ve arzularına her zaman itaat eden, itaatkâr, farz ve sünnetlerine bağlı bir topluluğuz. Vaktimizin çoğu gaza (gazve) ve cihada harcadık. Bizim önder ve serverimiz İsrâ’il adında bir amacımız vardı. Yeminü’-d-Devle Sultân Mahmûd - Allah kabrini nurlandırısın - hiçbir suç cinâyet ve hıyâneti olmadan onu yakalayıp ve mahrûse-i Kalender-i Hind’e gönderdi. Orada ölene kadar yedi sene hapis tuttu. Kabilemizden ve bize bağlı olanlardan birçok kimseyi de tutuklayıp kalelerde ölene dek hapsetti. Mahmûd – Allah ona rahmet etsin” ölünce onun yerine oğlu Mes’ud bin Mahmûd tahta oturdu. Devlet işlerini ve adaleti ayağa kaldıramadı, hakkıyla yerine getirmede. Oyun/oynaş, gezme ve eğlenceyle meşgul oldu. Bu nedenle mülkü millet başıboş kalıp ihmal edildi. Ehl-i bid’at fesat için güç ve fırsat buldu. Horasân’ın âyân ve önde gelenleri bizden onlara yardım ve destek için ayaklanmamızı ve onları himaye etmemizi istediler. Onun (Sultan Mesud’un) ümerâ ve orduları (Leşkiryân) kaç defa üzerimize geldiler. Biz ve onlar arasında defalarca harb u darb meydana geldi. Kâ’ide-i devlet ve alâmet-i ikbâl olan nusret ve zafer, çoğu zaman bizimle oldu. Sonunda “Yardım ancak Allah’ın yanındadır” (ayetinde olduğu gibi) Allah’ın yardımı ve hazret-i mukaddes-i nebevinin ikbal ve yardımı ile zafer bizim oldu. Biz gâlip ve zapt eden olduk. Şükür ve bağış (mevhibet) ve nimete, hamd bu nusrete. Halk/İnsanlar arasında saadet, adalet ve insaf ile hareket edip zulüm ve cebr yolundan kaçırдық ve istiyoruz ki bu iş İslam dininin kanun ve adeti üzere, Halife’nin fermanıyla olsun. Bu mektûb’u mu‘temed Ebû İshâk el-Fukka‘i eliyle gönderdik”.⁴⁹ Onların mektûbları Halife Kâ’im bi Emrillâh’a ulaşınca (Halife) Hibettullah bin Muhammed el-Me’mûni’yi onların elçisiyle birlikte Tuğrul Bey’in huzuruna rey’e gönderdi. Hibettullah’a onu Bağdâd’a getirene kadar yanında kalması ve onlara nasihat ve tenbihde bulunmasını emretti. Hibettullah da Allah’ın kullarına küstahlıkda bulunmayıp şehirleri harâb etmemeleri hususunda onlara nasihat ve tenbihde bulundu. Halife Hil’at (teşrif) ve sancak (liva) gönderdi ve fi’l-cümle istedikleri her şey onlara bağışlandı. Tuğrul ve Çağrı Bey bayram günü oturup, Nişabur’u yağmalama konusunda görüştüler.⁵⁰ Halife el-Kâ’im Biemrillah Tuğrul Bey’den Nişabur halkına iyi ve adaletli davranmasını, memleketi imar etmesini ve

⁴⁹ Reşidü-din Fazlullah, **Cami’ü’t – Tevarih (Selçuklu Devleti)**, Çev. Erkan Göksu, Hüseyin Güneş, İstanbul, 201,S.93

⁵⁰ Fazlullah, **Cami’ü’t-Tevarih**,s.97

Allah'tan korkmasını isteyen uyarı ve ikazlarda bulunmuştur. Çağrı Bey şehri yağmada diretince Tuğrul Bey gelen mektubu da dikkate alarak halifeye bağlılığı ve itaati nedeniyle buna karşı çıkmış ve atına binerek kesinlikle men ederek herkesi uyarmıştır. Kardeşi Çağrı Bey'in yağma konusunda direktmesi üzerine Tuğrul Bey kendini öldürmekle kardeşini tehdit etmiştir. Bu durum üzerine Çağrı Bey'de yağmadan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Buna karşılık Tuğrul Bey kardeşi Çağrı Bey'e yağmadan vazgeçmesine karşılık halktan toplamış olduğu vergilerin bir kısmını ve kendi malından ilave ettiği miktarı vermiştir.

Halifenin Selçukluları muhatap kabul edip bir elçi göndermesi, Selçukluları özellikle de Tuğrul Bey'i çok sevindirmiştir. Çünkü Halifenin kendilerine elçi göndermesi Selçukluların şevket ve itibarını bir kat daha arttırmış ve bu nedenle Tuğrul Bey, Halifenin elçisine son derece büyük önem vererek ağırlamıştır. Tuğrul Bey, Abbasi Halifesi ile diplomatik ilişki kurarak itibar kazanmayı üterken Halife Kaim Biemrillah'da Selçuklular ile ilişki kurup onlardan Büveyhlilere karşı yardım almayı amaçlıyordu.

Abbasi – Selçuklu münasebetleri gerçek anlamda başlaması ve gelişmesi Dandanakan Zaferinden (1040) sonra gerçekleşmiştir. Dandanakan zaferinden sonra Dandanakan'da bir kurultay toplanmış ve Selçuklu liderleri bu kurultayda bazı kararlar almışlardır. Alınan kararlar gereği Tuğrul Bey, Büyük Selçuklu Devletinin resmi ve hukuki sultanı unvanıyla Abbasi halifesine bir mektup yazmıştır.⁵¹ Bu mektubun içeriğine baktığımızda Tuğrul Bey'in mektubunda ;

- 1) Kendilerinin Selçukluoğullarına mensup oldukları,
- 2) Gazneliler karşısında Dandanakan zaferini kazandıklarını ve Selçuklu Devletini kurup ilan ettikleri ve bunun halife tarafından tescilini istediklerini,
- 3) Gaznelilerin zulmüne uğradıkları
- 4) Kendilerini Sünni İslam anlayışını benimsediklerini ve Abbasi hilafetinin meşruiyetine inanıp, ona tabi oldukları ve Selçuklu Devletinin Abbasi halifesi tarafından tanınmasını arzuladıklarını belirtmiştir.⁵²

⁵¹ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s.54

⁵² Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, s. 358

Bu mektup, Abbasi – Selçuklu yakınlaşması ve ilişkileri bakımından önemli bir noktayı oluştururken; diğer taraftan Selçukluların da Fâtîmi karşıtı siyasetin ve mücadelesinin mahiyetini ve temelini oluşturması bakımından da önemlidir.

1041 – 1042 yılları arasında Abbasi halifesi el-Kaim Biemrillah, üst düzey bir bürokrat olan Kâdi'l-Kudât el-Maverdi gibi önemli bir şahsın elçi sıfatıyla Tuğrul Bey'e mektup götürmüştür.⁵³ Halifenin böyle bir şahsı elçi olarak göndermesi Tuğrul Bey'e verdiği önemi göstermektedir. Halife Kaim Biemrillah elçisi ile Tuğrul Bey'e göndermiş olduğu mektupta Tuğrul Bey'den şunları istemektedir:

1. Fethettiği ülkelerle yetinip, geri kalan memleketleri Arap emirlerine bırakması,
2. Kendisine mutlak şekilde tabi kalmasını ve bunu yeminlerle taahhüt etmesini,
3. Halka adil davranmasını,
4. Fethettiği yerlerden âdet gereğince halifeye vergiler göndermesini.

Tuğrul Bey, halifenin bu isteklerinin bir kısmını kabul ederken bir kısmını da reddetmiştir. Reddettiği maddelerden birisi fethettiği topraklardan vergi vermek meselesi idi. O, fethettiği ülkelerin gelirlerinin büyük ordusuna yetmeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁴ Halife el-Kaim Biemrillah bu mektubuyla Selçuklu Sultanından kayıtsız şartsız teslimiyetçi bir tavır beklemektedir. Halbuki onun karşısında siyasi ve askeri bakımdan güçlü bir Selçuklu Sultanı bulunmaktaydı. Buna rağmen Tuğrul Bey'in Abbasi Halifesinin istekleri karşısında yine de saygısını koruduğu, isyankar ve onu tanımaz bir tavır sergilemediği görülmektedir. Bu da bize Tuğrul Bey'in Abbasi Hilafetine bağlılığını ve saygısını göstermektedir.

El-Maverdi'nin elçiliğine ve ziyaretlerinde, Tuğrul Bey'in ona gösterdiği ilgi ve samimiyet, Selçuklularla Abbasiler arasında bir takım görüşmelerin ve pazarlıkların yapıldığını göstermektedir. Bu görüşmeler sonrasında muhtemelen el-Maverdi'nin Tuğrul Bey hakkında müsbet bir karar bildirmeyle halifenin ona itimadının kuvvetlendiği ve dolayısıyla onun kendisine bağlılığıyla ilgili şüphelerin tamamen silindiği söyleyebiliriz. Üstelik Maverdi'nin elçilik görevinin amaçlarıyla ilgili olarak

⁵³ Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul, 2003.s.203

⁵⁴ M. Altay Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamani**, İstanbul, 1976,s. 36

bu dönemde meydana gelen olaylardan da bazı sonuçlar çıkartabiliriz. Maverdi'nin görüşmelerinin Selçukluların batı politikasının oluşturulmasında önemli katkılarına olduğu düşünülebilir. Bu görüşmelerden sonra Selçukluların, gerek Bizanslılara, gerekse Büveyhlilere ve Fâtimilere karşı hep Abbasi hilafetinin yanında olduğunu görebilmekteyiz.⁵⁵

a)Tuğrul Bey'in I. Bağdat Seferi

Selçuklu Devleti yapmış olduğu fetihlerle devletin sınırlarını batı yönünde genişlettiği sıralarda Fâtimiler de hem geleneksel düşmanı ve rakibi Abbasi hilafetini yıkmak üzere son darbeyi vurmak hem de Abbasilerin müttefiki olan Selçuklu Devletinin önünü kesmek için Bağdat'taki Arslan Besasiri adındaki Türk Komutanı maddi ve manevi yönden destekleyerek isyana teşvik ettiler. Arslan Besasiri'nin Bağdat'ta giderek büyüyen bu isyana karşı Halife Kaim Biemrillah, bu sıralarda Rey'de bulunan Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e elçi göndererek Şiîlerin baskılarına karşı ondan yardım istedi.⁵⁶ Tuğrul Bey halifenin bu daveti üzerine Bağdat'a gelirken, Selçuklunun Abbasi yanlısı ve Fâtimi karşıtı siyasetinin hedefinin Bağdat'a gidişini şu şekilde açıklamıştır:

- 1) Hz. Peygamberin halifesine (Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah) hizmet etmekle şeref kazanmış ve onun tarafından kabul ve takdis edilmek, onun düşmanlarından (Besasiri, Fâtimiler ve Büveyhliler) intikam almak,
- 2) Mekke'ye gidip hac ibadetini yerine getirip dua ve niyazda bulunmak,
- 3) Hac yollarını Bedevi ve eşkıyalardan temizleyip güvenliğini sağlamak,
- 4) Suriye ve Mısır'da yuvalanmış Muannidlerle (Fâtimilerle) savaşmak, onları oralardan uzaklaştırarak, yeniden Abbasi halifesi adına hutbe okutmak gibi niyetle Bağdat'a geleceğini açıklamıştır.⁵⁷

Bu habere çok sevinen Halife Kaim Biemrillah verdiği bir emirle hutbelerden Büveyhi hükümdarının adını kaldırıp yerine Tuğrul Bey'in adını koydurmuştur. Bu durumda Büveyhi hükümdarı olan Melikü'l-Rahim Hüsrev Fîrûz da bu olanlar

⁵⁵ Genç,'Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbasi İlişkile', s. 646

⁵⁶ Ali Öngül, **Selçuklular Tarihi I**, Manisa 2004, s. 32

⁵⁷ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.37

karşısında Tuğrul Bey'in hakimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Böylece Irak'da hukuken Büveyhilerin elinden çıkmış, Selçuklu hakimiyetine girmiş oluyordu.

Tuğrul bey hiçbir engelle karşılaşmadan ordusuyla Bağdad önlerine geldi. Büveyhiler Tuğrul Bey'in karşısında bir engel teşkil etmedikleri gibi, Tuğrul Bey'in karşısına çıkma cesaret edemeyen Bağdad ordusu komutanı Besasiri de birliklerini alarak Kuzey Irak'a çekildi. Besasiri burada Mısır Fâtimi hükümdarının desteğini Selçuklulara karşı almaya çalışmıştır.

Selçuklu ordusunun Bağdad önlerine geldiği haberini alan Halife Kaim Biemrillah, büyük bir kudrete sahip olduğunu Tuğrul Bey'e kanıtlamak amacıyla ihtişamlı bir karşılama töreni düzenlettirdi. Tuğrul Bey, Bağdad'a bir kurtarıcı olarak giriyordu. Halife Kaim Biemrillah da kendisini aynı düşüncelerle karşılıyordu.⁵⁸ Tuğrul Bey Bağdat'a girince Halife kaim Biemrillah ona birçok saçı/hediye (nîsâr) verip armağanlar gönderdi. Irak ve bütün Kuhîstân üzerinde onun Sultanlığını onayladı. Bağdat'ın yukarısında Dicle kenarında bir şehir inşa edilmesini emretti.⁵⁹

Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişinin nedeni sadece Halife Kaim Biemrillah'ı Büveyhi idaresiyle sıkı bir ilişki içinde olan Arslan Besasiri'nin tahakkümünden kurtarmaya yönelik bir hareket değildi. Tuğrul Bey aynı zamanda İslam dünyasının merkezi olan bu şehre (Bağdat'a) yerleşmeyi de düşünüyordu. Bu nedenle de Bağdat'ta kendi iktidarına düşman bir idare olan Büveyhi iktidarı olmamalıydı. Yani Büveyhi iktidarına tamamen son verilmeliydi.

Tuğrul Bey'in Bağdat'ta bulunmasını kendisi bakımından son derece kritik olduğunu gören Büveyhi hükümdarı Melikü'l-Rahim Hüsrev Firûz varlığını korumayı amaçlıyordu. Bu amacını ise Abbasi Halifeliğinden beklemekteydi. Melikü'l Rahim, Halifenin Tuğrul Bey üzerinde nüfuzunu kullanarak kendisini korumasını istiyor, bölgedeki hakimiyetini sürdürmek şartıyla Tuğrul Bey'i metbû hükümdar olarak tanımaya hazır bulunuyordu. Tuğrul Bey'inde bu durumu kabul etmesi halinde de bölgede biri metbû diğeri tâbî olan iki hükümdarlık bulunacaktı. Böyle bir durum Halife Kaim Biemrillah'ın da işine geliyordu. Halife iki hükümdarı karşı karşıya getirip, bunlar arasında doğabilecek rekabetten faydalanarak kendi lehine bazı avantajlar sağlayarak kendi otoritesini kuvvetlendireyi umuyordu. Bu düşünceyle hareket eden Halife Kaim

⁵⁸ Salim Koca, **Dandanakandan Malazgirt'e**, Giresun-1997, s.102-103

⁵⁹ Fazlullah, **Cami'ü't – Teravîh (Selçuklu Devleti)**, s.99

Biemrillah daha ilk günden itibaren Tuğrul Bey ile Melikü'l-Rahim'i uzlaştırma çabasına girdi. Fakat bu gelişmeler Halifenin düşündüğü gibi olmamıştır.

Selçukluların Bağdat'a gelişinden Bağdat halkı hoşnut değildi.⁶⁰ Bu durumun nedeni ise Büveyhi taraftarlarının halkı kışkırtması idi. Selçuklu askerleri, Tuğrul Bey'in izni ile gündüzleri gruplar halinde şehrin dışındaki karargâhlardan ayrılıp, Bağdat'a girip alış-veriş yapıyorlardı. Bu durum ise Büveyhi taraftarlarının tepkisine yol açmaktaydı.⁶¹ Büveyhi taraftarlarının Bağdat'taki halkı kışkırtması neticesinde Selçuklu askerleri ile halk arasında büyük bir kavga çıktı.⁶² Sokaklar araştırılıp ele geçirilen Selçuklu askerleri bir bir öldürüldü. Bu olay karşısında son derece sinirlenen Tuğrul Bey, hemen şehrin dışına çıkıp ordusunu alarak Bağdat'a girdi ve Selçuklu ordusu kısa zaman içinde Bağdat'a hakim oldu.

Tuğrul Bey, Bağdat'ta çıkan bu olaydan Büveyhi hükümdarı Melik'ül-Rahim Hüsrev Fîrûz ile bütün devlet adamlarının kendisine teslim olmalarını istedi. Bu durum karşısında çaresiz kalan Halife kaim Biemrillah Tuğrul Bey'in kudreti karşısında boyun eğmek zorunda kalarak başta Melik'ül-Rahim Hüsrev Fîrûz olmak üzere bütün Büveyhi devlet adamlarını Sultanın huzuruna gönderdi. Tuğrul Bey'de devlet adamlarının bir kısmını bertaraf ederek uzun süredir Abbasi halifelerini tahakkümleri altında tutan Büveyhilerin siyasi varlığına tamamen son verdi.

Tuğrul Bey'in Büveyhilerin siyasi varlığına son vermesi ile Abbasi Halifeliği de Büveyhilerin baskısından tamamen kurtulmuş oluyordu. Fakat Halife Kaim Biemrillah Büveyhi devlet adamlarını sultanın huzuruna gönderirken onların hayatlarına dokunmaması şartını ileri sürmüştü. Büveyhi devlet adamları için Tuğrul Bey'den aldığı sözün yerine getirilmemesinden dolayı itibarının ve otoritesinin sarsıldığını düşünene Halife, Tuğrul Bey'e göndermiş oldu bir elçi ile şahsına layık oldu saygının gösterilmediğini ileri sürerek⁶³ Bağdat'ı terk edeceğini bildirerek Tuğrul Bey'i açıkça tehdit etti.⁶⁴ Tuğrul Bey ise Halifenin bu tavrını ciddiye almamış böylece Halife de bu oldu bittiye sineye çekmek zorunda kalmıştır.

Tuğrul Bey'in Büveyhi Devletine son vermesi ile bölgedeki amaç henüz tamamlanmış değildi. Onun Irak topraklarında Selçuklu İdari mekanizmasını kurması

⁶⁰ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "İlk Selçuklu Abbasi İlişkileri", **Türkler**, C. IV, s. 661.

⁶¹ Salim Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 105-106.

⁶² Adalıoğlu, "İlk Selçuklu Abbasi İlişkileri", s. 661

⁶³ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 105-106.

⁶⁴ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 41.

ve gerekli tayinleri yapması gerekiyordu. Tuğrul Bey, bir ülkede hakimiyetin devamlı olabilmesi için sadece siyasi üstünlük ve askeri teşkilatın yetmeyeceğini biliyordu. Bu nedenle Tuğrul Bey, yaptığı tayin ve düzenlemelerle bölgeyi yeni bir teşkilata kavuşturdu. Şehrin güvenliğinden sorumlu olmak üzere Bağdat şahneliğine komutanlardan Ay-Tigin'i getirdi. Bölgenin vergisini toplamak içinde yeni tahsildârlar tayin etti. "Amidü'l-İrak" unvanı ile anılan ve merkezi Bağdat'ta bulunan amildik teşkilatı kurdu. Amidü'l-İrak, Selçuklu Devletinin Irak'ta en büyük temsilcisi olarak idari, siyasi ve mali bütün işlerinden sorumlu olacaktı bütün bunların yanısıra Büveyhilerin bütün emlakına Selçuklu Devleti adına el konuldu. Daha önceleri Büveyhi İdaresi tarafından toplanan vergiler defterlere yazılarak Selçuklu haznesine nakledilmiştir. Yapılan bir diğer yeni düzenleme ise Halifelik tahsilatıyla ilgiliydi. Tuğrul Bey, Halife kaim Biemerillah'a saygısını göstermek amacıyla Halifelik tahsisâtını arttırdı. Halife de, Tuğrul Bey'in bu tavrından çok memnun kaldı. Böylece Halife ile Tuğrul Bey arasındaki soğukluk da ortadan kalktı.⁶⁵

Bu arada Tuğrul Bey'in 447/1055'de Bağdat'a gelmesiyle birlikte isyan halinde olan Besasiri, müttefiki Fâtimilere sığınmak için Bağdat'tan Suriye'deki Rahbe'ye kaçmak zorunda kalmıştır.⁶⁶ Arslan Besasiri burada yanına kaçan askerleri ile birlikte Fâtimi halifesi Mustansır'dan aldığı yardımcı kuvvetlerle Rahbe'de büyük bir ordu meydana getirmiştir.⁶⁷ Durumu haber alan Tuğrul Bey'de onun üzerine Kutalmış ile Musul Arap Emiri Kureyş'i göndermiştir. Kutalmış ve Kureyş, Sincar civarında Besasiri ile karşılaştılar. Yapılan savaşta ağır kayıplar veren Selçuklu beyleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Besasiri'de kazandığı zaferden sonra bölgedeki Türkmenlere karşı katliam hareketine girişti. Esir aldığı Selçuklu askerlerine aman vermeden işkenceye tâbi tutarak, hepsini öldürttü. Bütün bu olaylar Tuğrul Bey'i oldukça kızdırmıştır. Tuğrul Bey, Büveyhilerin son kalıntısı olan Arslan Besasiri'yi ortadan kaldırmak amacıyla ordu ile birlikte Kuzey Irak'a doğru harekete geçmiştir. Tuğrul Bey'in gelmekte olduğu haberini alan Arslan Besasiri, Tuğrul Bey'in karşısına çıkmaya bile cesaret edememiş ve Mısır'a kaçmıştır. Bu sefer sırasında Cizre ve Sincar,

⁶⁵ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 105-106.

⁶⁶ Genç, 'Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbasi İlişkileri', s. 649.

⁶⁷ Ali bin el-Hüseyni, **Ahbârüddevleti Selçukiye**, çev. Necati Lugal, Ankara 1943, s. 13.

Selçuklular tarafından hücumla alınmıştır. Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'ı Musul İdaresinin başına bırakarak Bağdat'a geri dönmüştür (1057).⁶⁸

Tuğrul Bey'in İslam Dünyasının Siyasî Sorumluluğunu Kendi Üzerine Alması

Kuzey Irak seferinden büyük bir zafer kazanarak dönen Tuğrul Bey, Bağdat'ta halife Kaim Biemrillâh tarafından törenle karşılanmıştır. Tuğrul Bey'in bu zaferleri ile Selçuklular tüm Irak bölgesine hakim olmuş oluyordu. Artık sıra Halife ile Sultanın statülerinin belirlenmesine gelmişti. 1058 yılında Halife ile Sultanın statülerinin belirlenmesi amacıyla Bağdat'ta halifelik sarayında bir tören düzenlendi. Törende Halife gücünün bir sembolü olarak oldukça yüksek bir tahta oturmuş durumdaydı. Halifenin tahtının yanında kurulmuş olan bir başka tahtta da Tuğrul Bey oturmaktaydı. Yapılan törende halife, Tuğrul Bey'e bizzat kendisi tacını giydirerek, hakimiyet sembollerinden olan süslü altından bir kılıç kuşatmış, ayrıca ona sancak ve hil'atlar verdi. Halife Kaim Biemrillah, Tuğrul Bey'e "Melikü'l Maşrik ve'l Magrib" yani "Doğunun ve Batının Hükümdarı"⁶⁹ ilan etmiş ve kendisine Ebû Talib künyesi ile Rükned-din "Dinin temel direği" lakabı vermiştir (26 Zilkade 449 / 29 Ocak 1058). Halife, Tuğrul Bey'le yaptığım konuşmada "Allah'ın verdiği yerlerin tamamını Sultanın idaresine tevdi ettiğini ve kulların hukukunun korunmasını ona bıraktığını" ifade etmiştir. Böylece halifelik ve saltanat ayrı bir siyasi ve hukuki kurum⁷⁰ olarak kabul edilmiş, hem halifenin hem de sultanın görev ve yetkileri değişmiştir.⁷¹ Bu suretle Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, bütün yetkileri elinde toplayan İslam dünyasının yegane lideri; Halife ile saygı duyulan bir kişi olarak kalmıştır. Halifeliğin tüm yetkilerini Sultana devretmesi, Türk – İslam tarihinde ilk laik uygulama olarak da yorumlanmaktadır.⁷²

İslam dünyasında bu yetki devri ile ilk defa resmen dini ve siyasi otorite kesin olarak birbirinden ayrılmaktaydı. Buna göre, Halife sadece İslam topluluklarının dini lideri olarak kalıyor. İslam dünyasının siyasi sorumluluğunu da tamamen Tuğrul Bey'e

⁶⁸ Erdoğan Mercil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler**, C. IV, s. 606.

⁶⁹ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 110-111.

⁷⁰ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 41.

⁷¹ Adalıoğlu, "İlk Selçuklu Abbasi İlişkileri", S, 661

⁷² İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklular Tarihi**, İstanbul 1992, s. 81

devretmiş oluyordu. Artık dünyevi ve dini işler birbirinden ayrılmış yeni bir devlet anlayışının temelini oluşturmuştur.⁷³

b)Halifenin Besâsîrî'nin Eline Esir Düşmesi ve Kurtarılışı

Tuğrul Bey daha önce Rahbe ve Musul'da Fâtimiler üzerine sefer yaptıktan sonra Musul'un yönetimine İbrahim Yinal'ı getirmiştir. 1058 yılında İbrahim Yinal'ın Tuğrul Bey'e karşı isyan hazırlığında bulunarak Musul'dan ayrıldığı söylentisi çıkmıştı. Bunun üzerine Tuğrul Bey ve Halife ona Emir Savtegin başkanlığında bir elçi heyeti göndererek Bağdat'a davet ettiler. Bu davetten sonra İbrahim Yinal Bağdat'a gelerek, isyankar bir tavır takınmadığını Sultan Tuğrul Bey ve Halife Kaim Biemrillah'a açıklayarak onları ikna etmiştir. Bu açıklamanın üzerine İbrahim Yinal'ın tekrar Musul'a dönmesine izin verilmiştir.

İbrahim Yinal Bağdat'ta bulunduğu sırada Besasiri ve Kureyş, onun yokluğundan faydalanarak Musul'u kuşatmışlardır. Durumu öğrenen Tuğrul Bey tekrara Besariri üzerine harekete geçmiştir. Tuğrul Bey Nusaybin'e geldiği sırada İbrahim Yinal'ın Fâtimilerin ve Besasiri'nin kışkırtması ile açıkça isyan ettiğini ve Hamedan'a doğru yola çıktığını öğrenmiştir. Tuğrul Bey'in İbrahim Yinal'dan önce Hamedan'a ulaşması gerekiyordu. Çünkü Hamedan'da çok sayıda hazine, mal ve silahlar bulunuyordu. Neticede Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'dan önce Hamedan'a ulaşarak İbrahim Yinal'ı beklemeye başladı. İbrahim Yinal ve Tuğrul Bey, Rey civarında karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaşta İbrahim Yinal yenilerek esir düşmüştür (23 Temmuz 1059).⁷⁴

Selçuklu Devletini sarsan Sultan Tuğrul Bey ile İbrahim Yinal arasındaki kardeş kavgası, Mısır Fâtimilerinin bir aleti olan Arslan Besasiri'nin işine yaradı.⁷⁵ Selçuklu Devletinin bu durumundan faydalanan Besasiri, Fâtimilerden sağladığı destekle Bağdat üzerine harekete geçti.⁷⁶ Besasiri'nin yanında eski Musul Arap Emiri Kureyş'te bulunuyordu. Bağdat'taki Selçuklu birlikleri ise Hamedan'da İbrahim Yinal'ın kuşatması altında olan Tuğrul Bey'in yardımına götürüldüğü için Halifelik merkezi tamamen savunmasız kalmıştı. Arslan Besasiri hiçbir engelle karşılaşmaksızın Bağdat'a girdi. Bağdat şahresi olan Ay-Tigin ise Bağdat'ı terk edip, Güney Irak'a çekilmiştir.

⁷³ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 111.

⁷⁴ Merçil, *'Büveyhiler'*, s.607

⁷⁵ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**,111.

⁷⁶ M. Altay Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 41.

Besasiri'den önce Bağdat'a gren müttefiki Kureyş, Halifeyi bütün devlet erkaniyla birlikte tutuklattı. Selçuklu idaresi ile iyi bir işbirliği içinde olan Halifenin vezirini de öldürmüştür. Halife kaim Biemrilah ise Kureyş tarafından şehrin dışına çıkartılıp, âne Hâdise denilen yerde göz hapsine alınmıştır. Bağdat'ta tamamen hakim olan Besasiri ise Halifelik sarayını tamamen yağma etmiş, hutbelerden Halife ile Tuğrul Bey'in adlarını kaldırarak Mısır Fâtimi halifesinin adını koydurdu. Ayrıca Mısır Fâtimileri adına para bastırdı. Böylece Irak'ta artık Selçuklu hakimiyeti tamamen çökmüş yerine Arslan Besasiri yönetiminde Mısır Fâtimi hakimiyeti kurulmuş bulunuyordu.⁷⁷

Tuğrul Bey'in İbrahim Yinal ile uğraşmasını fırsat bilen Besasiri, Bağdat'a hareket ederek şehre girmiştir. Tuğrul Bey'in Bağdat'a şahne (vali) olarak bıraktığı Aytegin, Besasiri karşısında mukavemet göstermeyerek şehirden ayrılmak zorunda kalmıştır. Böylece Bağdat'a rahatça giren Besasiri (8 Zilkade 450/27 Aralık 1058) Halife Kaim bi-Emrillah'ı esir alarak sarayını yağmalamıştır. Bağdat'ta hutbe Şî Fâtimi Halifesi adına okunmuştur.

Bağdat'ın Besasiri tarafından işgal edilerek Halifenin esir alındığını haber alan Tuğrul Bey, İbrahim Yinal isyanını bastırdıktan sonra Bağdat üzerine hareket etmiştir. Tuğrul Bey'in ordusu ile birlikte Bağdat'a yaklaşmakta olduğu haberini alan Besasiri şehirden kaçmak zorunda kalmıştır (6 Zilkade 451 / 14 Aralık 1059). Bağdat'a giren Tuğrul Beyi Halife Kaim Biemrillah'ı hapiste kurtararak tahtına oturtmuştur.⁷⁸ Böylece Tuğrul Bey, Halife'yi kurtaran ve ona makamını iade eden bir sultan olarak bir kere daha İslam dünyasının takdirini ve sevgisini kazandı.⁷⁹ Daha sonra ise Tuğrul Bey, hem Selçuklu için hem de Halifelik için daimi bir tehlike olan Besasiri'nin işini bitirmeye karar vermişti. Bu amaçla da, Gümüş-Tigin, Erdem, Sav-Tigin, Humar-Tigin ve Anuşirvan gibi büyük Selçuklu komutanlarını yanına alarak Arslan Besasiri'nin üzerine yürüdü. Besasiri bu defa kaçmaya fırsat bulamamış ve Güney Irak'ta yakalanarak ortadan kaldırılmıştır. Böylece hem Tuğrul Bey hem de Abbasi halifesi kendileri için tehlike yaratan rakiplerinden tamamen kurtulmuş oldular (8 Ocak 1060).⁸⁰

3.1.2.Sultan Alparslan Dönemi

⁷⁷ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e** s. 116

⁷⁸ Merçil, '*Büveyhiler*',s. 607.

⁷⁹ Koca,**Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 117.

⁸⁰ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 118

Büyük Selçuklu Devletinin ilk sultanı olan Tuğrul Bey'in ölümü (Eylül 1067) üzerine, o sırada Horasan Genel Valisi olan Alparslan, vezir Kündüri'nin, kardeşi Süleyman'ı Selçuklu tahtına geçirme teşebbüsünü hızla bertaraf ile Büyük Selçuklu Sultanı olmayı başarmıştır. Ayrıca, Alparslan, saltanat iddiasıyla Sultan Tuğrul devrinin sonlarına doğru harekete geçerek bunu devam ettirmekte olan amcası Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ı da bertaraf etti ve böylece ülke içinde huzur ve sükûnu sağlamış oldu.⁸¹

Tuğrul Bey'in ölüm haberi ilk olarak Bağdat'ta etkisini göstermeye başlamıştır. Selçuklu Devletinin Irak'taki temsilcisi olan Amid (vali), yani Sultanın İslam ülkelerinde hakimiyet kurup yerleşinceye kadar Tuğrul Bey'in ölüm haberinin gizli tutulmasını istediye de Halife kaim Biemrillah Selçuklu valisinin bu teklifini kabul etmemiştir. Halife kaim Biemrillah, Selçuklu Devletinde yaşanan otorite boşluğundan faydalanarak daha önce Tuğrul Bey'e bırakmış olduğu siyasi yetkilerini geri alma düşüncesindeydi. Bu amaçla harekete geçen Halife⁸² Irak'ta bulunan Selçuklulara tabi bütün yerli meliklere ve emirlere mektuplar yazarak durum değerlendirmesi yapmak için onları Bağdat'a çağırdı.⁸³ Halife, Bağdat ve çevresinde güvenliği sağlamak ve vergileri kendi adına toplatmak için memurlar tayin etti. Tuğrul Bey'in koymuş olduğu örfi vergileri kaldırdığı gibi Tuğrul Bey adına okunan hutbeleri de durdurmuştur. Halife bütün bunların yanı sıra bütün Arap emirlerini sarayında toplayarak, Selçuklu idaresine karşı mücadele etmek için onlarla işbirliği yapmıştır. Arap idarecilerde halifeden aldıkları emirle birlikte Irak'ta ki Selçuklu idarecilerine karşı toplu bir saldırı başlattılar.⁸⁴ Böylece Irak'taki Selçuklu hakimiyeti geçici de olsa çökmüştür.⁸⁵

Halife kaim Biemrillah, Irak'taki egemenliğini tamamen sağlamak üzereyken Arap emirleri birbirlerine düştüler. Halife ise emirlerin bu tutumu karşısında bir şey yapamadı. Böylece Halife geçirdiği bu kötü tecrübeyle Selçuklu hakimiyetini yeniden arar duruma gelmişti.

Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Selçuklu tahtına oğlu olmadığı için yeğeni Alparslan geçmiştir. Sultan Alparslan halifelik ile ilişkileri baştan iyi bir zemine oturtmak için çaba sarf etmiştir. Tahta geçitken sonra halife kaim Biemrillah, Tuğrul Bey ile evlenmiş olan ve onun ölümüyle ortada kalan kızı Seyyide hatun'un Bağdat'a

⁸¹ Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)**, Ankara, 1988, s. 39.

⁸² Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)**131.

⁸³ Merçil, *'Büveyhiler'* s. 607.

⁸⁴ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 132.

⁸⁵ Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 11

gönderilmesi için emir vermiştir. Ayrıca Sultan Alparslan halifenin Kızı ile birlikte Bağdat'a bir de heyet göndermiştir. Bu durum Alparslan'ın halifelikle etkili bir ilişki kuracağını izlenimini veriyordu. Alparslan göndermiş olduğu heyetin Bağdat'a gelmesinden sonra Halife Kaim Biemrillah 9 Nisan 1064'te Bağdat'ta Sultan Alparslan adına hutbe okutarak onun sultanlığını kabul etmiştir.⁸⁶ Halife Sultan Alparslan'ın adını "Büyük Sultan", "Dinin Işığı" ve "Müslümanların Bereketi" sıfatlarıyla zikretmiştir.

Sultan Alparslan Selçuklu tahtının başına geçtikten sonra Batıya doğru Türk fetihlerini devam ettirmek için harekete geçmiştir. Bu dönemde Selçukluların batıya doğru ilerlemelerinin önünde Bizans engeli vardı. Türklerin Anadolu'ya doğru ilerlemesinden çekinen Bizans, Selçukluları durdurmak için büyük bir ordu hazırlatmıştır. Bizans'ın bu hazırlığını öğrenen Alparslan'da harekete geçerek, ordularıyla Anadolu sınırlarından geçerek Bizans egemenliğindeki "Anı" ve "Kars" bölgesine girmiştir.⁸⁷ 1071 yılında Selçuklu ordusunun başında bulunan Alparslan ile Bizans ordusunun başında bulunan Romanos Diogenes arasında yapılan Malazgirt savaşında Bizans mağlup edilmiştir. Malazgirt savaşının kazanılması ile Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır.⁸⁸ Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah, Sultan Alparslan'ın Malazgirt Savaşını yaptığı sırada bütün İslam dünyasının yakından ilgilendiği Malazgirt savaşını Alparslan tarafından kazanılması hususunda bir dua metni hazırlattırarak Cuma namazında bütün İslam ülkelerindeki minberlerde okutulmasını emretti.⁸⁹ Tüm İslam ülkelerinde okutulan bu dua şöyledir;

Tanrım! İslam sancağını yükselt ve İslam'a yardım et! Şirki, başını ezmek ve kökü-nü kazımak suretiyle yok et! Sana itaat için, canlarına feda edip kanlarını, sana tâbi olma hususunda akıtan senin yolunun mücahitlerini, onları kuvvetlendirerek yurtlarını, güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarından yoksun kılma! Mü'minlerin emirinin burhanı olan Şahinşâhü'l-âzam (yani Sultan Alparslan)'ın senden dilediği yardımı esirgeme ki o, bu sayede hükmünü yürütür, şanını yayılır kılsın ve zamanın güçlükleri karşısında kolayca yerinde tutunabilsin. Senin dinini şerefli ve yüce tutabilmek için onu, lütüfkâr ve her zaman etkili olan desteğinden yoksun kılma! Onun, kâfirlerin karşısındaki bugünkü günü yarına da yetsin. Ordusunu meleklerinle destekle,

⁸⁶ Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları Tarihi**, Ankara 1989, s. 21

⁸⁷ Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İstanbul 1992, VII, s. 122

⁸⁸ Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Ankara 1997, s. 54

⁸⁹ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 150.

niyet ve azmini hayır ve başarıyla sonuçlandır! Çünkü o, senin ulu rızan için rahatını terk etti; malı ve canıyla buyrukların uymak amacıyla, senin yoluna düştü. Çünkü sen “ey iman edenler, can yakıcı bir azaptan kurtaracak bir yolu size göstereyim mi? Tanrıya ve onun Peygamberine inanıyorsanız, onun yolunda, can ve malınızla savaşacaksınız.” Diyorsun. Sesin sözün gerçektir. Tanrım! O, nasıl senin sözüne uyup şeriatının korunmasında, gevşeklik göstermeden buyruğuna uymuş ve düşmanlarına bizzat karşı koyarak dinine hizmet için gecesini gündüzüne katmışsa sende ona zafer kısmet eyle, dileklerinde ona yardımcı ol, kaza ve kaderini, onun için iyi ve hayırlı bir şekilde tecelli ettir! Onu öyle bir koruyucu ile kuşat ki, düşmanların her türlü hilelerini defetsin ve lütfunla, bu koruyucu onu, güzel sıfatların içinde, en emin ve sağlam ellerle korusun! Yapmak istediği her işi, ona kolay kıl. Böylece onun, düşmana karşı giriştiği bu “Kutsal Hareket”, zaferinden ışık alsın ve şirk zümresinin, hak yollarını göremeyip sapıklıkta gözleri yumulsun. Ey Müslümanlar, doğru bir niyet, içten bir azim ve Tanrı’dan korkan temiz kaplarla ve birlik bahçesinden kısmet olan inançlarla Alparslan için Tanrı’ya yalvarıp yakarınız! Çünkü eksikliklerden yoksun olma Yüce Tanrı şöyle buyuruyor: “Ey Muhammed, “Onlara dualarınız olmazsa Rabbim size niçin değer versin” de. Ey Müslümanlar, Alparslan’ın şerefli olarak düşmanlarını yok etmesi, sancağını yükseltip en son derecesine ve amcasına erişmesi hususunda tanrı’ya dua ve niyazda bulununuz. Tanrım! Onun bütün güçlüklerini kolaylaştır ve şirki,onun önünde boyun eğdir!

Böylece Halifenin bu duası başta Bağdat olmak üzere tüm İslam ülkelerinde okunmuştur.⁹⁰

Bütün İslam dünyasının çok yakından izlediği Malazgirt Meydan Muharebesi sonunda, Sultan Alparslan, Başta Bağdat Abbasi Halifesi kaim Biemrillah olmak üzere diğer bütün İslam memleketleri hükümdarlarına birer Fetihnâme göndererek kazandığı zaferi müjdelemiştir.⁹¹ Bu zafer haberi bütün İslam ülkelerindeki insanlar üzerinde büyük bir sevinç yaratmıştır. Alparslan tarafından gönderilen zafer mektubu (Fetihnâme) Bağdat’a Halifeye getirilip halifelik ileri gelenleri ile sarayın önünde toplanan halka törenle okundu. Zafer haberi geldikten sonra büyük coşku ve şenlik gösterileri yapılmış, davullar çalınıp borular öttürülmüştür. Diğer taraftan Halife kaim

⁹⁰ Sevim, **Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086’ya kadar)**,1, s. 61-62

⁹¹ Öngül,**Selçuklular Tarihi**, s. 74

Biemrillah, Sultan Alparslan'a değerli armağanlarla birlikte özel bir mektup göndererek kazandığı bu eşsiz zaferden dolayı kendisini kutladı. Sultan Alparslan'a gönderdiği mektupta ona tanrı'nın desteğine mazhar, dünya hükümdarlarının efendisi, Müslümanların yardımcısı, insanların sığındığı, devletin kahredici bileği, dinin parlak tacı ve İslam ülkelerinin sultanı gibi unvanlarla hitap etmiştir.⁹²

Sultan Alparslan dönemi Selçuklu – Halifelik ilişkilerine baktığımızda Tuğrul Bey döneminde belirlenen statünün devam ettiğini görüyoruz. Sultan Alparslan daima okuttuğu hutbelerde kendi adından önce halifenin adını ve unvanını zikrettirmiştir. Halife ile hiç yüz yüze gelmemesine rağmen ona karşı büyük bir saygı göstermiş, halifenin rakibi ve düşmanı olan Fâtimilere karşı mücadele etmiştir.⁹³

Alparslan, Halife Kaim Biemrillah'a karşı izlediği dengeli siyasetin yanı sıra Bağdat'taki Selçuklu egemenliğini pekiştirmek için Bağdat Şahreliğine (valilik / garnizon komutanlığı) olağanüstü yetkilerle donattığı meşhur komutanı Sadüddeve Güherâyin'i tayin etmiştir. Bu suretle halifelik merkezinde tam bir egemenlik kurulmuş oldu.⁹⁴

Sultan Alparslan, dedesi Selçuk Bey'in mezarını ziyaret etmek amacıyla Cend şehrinde dönerken uğradığı Radgen'de düzenlemiş olduğu törende oğlu Melikşah'ı veliaht tayin etmiştir.

Sultan Alparslan Selçuklu yönetiminin başında kaldığı sürece devletin sınırlarını genişleterek devleti güçlendirmeye çalışmıştır. Rivayete göre Sultan Alparslan, Harezimli bir emir olan Yusuf el-Hârezmi adlı bir emir tarafından bıçaklanarak yaralanmıştır. Alparslan almış olduğu bu yaradan sonra 4 gün yaşayabilmiş, 24 Kasım 1072'de vefat etmiştir. Onun ölümünden sonra vasiyeti gereği Selçuklu Devletinin başına oğlu Melikşah geçmiştir.⁹⁵

3.1.3.Sultan Melikşah Dönemi

Sultan Alparslan'ın ölümünden sonra saltanat, dokuz büyük ve küçük kardeşi (arasından) ona mukarrer olmuştur. Vezir Nizamü'l-Mülk'ün isabetli görüşü, etkili azmi ve işbirliği neticesinde saltanat Melikşah'a geçmiştir. Her ne kadar Melikşah babasının

⁹² Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 74. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 368.

⁹³ Adalıoğlu, *İlk Selçuklu Abbasi İlişkileri*, s. 662

⁹⁴ Şinasi Altundağ, "Kaim Biemrillah", *İA*, İstanbul 1967, VI, s. 103

⁹⁵ Merçil, 'Büveyhiler's. 614.

veliahdı idiye de mülk ona verilmiştir.⁹⁶ Melikşah tahta geçer geçmez diğer hanedan üyelerinden gelebilecek saltanat iddialarını düşünerek etrafındakilere ihsanlarda bulunduğu gibi askerlerinde maaşlarını arttırarak onları kendilerine bağlamıştır.⁹⁷

Sultan Melikşah en büyük tehlike Kirman'da bulunan amcası Melik Kara Arslan Kavurd'du. Sultan Melikşah, Horasan'dan Irak'a gelince amcası Kavurd'da saltanatı ele geçirmek amacıyla Kirman'dan⁹⁸ büyük bir ordu, birçok savaş levâzımatı ve aleti ile Irâk'a yönelmiş bulunmaktaydı. Durumu öğrenen Sultan Melikşah, amcası Kavurd'u durdurmak için Rey'e geçmiştir. İki taraf kuvvetleri Kerec'de karşılaşmışlardır. Kerec'de yapılan mücadeleyi Melikşah kazanarak amcası Kavurd'u mağlup etmiştir.⁹⁹ Savaş meydanından kaçmaya çalışan Kavurd, Melikşah'ın askerleri tarafından yakalanmıştır. Ordunun isyanından korkan Sultan onu Hamedan'a naklettirmiştir (Nisan 1073).

Ordu mensupları memlekete yayılıp reayanın mallarına el koymaya başladı. Ordunun bu tavrını gören vezir Nizam'ül Mülk durumu Sultana arz etti. Ordunun bu şekilde hareketiyle memleketin zaafa ve harabiye uğrayacağını ve devletin siyasetinin elden gideceğini izah etti ve gereken tedbirlerin Sultanın mı yoksa kendisinin mi alacağını sordu. Sultan da bu meselenin Nizamü'l Mülk tarafından halledilmesini istemiştir. Bu arada ordu efradı maaş ve iktalarının arttırılmasını istediler. "Yaşasın Kavurd" diye bağırdılar. Bunla istedikleri yerine getirilmediği takdirde Kavurd'u tahta geçireceklerini ima ediyorlardı. Nizamü'l Mülk meseleyi Sultan'a arz edeceğini ve dileklerinin yerine getirileceğini söyledi. Diğer taraftan da Kavurd'un öldürülmesi Sa'düd-Devle Gûherayin'e havale edildi. Ertesi gün ordu mümessilleri taleplerinin neticesini öğrenmeye geldikleri zaman Nizamü'l Mülk dün bu mesele hakkında Sultan'a bir şey söylemediğini, amcasının ölümü dolayısıyla kederli bulunduğunu, Kavurd'un hapisteyken yüzüğünün kaşındaki zehiri içerek intihar ettiğini bildirdi. Ordu mensupları bu haberi duyunca önceden sarfettikleri sözlerden dolayı korkarak ellerinde bulunana razı olmuşlardır.¹⁰⁰ Halife Kaim Biemrillah, Melikşah'ın Kavurd'a karşı kazandığı zaferden sonra onun sultanlığını kabul ederek saltanat fermanını Bağdat

⁹⁶ Fazlullah, **Cami'üt-Tevarih Selçuklu Devleti**, s. 126.

⁹⁷ Adalıoğlu, 'İlk Selçuklu Abbasi İlişkileri', s. 663.

⁹⁸ Sergey Grigoreviç Agocanov, **Selçuklular**, İstanbul, 2006, s.141.

⁹⁹ Fazlullah, **Cami'üt-Tevarih Selçuklu Devleti**, s.663.

¹⁰⁰ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 70.

şahresi Sa'dü'd Devle Gehherâyin ile göndermiştir (1073). Melikşah'ın veliahtlığını kabul eden Halife Kaim Biemrillah 1075 yılında vefat etti. Kaim Biemrillah'ın ölümünden sonra veliaht olarak tayin ettiği Muktedi Biemrillah Hilafetin başına geçmiştir.

Muktedi Biemrillah'ın halife olmadan sonra devrin geleneklerine göre sultanların yeni halifeye biat etmesi gerekiyordu. Muktedi Biemrillah halifelik makamına geçtikten sonra Sultan Melikşah'ın kendisine biat etmesini istemiştir. Bunun üzerine Melikşah'da halifeye saygısını göstererek ona biat etmiş ve Abbasi halifesine kıymetli hediyeler göndermiştir.

Sultan Melikşah, selefleri gibi Sünni İslam düşüncesinin güçlenmesini istemiş, Abbasi Halifeliğinin düşmanı ve rakibi olan Fâtimilere karşı Suriye ve Mısır'da mücadele etmek üzere komutanlar tayin etti. Suriye'de yapılan fetihlerle bir çok şehirde hutbe Abbasi halifesi ve Selçuklu Sultanı adına okutulmuştur. Melikşah döneminde halifelik, Selçuklu Devletine bağlı bir kurum, halife de bu kurumun lideri olarak, Selçuklu Devletinin direktiflerine göre davranıyordu. Abbasi Halifesi zaman zaman Selçuklu Sultanı veya vezirinin emri ile kendi vezirini görevden azletmek yada yine sultanın direktifleri ile tayin etmek durumunda kalmıştır. Bununla birlikte Halife, Selçuklu Devletinden bazı isteklerde bulunabiliyor. Halifeliğin yüksek makamlarına tayin edilecek bir görev için devlet görevlileri ile muhabere yapma lüzumu hissediyordu.¹⁰¹

a) Sultan Melikşah'ın I. Bağdat Seferi

Halife Muktedi Biemrillah ile ilişkilerini sağlam tutan Melikşah, 1082 yılında beraberinde veziri Nizam-ül Mülk, komutanları, beyleri ve kalabalık bir maiyet ile Bağdat ziyaretini gerçekleştirmiştir. Halife Muktedi Biemrillah, 24 Nisan 1087'de gösterişli bir törenle Sultan Melikşah'la tanışmıştır.¹⁰² Bu merasim sırasında halifenin emri ile sultan Melikşah'a "Doğu ve Batı'nın Hükümdarı" alameti olarak iki kılıç kuşatılmıştır.¹⁰³ Bunun ardından sultan Melikşah halifenin elini öpmek istediye de, Muktedi Biemrillah buna izin vermemiş, halifelik mührü olan yüzüğünü çıkararak Melikşah'a uzatmıştır. Melikşah'ta bunu öperek iade etmiştir.¹⁰⁴ Selçukluların Bağdat'a

¹⁰¹ Adalıoğlu, 'İlk Selçuklu Abbasi İlişkiler', s. 663

¹⁰² Merçil, 'Büveyhiler', s. 663

¹⁰³ Erdoğan Merçil, **Hükümdarlık Alametleri**, Ankara 2007, s. 46

¹⁰⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devri Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, s. 95

egemen oldukları süreç içerisinde Abbasi Halifeliğinin en zayıf olduğu dönem Melikşah zamanıydı. Abbasi halifeliğinin en zayıf olduğu bu dönemde Sultan Melikşah'ın kalabalık bir toplulukla adeta çıkarma yapması, halifelik üzerindeki ağırlığını hissettirmek için olduğu düşünülebilir.¹⁰⁵

b) Sultan Melikşah'ın II. Bağdat Seferi

1091 – 1092 (H. 484 – 485) yılları arasında Melikşah Bağdat'a ikinci kez gelmiştir. Melikşah'ın Bağdat'a ikinci gelişini ziyaret değil, bir sefer olarak görmek daha doğru olur. Çünkü İsfahan'dan Bağdat'a Mısır'ı ele geçirmek için yönelmiş, birçok Türk beyini Bağdat'a yanına çağırılmış ve onlarla yeni yapacağı fetihler için görüşmelerde bulunmuştur.¹⁰⁶ Bu arada Melikşah, kumandanlardan Tursak ve Yarunkul'u Yemen ve Aden'i fethetmekle görevlendirmiştir. Melikşah'ın Mısır bölgesini ele geçirmek nedeni, bu bölgelerin adeta Batınilerin merkezi haline gelmiş olmasıdır. Batınlık faaliyetlerinin bu bölgede yoğunlaşması Abbasi Halifeli için de bir tehdit unsuru oluşturuyordu.¹⁰⁷ Kısa süre sonra Melikşah'ın görevlendirmiş olduğu Tursak ve Yarunkuş, Yemen ve Aden bölgesini fethederek, Selçuklu Devleti topraklarına katmışlardır.¹⁰⁸

c) Melikşah ile Nizam-ül Mülk Arasındaki Gerginlik ve Vezirin Ölümü

Vezir Nizam-ül Mülk, Selçuklu Devletinde Sultandan sonra tek söz sahibi kişiydi. Sultan Alparslan devrinden itibaren tam otuz yıl vezirlik makamında bulunarak kendine sağlam bir mevki sağlamıştır. Nizâm-ül Mülk'ün iktidarını ve otoritesini iyi bir şekilde koruması, onun etrafında yavaş yavaş muhalif bir topluluğu oluşmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Melikşah'ın tahta geçmesinde Nizâm-ül Mülk önemli bir rol oynamış, bu nedenle Melikşah'da Nizâm-ül Mülk'e takdir etmekteydi. Ancak vezir Nizam-ül Mülk'ün çocuklarının ve adamlarının izledikleri siyaset, çevrelerindeki insanlara küçümseyici şekilde bakmaları, hatta zaman zaman Sultan Melikşah'ı bile dinlemeyen tavırları, Sultan Melikşah'ı zaman zaman sinirlendiriyordu. Ayrıca Nizam-ül Mülk'e karşı oluşan gruplarında sultanı ona karşı kışkırtmaları zamanla Nizâm-ül Mülk ve Melikşah'ın aralarının açılmasına neden olmuştur.¹⁰⁹ Nizâm-ül Mülk'le Melikşah'ın aralarının açılmasında sultanın eşi olan Terker Hatun'da etkili olmuştur. Terker Hatun 4

¹⁰⁵ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk – İslam Medeniyeti**, İstanbul 1999, s. 208

¹⁰⁶ Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1985, s. 59

¹⁰⁷ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk – İslam Medeniyeti**, s. 214

¹⁰⁸ Merçil, 'Büveyhiler', s. 618

¹⁰⁹ Ali Öngül, **Selçuklular Tarihi**, s. 142

yaşındaki oğlu Mahmud'u veliaht tayin etmek istiyor, Nizâm-ül Mülk ise veliaht olarak Beryaruk'u destekliyordu. Bu durumda Terker Hatun'un Nizâm-ül Mülk aleyhine hareket etmesine neden oluyordu.

Vezir Nizâm-ül Mülk'ün Batınileri sürekli olarak izletmesi Hasan Sabbah ve adamlarının da ona kin beslemelerine neden olmuştur.¹¹⁰ Sultan Melikşah, Bağdat'a gitmek üzere 485 yılında yanında Terker Hatun, Vezir Nizâm-ül Mülk ve Tâcû'l-mülk'le birlikte yola çıkmıştır. Bu Melikşah'ın Bağdat'a üçüncü gidişiydi. Nihâvend yakınlarında Sihne denilen yerde konakladıkları bir sırada Vezir Nizâm-ül Mülk bir Batini tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür (14 Ekim 1092).¹¹¹

Vezir Nizâm-ül Mülk'ün Nihavend yakınlarında öldürülmesinden sonra yola devam eden Sultan Melikşah, 28 Ekim 1092 tarihinde Bağdat'a varmıştır. Sultan bu gelişinde Halifenin veziri olan Amidüddeve b. Fahrudeve Muhammed b. Cehir karşılamıştır. Bağdat'a gelen Melikşah, vezir olarak tayin ettiği Tâcûlmülk için vezirlik hilatlarının hazırlanmasını emretmiş, hilatlar hazırlanarak Tacûlmülk vezirlik makamına getirilmiştir.¹¹² Nizâm-ül Mülk'ün öldürülmesi, Selçuklu Devleti bünyesinde büyük bir boşluk ve huzursuzluk meydana getirmiştir. Bu olaydan en çok etkilenenlerin başında Halife Muktedi Biemrillah geliyordu. Çünkü Nizâm-ül Mülk halifeyle de yakından ilişkiliydi. Halife Muktedi, sorunları sultana değil, ona iletiyordu. Nizâm-ül Mülk bir nevi Halife ile Sultan arasında denge unsuruydu. Nizâm-ül Mülk'ün öldürülmesi bu dengenin bozulmasına neden olmuştur. Vezirin öldürülmesiyle halife – Sultan münasebetleri Halife aleyhine bozulmuştur.¹¹³

d) Sultan Melikşah'ın Ölümü

Sultan Melikşah, Bağdat'a gittiğinde Halife Muktedir Biemrillah ile evli olan Mamelek Hatun, babasına Halifenin kendisine kötü davrandığına dair şikayette bulundu. Bunun üzerine Halife kızını ve Halife Muktedir'den olma torunu Ebû'l Fadi Cafer'i Isfahan'a getirtti. Bu durum Melikşah'ı kızdırarak Halife ile arasının açılmasına neden olmuştur. Sultan Melikşah torunu Cafer'in veliaht ilan edilmesini, böylece el-Muktedir'den sonra halife olmasını istiyordu. Bu amaçla da küçük torunu Emru'l-

¹¹⁰ Merçil, 'Büveyhiler, s. 618

¹¹¹ Öngül, **Selçuklular Tarihi I**, s. 147

¹¹² Ali Öngül, , **Selçuklular Tarihi** s. 150

¹¹³ İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, 1980, s. 206

müm'minin olarak lakapladı ve Bağdat'ta hutbede Halife'den sonra torununun adının okunmasını istemiştir. Ancak Halife Muktedir Biemrillah onun bu isteğini yerine getirmedi. Bunun üzerine Sultan Melikşah, Halife'ye kızarak Bağdat'ı terk etmesini söylemiştir. Halife Muktedir ise Sultandan hazırlanabilmesi için bir ay süre istemiştir de Melikşah bunun kabul etmeyerek ona Bağdat'ı bir an önce terk etmesini söylemiştir. Araya Vezir Tâcülmülk'ün girmesiyle Melikşah Halifeye Bağdat'ı terk etmesi için on günlük bir süre vermiştir. Halife Melikşah'ın kararlılığı karşısında Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalarak Basra'ya gitmiştir. Sultan Melikşah, Halifenin Bağdat'ı terk etmesini istedikten sonra ava çıkmıştı. Ancak gitmiş olduğu avdan hastalanarak döndü ve Halife'ye verdiği süre dolmadan, Vezir Nizam-ül Mülk'ün ölümünden 35 gün sonra 19 Kasım 1092'de 38 yaşındayken vefat etmiştir. Melikşah'ın ölümü konusunda farklı bilgiler verilmektedir. Bazı kaynaklara göre Sultan, Tutuş'un gönderdiği adamlar tarafından öldürüldü. Bazı kaynaklara göre ise zehirlenerek öldürülmüştür.¹¹⁴ Bütün bu rivayetler alındığında Melikşah'ın zehirlenerek öldürüldüğü söylenebilir. Çünkü Halifeliğin Selçuklulara intikalinin söz konusu olduğu bir dönemde Sultanın aniden ölümü şüpheleri arttırmaktadır.¹¹⁵ İbrahim Kafesoğlu'na göre Sultanın Terken Hatun tarafından zehirlenmesi kuvvetli bir ihtimal. Çünkü nüfus sahibi ve yaratılış itibarıyla hırslı bir kadın olan Terken Hatun'un Halife ile anlaşarak bunu gerçekleştirmesi kuvvetli bir ihtimaldir. Terken Hatun'un amacı, oğlu Mahmud'u sultan yapmaktır. Nitekim Melikşah'ın ölümünden sonra Mahmud'un Sultan olması da bu şüpheleri arttırmaktadır.¹¹⁶

Otuz sekiz yaşındayken ölen Sultan Melikşah, geride Kaşgar'dan Boğaz içine, Kafkaslardan Yemen'e ver Aden'e kadar ulaşan büyük bir imparatorluk bırakmıştır. Melikşah, devletin sınırlarını genişleterek büyük bir coğrafyaya hakim olmuştur. Melikşah'ın ölümüyle Büyük Selçuklu Devletinin altın devri olarak isimlendirildiği dönemi sona ermiştir.¹¹⁷

3.1.4. Sultan Berkyaruk Dönemi

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu Devletinde bir fetret ve duraklama dönemi başlamıştır. Bunun nedeni ise hanedan üyeleri arasında uzun süre

¹¹⁴ Öngül, *Selçuklular Tarihi*, s. 151

¹¹⁵ Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, s. 153

¹¹⁶ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 210

¹¹⁷ Merçil, 'Büveyhiler', s. 618

devam eden taht kavgaları olmuştur.¹¹⁸ Melikşah'ın vakitsiz ölümü ile dünyanın o zaman ki en büyük imparatorluğunun başına kimin geleceği sorunu ortaya çıkmıştı.¹¹⁹ Melikşah daha sağlığında iken en büyük oğlu olan Beryaruk'u Nizam-ül Mülk'ün tavsiyesiyle veliaht olarak tayin etmişti. Ancak Sultan'ın eşi Terken Hatun, beş yaşındaki oğlu Mahmud'u veliaht tayin ettirmek için her vasıtayı mübah sayarak harekete geçmiştir.¹²⁰ Terken Hatun, henüz beş yaşında olan oğlu Mahmud adına hutbe okutması için Halife el-Muktedi Biemrillah'a haber gönderdi. Muktedi önce yaşı küçük olduğu, şeriatın hükümlerinin caiz görmediği bahanesiyle Mahmud'un sultanlığını kabul etmek istemedi. Ancak Terken Hatun, Halife Muktedi'yi oğlu Cafer'i halife yapmakla tehdit etmiştir. Bu arada Terken Hatun serveti ve parasıyla kendine daha fazla taraftar toplayarak güçleniyordu. Bu nedenle Bağdat'taki Selçuklu emir ve askerleri Mahmud'un sultanlığını kabul ettiler.¹²¹ Böylece Mahmud "Nâsvü'd Dünya ve el-Din" lakabı ile sultan ilan edilerek Bağdat'ta adına hutbe okundu¹²² (22 Şevval 485 / 25 Kasım 1092). Böylece Terken Hatun uygulamış olduğu taktikle oğlu Mahmud'u sultan ilan etmeyi başarmıştır. Sıra oğlu için en büyük tehlike olan Berkyaruk'u bertaraf etmeye gelmişti. Terken Hatun, Emir Kür-Boğa'yı, Isfahan'da bulunan Berkyaruk'u yakalamak için göndermiş, kendiside ordu ile Kür-Boğa'yı takip etmiştir. Ancak Nizâm-ül Mülk'ün taraftarları, on dört yaşındaki Berkyaruk'u Isfahan'dan Rey şehrine kaçırarak "Sultan" ilan ettiler. Terken Hatun'un kuvvetleri ile Berkyaruk taraftarları Bürüçird denilen yerde karşılaşmışlardır. Savaş sırasında Terken Hatun'un ordusundaki bazı emir ve askerlerin Berkyaruk tarafına geçmesiyle savaşı Berkyaruk kazanmıştır (17 Ocak 1093).¹²³ Bu mağlubiyetten sonra Terken Hatun Isfahan'a çekilmiştir. Terken Hatun bu mağlubiyetten sonra bile oğlunu tahta geçirmek hırısından vazgeçmemiş, Berkyaruk'un dayısı olan İsmail b. Yakuti ile ittifak yapmış, ancak bu girişiminden de bir sonuç alamamıştır. Terken Hatun'un oğlu olan Mahmud'un sözde sultanlığı iki yıl sürdü. Çünkü annesi Terken Hatun 1094 yılında öldü.

1094 yılında Halife Muktedi Biemrillah ölmüş, yerine Mustahzir Biemrillah halife olmuştu. Mustahzir Biemrillah da Berkyaruk'u sultan olarak tanıdı. Beryaruk

¹¹⁸ Öngül, **Selçuklular Tarihi** I, s. 155

¹¹⁹ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 72

¹²⁰ Abdülkerim Özaydın, "Berkyaruk", **DİA**, İstanbul 1992, C. V, s. 514

¹²¹ Öngül, **Selçuklular Tarihi** I, s. 156

¹²² Erdoğan Merçil, **Hükümdarlık Alametleri**, Ankara 2007, s. 50

¹²³ Merçil, 'Büveyhiler', s. 619

iktidara geldikten sonra dağılmaya yüz tutan Selçuklu Devletini toplamak için büyük gayret sarfetti. Halife Mustazhir'de onu bu konuda destekleyerek Sultanın adına hutbe okutmuştur. 4 Şubat 1094'de Bağdat'ta adına hutbe okuyarak hükümdarlığını resmi olarak halife tarafından kabul edilen Berkyaruk, daha tahta tamamıyla yerleşmeden ikinci ve daha tehlikeli bir taht rakibiyle karşılaştı.¹²⁴ Sultan Melikşah'ın kardeşi olan Tutuş, Suriye'de meliklik yapıyordu. Tutuş, kardeşi Melikşah'ın ölüm haberini aldığı zaman Rakka şehrini ele geçirmiş ve burada sultanlığını ilan etmişti. Tutuş, Rahbe, Hâbur, Nusaybin ve Musul bölgelerini zaptettikten sonra Selçuklu tahtını ele geçirmek için Azerbaycan'a doğru harekete geçmiştir. Azeraycan'a gelen Tutuş, buradan da büyük bir orduyla birlikte Hamedan'a yürümüştür. Bu arada yanında az sayıda asker bulunan Berkyaruk, Tutuş'un öncü kuvvetlerine mağlup olarak Isfahan'a sığınmıştır. Bu mağlubiyet haberini alan Halife Mustazhir Biemrillah, Bağdat'ta Tutuş adına hutbe okutmuştur. 26 Şubat 1095 yılında Berkyaruk ve Tutuş, Rey bölgesinde tekrar karşı karşıya geldiler. Bu karşılaşmada Tutuş tarafında bulunan bazı emir ve askerler Tutuş'un kötü davranışlarından dolayı saf değiştirerek Berkyaruk tarafına geçmişlerdir. Neticede bu saltanat mücadelesini kazanan Berkyaruk olmuştur.

Sultan Berkyaruk'un iç düzeni sağlamasından uzun bir süre geçmemiştir ki, Gence Valisi olan kardeşi Muhammed Tapar'ın isyanı ile karşılaşmışlardır.¹²⁵ Berkyaruk kendisine başkaldıran Muhammed Tapar üzerine yürümüş ancak aralarında yapılan bu ilk savaşta kardeşine karşı mağlup olmuştur.¹²⁶ Bunun üzerine Bağdat'ta hutbe Muhammed Tapar adına okunmuştur (1100).¹²⁷ Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasındaki ikinci karşılaşma Hamedan civarında gerçekleşmiştir. Bu karşılaşmada bu kez Muhammed Tapar mağlup olmuştur. Kardeşi Sencer'in yanına giderek kendine yardım alan Muhammed Tapar, Bağdat'ta bulunan Berkyaruk üzerine yeniden harekete geçmiştir.¹²⁸ İki taraf orduları Rûdrâver'de üçüncü defa karşı karşıya geldiler. Fakat araya Halife Mustazhir'in girmesiyle iki kardeş arasında anlaşma yapılmıştır (27 Aralık 1101). Buna göre Berkyaruk "Sultan", Muhammed Tapar ise "Melik" olarak tanındı. Muhammed Tapar, Errân, Diyarbekir, Azerbaycan, el-Cezire ve Musul'a hakim oldu. Berkyaruk ise geriye kalan bütün bölgeleri idare edecekti. Ancak bu anlaşma iki kardeş

¹²⁴ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 75

¹²⁵ Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, s. 62

¹²⁶ Özaydın, "Berkyaruk", *DİA*, s. 515

¹²⁷ Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, s. 50

¹²⁸ Özaydın, "Berkyaruk", *DİA*, s. 515

arasındaki sorunları çözememiştir. Hükümdar olmak isteyen Muhammed Tapar, kardeşine karşı yeni bir ordu oluşturarak Azerbaycan'a gelmiş, Huy şehri önünde yapılan savaşta (Şubat 1100) kardeşine karşı bir kez daha mağlup olmuştur. Ancak Berkyaruk hastalanmış ve savaştan bıkmıştı. O yüzden kardeşi Muhammed Tapar'a bir anlaşma teklif etmiştir. Bu anlaşmaya göre; Büyük Selçuklu Devleti Azerbaycan'daki Sefidrûd sınır olmak üzere ikiye ayrıldı. Muhammed Tapar kendisine verilen Azerbaycan, Diyarbekir, el-Cezire, Musul ve Suriye gibi bölgelerde sultan olacak, Berkyaruk ise ; Rey, Cibal, Taberistan, Fars, Huzistan, Bağdat, Mekke ve Medine gibi önemli bölgelerin idaresini almıştı (1104). İktidarı boyunca taht kavgalarıyla uğraşan Berkyaruk, 25 yaşına geldiğinde verem hastası olarak ölmüştür (22 Aralık 1100). On iki yıl süren Berkyaruk dönemi daimi bir mücadele içinde geçmiş, kendisine karşı isyan edenlere binbir zorluklarla hakimiyetini tanıtmıştır.¹²⁹ Berkyaruk iktidarı boyunca kardeşleriyle saltanat mücadelesi yaparken aynı zamanda memleket içinde yer altı faaliyetleri yapan Batınilere karşı da mücadeleler vermiştir. Bu dönemde Batınilere karşı büyük mücadeleler verilmişse de Batınilığın yayılması önlenememiştir.¹³⁰

3.1.5. Sultan Muhammed Tapar Dönemi

Berkyaruk'un ölümünden sonra küçük yaştaki oğlu II. Melikşah, Bağdat'ta sultan ilan edilmişti. Ancak kardeşi Berkyaruk'un öldüğünü öğrenen Muhammed Tapar Bağdat'a gelerek yeğeni II. Melikşah'ı bertaraf ederek sultanlığını ilan etmiştir. Böylece Muhammed Tapar Bağdat'ta hutbeyi kendi adına okutmuştur. Abbasi halifesi Mustazhir (487 – 512 / 1094 – 1118) Muhammed Tapar'ı sultan ilan ederek ana "Gıyaseddin" (Dinin Bereketi) unvanını vermiştir.

Berkyaruk ve Muhammed Tapar devri Selçuklu Devleti tarihinde Fetret Devri olarak bilinmektedir. Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Berkyaruk, Muhammed Tapar ve amcaları Tutuş arasındaki taht kavgalarında bu dönemin yeni halifesi Ebû'l Abbas Ahmed el-Mustazhir Emirillah genç ve tecrübesiz biri olarak olaylar karşısında aciz bir tavır sergilemiştir. Devrin mevcut geleneklerine göre sultanlar, saltanatın meşruiyetini sağlamak için halifenin onayını almak zorundaydılar. Tahta çıkan kişinin hükümdar olarak ilanı, halifenin emriyle hutbelerde adlarının ve yine halife tarafından

¹²⁹ Merçil, **Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri**, s. 64

¹³⁰ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", İ.A. C.X, s. 374

verilen lakapların zikredilmesine bağlıydı. Bu nedenle de bu dönemde gerçekleşen taht kavgalarında melikler saltanatlarının tasdiki ve yetkilerinin meşrulaştırılması için sık sık halifeye müracaat etmişler, halife de ister istemez bu siyasi kavgalara alet olmuştur. Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan Fetret devrindeki taht kavgalarında Halife Mustazhir, muzaffer veya Bağdat'a hakim olan taraf adına hutbe okutmuştur. Bütün bunlara rağmen halife, Melikşah'ın ölümünden sonra taht iddiasında bulunan Tacü'd Devle Tutuş'un Bağdat'ta kendi adına hutbe okutma isteğini reddetmiştir. Halife, ona hutbe okutabilmesi için barışı sağlaması, İslam dünyasında hükmünü geçirmesi ve kendisine muhalefet edecek Melikşah'ın oğullarından hiç birinin kalmaması durumunda ancak hutbe okutabileceğini söylemiştir.¹³¹

1105 yılında Bağdat'a gelerek Abbasi Halifesi Mustazhir Emirillah'a sultanlığını onaylatarak adına hutbe okutan Sultan Muhammed Tapar,¹³² 1107 yılında Bağdat'a tekrar gelmiştir. Muhammed Tapar burada metbû hükümdar sıfatıyla tâbi Halife Mustazhir'den veziri Mucâhideddin İbnu'l-Muttâlib'i azletmesini istedi. Tâbilik şartlarına uyan halife, sultan Muhamed Tapar'ın isteklerini yerine getirerek veziri azletmiştir. Muhammed Tapar daha sonra veziri adil olması, halka iyi davranması ve Müslüman olmayanlara görev vermemesi gibi şartlarla görevine geri getirmiştir. Muhammed Tapar bununla sivil idarenin başı olan vezirini azletmek suretiyle halife üzerinde baskı kurarak ona gözdağı vermek istemiştir.

Muhammed Tapar, 1109 yılında Bağdat'a tekrar gelmiştir. Bağdat'a bu gelişinin nedeni ise Halife Mustazhir Emirillah ile veziri Mucâhideddin İbnu'l Muttâlib arasındaki anlaşmazlıktı. Halife veziri görevden alarak yerine Ebû'l-Kasım İbn Cuheyr'i getirmiştir. Bağdat'a giden Muhammed Tapar, halife ile veziri arasındaki bu durumu çözüme kavuşturmuştur.¹³³

a) Batnilerle Mücadele

Fetret devrindeki taht kavgalarını ve iç isyanları fırsat bilen Batniler, Alamut kalesinde karargah kurarak etkinliklerini gittikçe arttırmışlardır. Muhammed Tapar tahta çıkıp çekişmeleri sona erdirdikten sonra Batnilik meselesi üzerine yoğunlaşmıştır. Muhammed Tapar, Batniler üzerine yürüyüp onlarla savaşmayı, Müslümanları onların zulüm ve zorbalıklarından kurtarmayı kendisine önemli bir görev saydı. Bu nedenle

¹³¹ Öngül, *Selçuklular Tarihi I*, s. 231.

¹³² Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, s. 51.

¹³³ Hüseyin Kayhan, "Selçuklular, Abbasi Halifeliği İlişkileri", *Türkler*, C. IV, Ankara, 2002, s. 674

Muhammed Tapar saltanatı boyunca Batınilerler mücadele etmiştir.¹³⁴ Muhammed Tapar, Batınlık hareketlerine karşı ciddi tedbirler almış, ilk olarak Batıniler elinde bulunan Isfahan yakındaki Şâhdiz (Dizkûh) kalesini almıştır. Batınilerin elinde bulunan bu kale, başkent Isfahan'a çok yakındı ve sultanın tahtı içinde önemli bir tehlike idi. Şahdiz kalesinin alınmasıyla önemli bir Batını karargahı ele geçirilmiş oldu. Fakat Batınilerin en büyük merkezi Alamut kalesi hala ayakta idi. Batını liderlerinden Hasan Sabbah'da 26 yılı aşkın bir süredir hakim olduğu Alamut kalesinden gönderdiği adamlarıyla halkı ezmeye, esir edip öldürmeye devam ediyordu.¹³⁵ Bu nedenle Sultan Muhammed Tapar, Alamut Kalesi üzerine sefer düzenledi. Alamut ve ona yakın kalelerden Üstavend'i kuşatılmış, buralarda ele geçirilen pek çok Batını öldürülmüştür. Ancak kışın yaklaşması nedeniyle sultanın ordusu kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Alamut kalesine yakın yerlerde yaşayan halk, Batınilerin sürekli saldırıları, insanları öldürmeleri nedeniyle çok kötü durumdaydılar. Daha önce Alamut kalesi üzerine düzenlenen sefer kışın yaklaşması nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Bu yüzden Sultan Muhammed Tapar, Alamut kalesi üzerine yeni bir sefer düzenledi. Alamut üzerine gönderilen ordunun başında Anustekin bulunuyordu. 13 Temmuz 1117 tarihinde başlayan kuşatma, Mart 1118 yılına kadar sürmüştür. Alamut'taki Batıniler hiç yiyecekleri kalmadığı için güç durumdaydılar. Batınilerin daha fazla direnemeyecekleri bir anda sultan Muhammed Tapar'ın ölüm haberi gelmiştir. Sultan Muhammed Tapar'ın ölüm haberi Batıniler için bir moral kaynağı olmuştur.¹³⁶ Selçuklu askerlerinin Alamut kalesini ele geçirecekleri sırada Sultan Muhammed Tapar'ın ölüm haberinin gelmesi askerlerin sonuç almadan kuşatmayı kaldırmalarına neden olmuştur.

3.1.6. Sultan Sancar Dönemi

1117 yılında Muhammed Tapar öldüğü zaman hayatta bulunan beş oğlu vardı. Bu beş oğlundan en büyüğü olan 13 yaşındaki Mahmut devlet erkânı tarafından Selçuklu tahtına çıkarılmıştır.¹³⁷ Bağdat'ta onun adına hutbe okunmuştur.¹³⁸ Muhammed Tapar'ın diğer oğullarından Mesud (1134 – 1152), Tuğrul (1132 – 1134) ve

¹³⁴ Öngül, *Selçuklular Tarihi I*, s. 221

¹³⁵ Abdülkerim Özeydin, "Hasan Sabbah", *DİA*, İstanbul 1997, XVI. S. 347

¹³⁶ Öngül, *Selçuklular Tarihi I*, s. 234

¹³⁷ Merçil, 'Büveyhiler', s. 625.

¹³⁸ Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, s. 53.

Süleyman (1160 – 1161) Irak Selçuklu Devleti Sultanlığı yapmışlardır. Horasan'da melik olan Sencer kardeşi Muhammed Tapar'ın ölüm haberini öğrenince kendisini sultan ilan etti.¹³⁹ Böylece Selçuklu devletinde iki ayrı sultan ortaya çıktı. Sencer ile Mahmut rasında yapılan Sâve savaşında (11 Ağustos 1119) Sencer yeğeni Mahmud'u yenerek Büyük Selçuklu Devletinin başına geçmiştir.¹⁴⁰ Sencer'in galibiyet haberi Bağdat'a ulaşınca Halife Müsterşid Biemrillah 4 Eylül 1119'da Sencer adına hutbe okutmuştur.

Save savaşını kazanan sultan Sencer, Büyük Selçuklu Devletini yeniden tanzim etti. Buna göre; Sencer, Sultanü'l-a'zam (en büyük sultan) unvanını kullanacak, Mahmud'a ise Sultan'l-mu'azzam (büyük sultan) unvanıyla hitap edilecekti. Bu düzenlemeye göre Sencer Merv merkez olmak üzere ülkenin doğu kısmının yanında Rey şehri ile Mâzenderân ve Kumis bölgesini de kendi hakimiyet bölgesi içine alıyordu. Mahmud ise Hamedan merkez olmak üzere Irak-ı Acem (Cibal)'ın bir kısmı ile Irak-ı Arap (Mezopotamya) ve Suriye yani ülkenin batı toprakları kalıyordu. Böylece Sultan Sencer'in izniyle Selçukluların yeni bir kolu olarak Irak Selçuklu devleti kurulmuş oldu. Sencer, Selçuklu topraklarından bir kısmını da diğer yeğenlerine iktâ etti. Irak-ı Acem eyaletinin yarısıyla Gilân bölgesini yeğeni Tuğrul'a, Fârs eyaleti ile Isfahan ve Huzistan'ın yarısını Selçukşah'a verdi.¹⁴¹ Bu arada Bağdat'ta Halife Mustazhir (512/118) vefat etmiş yerine oğlu Müsterşid geçmiştir.

3.2.7. Halife Müsterşid – Mahmud İttifakı ve Sultan Sencer

Hille ve çevresinin hükümdarı olan Dübeys b. Sadaka, Abbasi Halifesi Müsterşid ile anlaşmazlığa düşmüştü. Halifenin protestolarına ve tehditlerine rağmen Irak'ı fetih ve yağma hareketine girişmiştir. Dübeys'in takip etmiş olduğu bu Selçuklu aleyhtarı siyasetin iki kaynağı vardır;

- 1) Çoktan beri kaybettikleri Arap nüfuzunu tekrara kurmak,
- 2) Babası Sadaka'nın hayatıyla ödediği siyasete devam etmek.

Böylece birincisi bütün Araplığı, ikincisi ise kendi hanedanını ilgilendiren bu iki ananevi siyaseti uygulamaktı.

¹³⁹Merçil, 'Büveyhiler', s. 625

¹⁴⁰Merçil, **Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri**, s. 72

¹⁴¹Öngül, **Selçuklular Tarihi I**, s. 258

Dübeys, Bağdat kapılarında Halifeyi tehdit etmiş, halifenin daha önceden kendisine yapmış olduğu tehdide tehditle karşılık vermiştir. Halifeye Selçuklu sultanı Mahmud'u yardıma çağırdığını (bu ithamıyla belki de onun Araplığa ihanet ettiğini söylemek istiyordu) bundan vazgeçmediği takdirde her türlü harekette kendisini serbest telakki edeceğini bildirmiştir. Halife ise Dübeys'e bir elçi vasıtasıyla sultanın geri dönmesinin imkansız olduğunu fakat kendisini sultanla uzlaştırmaya çalışacağını bildirmiştir. Dübeys'in Bağdat'taki faaliyetlerine son vermemesi üzerine Halife, sultanı Bağdat'a davet etmiştir. Daha sultan Bağdat'a gelmeden önce Bağdat'ı terke mecbur kalan Dübeys, Selçuklu hükümdarı ile uzlaşma yollarını kendisi aramaya mecbur olmuş, fakat bu Arap Emirinin karısı vasıtasıyla sultana yapmış olduğu her türlü teklif sultan tarafından reddedilmiştir. Selçuklu sultanı Mahmud'un Hille'ye yürümesi üzerine Dübeys ciddi bir mukavemet göstermeden çöle çekilmiş, daha sonra da kayınpederi İlgazi'ye iltica etmiştir.

Böylece Selçuklu devleti bakımından Irak'ta sulh ve sükunun tekrar sağlandığını görmekteyiz. Sultan Mahmud Irak'taki düzeni sağladıktan sonra devletin asıl paytahtı olan Hemadan'a dönmek istemiştir. Ancak halife bu hususta sultanla aynı fikirde değildi. O, sultanın 1121 yazını da kendisi ile Bağdat'ta geçirmesini istiyordu. Nedeni ise sultanın Bağdat'tan ayrılmasından istifade ederek Dübeys'in İslamlığın bu manevi merkezine tekrar hücum etmesinden korkmasıdır. Halifenin kendi ırkından olan bu Arap emiri Dübeys'i Irak için ve dolayısıyla kendisi için hala ciddi bir tehlike olarak telakki ettiğini, hilafeti ve şahısını müdafaa edilmesi meselesini tamamıyla Selçuklu hanedanlığından beklemekte samimi olduğunu, sultan Bağdat'ta kaldığı sürece (halifenin talebi dört ay için geçerliydi) Selçuklu ordusunun masraflarını karşılamayı kabul etmesinden anlıyoruz.

Sultan Mahmud'un Bağdat'ta kaldığı sürece sultan Sancar'la tabilik – metbuluk münasebetini devam ettirdiğini, sultan Sancar'ın annesi, Sultan Mahmud'un büyükannesinin Büyük Selçuklu İmparatorluğu paytahtı Merv'de vuku bulan ölümü münasebetiyle Bağdat'ta yapılan matem merasiminin büyüklüğünden anlıyoruz. 1121 yılı başlarında yapılan bu matem merasimi kaynaklara göre halkın bir benzerini

görmediği kadar ihtişamlı olması büyük sultan Sancar'ın manevi nüfuzunun büyük bir rol oynadığını gösterir.¹⁴²

Halife ile Sultan Mahmud'un müşterek yaptıkları teşebbüslerden biri Artukoğlu İlgazi'ye gönderdikleri elçidir. Bu müşterek elçinin zahiri sultanın kardeşi Melik Tuğrul'un davetiyle, Dübeys ile birlikte iştirak ettiği ve mağlubiyetle biten Gürcü seferinden sağ salim döndüğü için kendisine halife ile sultanın tebriklerini sunmaktı. Elçinin gönderilişinin hakiki maksadı ise sultanın önünden kaçtıktan sonra kayınpederi İlgazi'ye sığınan Dübeys'in bu Artuklu Beyinin himayesinden mahrum edilmesinin teminidir. Yapılan teklifte kızının Dübeys ile olan nikahının feshedilmesi, bu suretle bu Türkmen emiri ile sıhri münasebeti kesilecek olan Arap meliki Dübeys'in Artuklular arazisinden uzaklaştırılmasından ibarettir. İlgazi, kendi hususi münasebetlerini, devlet hukukuna yani devletlerarası tabilik münasebetlerini tercih ettiğini Dübeys'in, kızı ile olan nikahının feshi ile uzaklaştırılması teklifini reddetmiş, ancak halife ile sultana olan nazari tabiliğini, zamanın hakimiyet telakkisi çerçevesi içinde yani yeminle yeniden sağlamıştır.

Halife ile Sultan'ın yaptıkları müşterek teklifi ne ret, ne de kabul demek olan bu ortalama hal şeklinin sultanı tatmin etmese de halifeyi tatmin ettiğini görüyoruz. Zira, hem İlgazi gibi kuvvetli bir şahsiyetin damatlığını muhafaza etmek suretiyle onun maddi ve manevi müzaheretini sağlamakta devam etmesinde, hem de hiç olmazsa halife ile uzlaşma zemininin hazırlanmış olmasından dolayı, bu elçileşmeden en çok kârlı çıkan Dübeys, böylece açılmış olan müzakere yolundan faydalanarak halife ile hemen münasebete geçmiştir. Bu suretle Selçuklu sultanı bir tarafa bırakılmış, bir Türkmen Beyi'nin, İlgazi'nin de tesiri ile bu iki Arap, Halife Mutaşit ile Dübeys anlaşmış oldular. Nitekim Dübeys bir müddet sonra eski paytahtı Hille'ye tekrar dönmüştür. Dübeys'in dönüşünün ifade ettiği anlam, onu kayınpederi İlgazi nezdinde kaçmasından sonra kurulmuş olan Selçuklu hakimiyetinin tekrar gitmesidir. Dübeys'in dönüşünden sonra, Selçuklu hakimiyetinin muhtelif şehirlerinde mahalli mümessilleri olan Şahnelerin de bu arada yerlerinden sürülüp çıkarılmış olmasıdır. Kendisinden üstün hiçbir otoriteyi kabul etmemek demek olan yani tabii bir devlet değil de, Selçuklu hakimiyeti ile beraber halifelik otoritesini de tanımayan müstakil bir devlet kurmak anlamına gelen

¹⁴² M. Altan Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)**, C. V, Ankara 1991, s. 39 – 42.

Dübeys'in bu hareketi, halife Müstaşit tarafından kendisi ile yapılan karşılıklı anlaşmanın ihlali olmuş ki hala Bağdat'ta bulunan sultan Mahmud'u Dübeys üzerine yürümeye teşvik etmiştir. Bu suretle Selçuklu sultanını ikinci plana atarak kendi soyundan olan bu Arapla yaptığı anlaşma hüsrarla sonuçlanınca halifelik menfaatlerinin o tarafa değil, Selçuklu hanedanlığı tarafında olduğunu, halife Müstaşit bir kez daha anlamış oldu.

Sultan Mahmud, Dübeys'e karşı bu kes bizzat hareket geçmemiş, kumandanlarını Dübeys'in bulunduğu Hille üzerine göndermiştir. Dübeys, hiçbir mukavemet göstermeden paytahtı Hille'yi boşaltarak çekilmiş, Selçuklu sultanı askerleri burasını bir kez daha işgal etmişlerdir. Selçuklu ordusuna başkumandanlık yapan Barankuş Zekevi, Dübeys'e sultana muhalefet etmekten kaçınmasını istemiş, uzlaşma için şart olarak da kardeşi Mansur'u sultanın katına göndermesini teklif etmiştir. Dübeys ise, Barankuş'un bu teklifini hemen kabul etmiştir. Bu suretle Dübeys, Selçuklu hakimiyetini kabul etmiş oluyordu. Bu durum Selçuklu sultanını tatmin etmişti fakat bu seferde halifeyi tatmin etmemişti.

Selçuklu ordusunun Bağdat'a dönmesiyle Dübeys'e girilen bu harekette bu defa sona ermiş oluyordu. Dübeys'in kardeşi Mansur, başkumandan Barankuş'la birlikte sultan Mahmud'un huzuruna çıkararak sultanın hizmetine girmiştir. Fakat daha önceden de bahsettiğimiz gibi halife bu uzlaşmadan memnun olmamıştı. Bu yüzden halife Müsterşid, Sultan Mahmud'a müracaat ederek Dübeys'in Irak'tan uzaklaştırılmasını istedi. Halife ile sultan arasında yapılan müzakereler bir netice vermemiş, sultan Hemedan'a gitmek için hazırlıklara başlamıştır. Halifenin tüm ısrarlarına rağmen sultan Mahmud, 10 Mayıs 1122 yılında Bağdat'tan ayrılmıştır. Sultan Mahmud, Bağdat'tan ayrılmadan önce Halifenin isteği doğrultusunda kumandanlarından Aksungur Porsiki'yi Bağdat ve Irak şahnesi sıfatıyla Bağdat'ta bırakmıştır. Sultanın Dübeys'e karşı almış olduğu bu tedbire rağmen, halifenin yine de durumdan memnun olmadığını, Selçuklu sultanına kırıldığını, sultan Mahmud'un Bağdat'tan ayrılırken halifenin zamanın hakimiyet telakkisi icabı sultanı uğurlamaya gitmesi gereken vezirini bir bahane ile göndermemesinden anlaşılmaktadır.

Sultan Mahmud, Bağdat'ı terk eder etmez halife Müsterşid tarafından bir nevi umumi seferberlik ilan edilmiş, Dübeys'e karşı savaşmaya iştirak etmeyen askerlerin halifelik himayesinden mahrum edileceği bildirilmiştir. Böylece Dübeys'e karşı yapılan

savaşa yalnız Aksungur'un kumandası altındaki Selçuklu ordusu mensupları değil, halifenin şahsına bağlı hassa kuvvetleri de iştirak etmiştir. 9 Haziran 1122 Cuma günü (516 yılı Rebülevvel ayı sonu) meydana gelen savaşta Dübey's'e karşı halife Müsterşid'in orduları mağlup olmuştur. Bu mağlubiyetten sonra Dübey's ile halife arasında Dübey's'in teklifi ile bir anlaşma yapılmıştır.

Halife – Dübey's uzlaşmasına göre halifenin veziri olup, Dübey's'in düşmanı olan İbn Sadaka'nın vezirlik makamından azledilmesi, halifelik müessesinin Selçuklu hanedanı vesayeti yerine Mezyedoğulları hanedanının vesayeti altına girmiş oluyordu. Selçuklu sultanı Mahmud ise bu netice karşısında Dübey's'in kardeşi olup yanında rehine olarak bulundurduğu Mansur'u hapsedirerek gözlerine mil çektirmiştir. Zira halifelik nezdinde gerçekleşen bu durum (Aksungur'un mağlubiyeti neticesinde halifenin Dübey's'in vesayetini kabul etmesi, Irak'ta ki Selçuklu hakimiyetinin çökmesi) bir devlet prestiji halini almıştır.

Halifenin daha önce sultan Sancar nezdine gönderdiği elçi, dönüşte Mahmud'dan halifeye, halifenin vezirliğine, Selçuklu sultanı veziri Nizam'ül Mülk'ün oğlu Osman'ın kardeşi Ahmed'i geçiresi talimatını getirmiştir. Dübey's'in halifenin veziri İbn Sadaka'nın azlini istemesinden sonra vezirlik makamına kimin getirileceği konusuna karışmamıştı. Halife de İbn Sadaka'nın yerine asıl bir vezir tayin etmemiş, vekil ile (naib) idare etmeyi uygun bulmuştu. Sultanın bu teklifini halife kayıtsız şartsız kabul etmiş, böylece tabii yani metbu devlet statüsü yeniden düzenlenmiş oldu.

Bu şekilde iki cepheli siyaseti ile, belki de iki tarafı da memnun edeceğini uman halife, planında muvaffak olamamıştır. Bu kararı ve hareketleri dolayısıyla halifeyi kendisi ile yaptığı uzlaşma şartlarına riayet etmemekle suçlayan Dübey's, halife ile aralarındaki anlaşmayı bozmuş ve yeniden taarruza geçmiştir.

Dübey's'in bu tavrı üzerine halife Müsterşid'in yapmış olduğu ilk hareket ise hükümdarlık çadırını çıkarılmasını emretmek olmuştur. Zira bu sefere çıkma işareti oluyordu. Daha sonra da halife tarafından seferberlik ilan edilirken "cihad" ve "gazat" kelimelerini kullanılmasında bu savaşa mukaddes bir hava verilmek istediğini gösteriyordu.

Halifenin savaş için giriştiği bu hazırlıklar esnasında halifelik lehine kaydedilebilecek önemli bir hadise de imparator Sancar'ın kızını almaya muvaffak olmasıdır. Böylece halife ile sultan Sancar arasında sıhri bir münasebette başlamış

oluyordu. Bu arada Dübey, gâyesine ulaşabilmek için tek yolun bir Selçuklu prensinin gölgesine sığınmak olduğunu anlamış, Mahmud'un kardeşi Tuğrul ile birleşmiştir. Bağdat'a gelen haberlere göre maksatları Bağdat üzerine yürümek yani Irak'ta başında Tuğrul'un bulunacağı yeni bir Selçuklu hakimiyeti kurmak ve Bağdat halifeliğini kendi vesayetleri altına almaktır. Bu da Irak'ta Mahmud'un başında bulunduğu Selçuklu hakimiyeti yerine, Tuğrul'un başında bulunacağı Selçuklu devleti kurmak anlamına geliyordu.

Tuğrul ile Dübey'in birleştiği haberini alan halife Müsterşid, ordusunun hazırlayarak Bağdat'tan Tuğrul ile savaş için harekete geçmiştir (13 Mart 1125 Cuma – 5 Safer 519). Bu sırada Bağdat yakınlarına kadar gelmiş olan Tuğrul, halifeye karşı bir savaş vermek cesaretini bile göstermeden yolunu Doğu'ya doğru değiştirmiştir. Dübey ve Melik Tuğrul, Sultan Sancar'ın nezdine gelerek, halifeye ve sultan Mahmud'a karşı kendilerini yüksek himayesine almasını ondan rica ettiler. Sultan Sancar ise başlangıçta onlara karşı iyi kabul gösterdi. Hatta yüksek himayesine alması hususundaki ricalarını kabul etti. Onlar ise geçen olayları mübalağa ederek sultan Sancar'a anlattılar.¹⁴³ Halifenin kendilerini Irak'tan kovduğunu, bu ülkelerin kendi ülkeleri olduğunu söylediğini bildirdiler. Sultan Sancar işse onları diledikten sonra Dübey'i tevkif ettirdi.¹⁴⁴

Bu arada Büyük Selçuklu Devletinin zayıfladığını ve kendi egemen olduğu bölgelerde bile otoritesinin ortadan kalkmaya başladığını göre Halife Müsterşid dünyevi haklarını yeniden ele geçirmek için Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'la münasebetlerini düzelterek onunla Sencer'e karşı bir ittifak oluşturmuştur. Sultan Sencer bu ittifakı öğrendiği zaman Sultan Mahmud'a bir mektup göndererek bu ittifaktan derhal ayrılmasını istenmiştir. Sultan Sencer, Mahmud'un gönderdiği mektubunda onun için yaptıklarını anlatıyor ve ona "Sana düşen, ordunu alarak Bağdat'a gitmek ve Halifenin savaş alet ve vasıtalarını zabt etmek" diyerek Halife Müsterşid'in siyasetinden uzaklaştırılmasını emrediyor, bu isteğinin yerine getirilmemesi durumunda kuvvet kullanacağını bildirerek onu tehdit ediyordu. Sultan Mahmud, Sencer'den aldığı bu uyarı üzerine Bağdat'a hareket etmeye karar verdi.¹⁴⁵ Sultan Sencer'in teklifini Mahmud tarafından kabul edildiğini öğrenen Halife Müsterşid, dostu Mahmud'dan bu

¹⁴³Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, s. 64-81.

¹⁴⁴Merçil, 'Büveyhiler' s. 625.

¹⁴⁵Öngül, **Selçuklular Tarihi I**, s. 260

yıl Bağdat'a gelmemesini istedi. Ancak anlaşma yoluyla Mahmud'u Bağdat'a gelmekten vazgeçiremeyeceğini anlayan halife Müsterşid, çareyi kendi hakimiyet telakkisi ettiği bu bölgeye Sultan Mahmud'un girmesine silah yoluyla mani olmaya karar verdi.

3.2. IRAK SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE HALİFE – SULTANLAR MÜCADELESİ

Sultan Mahmud'un Bağdat'a doğru harekete geçtiğini öğrenen Halife Müsterşid, Bağdat'ın batısına geçerek şehri müdafaa planını tatbik etmeye başladı. Bağdat'a giren sultan Mahmud'un orduları şehrin doğusunu yağmalayınca Halife Müsterşid de 30.000 kişilik bir kuvvetle harekete geçti (4 Ocak 1126). İki taraf arasındaki mücadeleden zor duruma düşen Halife Müsterşid Sultan Mahmud'la anlaşma yapmak zorunda kaldı. Sultan Mahmud ise Halifeye karşı zafer kazandığı halde hala onun kutsallığına inandığı için Halife ile bozuşmayı göze alamamaktaydı. Bu nedenle Sultan Mahmud'da anlaşma yapmaktan yanaydı. Neticede iki taraf arasında yapılan anlaşmayla Sultan Mahmud, resmen olmasa bile filen halifenin siyasi hüviyetini tanımış oluyordu.¹⁴⁶ Halifeyle anlaşan Sultan Mahmud gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra 25 Nisan 1127 tarihinde Bağdat'tan ayrılarak Hamedan'a gitti.¹⁴⁷ Sultan Mahmud, Bağdat'tan ayrıldıktan sonra Halife ile yapmış olduğu bu anlaşmanın onu memnun etmediği görülmektedir. Bu memnuniyetsizliğin nedeni tam olarak bilinmemekle beraber Sultanın başında bulunduğu Selçuklu Devletinin menfaatleri bakımından tatmin edici bulmaması veya Sultan Sencer'den gelen tazyik neticesinde böyle memnuniyetsiz kaldığı düşünülmektedir. Bu meseleden dolayı Rey şehrine gelmiş bulunan Sultan Sencer, halifelik meselesini aslında doğrudan doğruya ele almamıştır. O, Halife ile olan mevcut ilişkilerin doğrudan doğruya bozulmasını istememiştir. Aslında Sultan Sencer halifelikle olan ilişkilerin normal gittiğini göstermeye o kadar dikkat etmiştir ki sarayına gelen halife elçisine yapmış olduğu iyi muameleyi daha önce hibier hükümdarın elçisine göstermemiştir. Önce kuvvet kullanmak kararı ile Rey şehrine gelen Sultan Sencer, kuvvet kullanmasına gerek kalmadan memnun bir şekilde geri dönmüştür.

Sultan Sencer yeğeni Mahmud'un Rey mülakatına sadık kalmadığını görünce yanında bulunan Mahmud'un kardeşi ve rakibi olan Mesud'u salıvermiştir. Bu durumu

¹⁴⁶ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 197

¹⁴⁷ Öngül, *Selçuklular Tarihi I*, s. 61

öğrenen Mahmud ise Bağdat'tan Hamedan'a doğru harekete geçmiştir. Halife Müsterşid Sultan Mahmud'un bu hareketinin aralarındaki uzlaşmaya aykırı olduğunu çünkü Mahmud'un Bağdat'tan ayrılmasıyla halifeliğin tehlike ile karşılaşacağını bildirmiştir. Sultan Mahmud ise Halife Müsterşid'in bu sözlerine ehemmiyet vermeden Halifeden oğlu ve veliahdı Davud adına Bağdat'ta hutbe okutmasını istemiştir. Halife kendi arzusunu yerine getirmeyen Sultan Mahmud'un bu isteğini reddetmiştir. Sultan Mahmud, Müsterşid'i azlederek Halifeliğe başka birini getirmek için Bağdat'a hareket ettiği sırada ölmüştür. Sultan Mahmud'un ölümünden sonra Sultan Sencer'in izni alınmadan devlet erkanı tarafından Mahmud'un oğlu Davud saltanat tahtına oturtulmuştu. Davud'un sultanlığının tanınması için Halife Müsterşid'den onun adına hutbe okunması istenmiş, ancak Halife bunu reddederek Davud'un sultanlığını kabul etmediğini bildirmiştir. Bir taraftan Mahmud'un kardeşi olan Mesud'da Davud'a karşı saltanat iddiasında bulunarak Halife Müsterşid'den hutbeyi kendi adına okutmasını istemiştir. Bütün bunlar karşısında Halife Müsterşid hutbenin kimin adına okutulacağını ancak metbû Sultan Sencer'in emri dahilinde olacağını bildirmiştir. Halife diğer taraftan Sultan Sencer'e göndermiş olduğu elçiyle, Sencer'den hiç kimse adına hutbe okutmasına müsaade etmemesini, hutbenin yalnız kendisi adına yani Sencer adına okutulması gerektiğini bildirmiştir. Ancak halifenin bu isteğinde samimi olmadığı, menfaat gereğince böyle hareket ettiğini daha sonra gerçekleştirmiş olduğu hareketlerden anlamaktayız.

Irak Selçuklu Devletinin başına gemek için harekete geçen Selçuklu prenslerinden Mesud, Sultan Sencer'e karşı aralarında Halife Müsterşid'in de bulunduğu bir ittifak kurmuştur. Kurulan bu ittifakın aldığı karara göre Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab, Halifenin vekili tarafından idare edilecekti. Böylece Halife Müsterşid vekili aracılığıyla da olsa muayyen bir arazi parçasına hakim olma hakkını elde etmiş oluyordu. Kendisine karşı oluşturulan bu ittifakı haber alan sultan Sencer Bağdat'a doğru harekete geçmiştir. Bu arada Halife Müsterşid ise Sultan Sencer'e karşı tedbirler alarak oluşturmuş olduğu ordusuyla Sultan Sencer'e karşı çıkmak için Bağdat'tan harekete geçmiştir. Halife aynı zamanda Sultan Sencer'in adının hutbelerden kaldırılmasını emretmiştir. Böylece Halife Müsterşid hem Sultan Sencer ile olan her türlü münasebetini kesmiş hem de onun meşru hükümdarlığını tanımadığını açıkça ortaya koymuş oluyordu. Üstelik Halife Müsterşid'in Sultan Sencer'in adını hutbelerden

kaldırdıktan sonra hiçbir kimsenin adını hutbeye konulmaması, Irak'ın şüphesiz Halife'ye bırakılması anlamına geliyordu.

Sultan Sencer kendisine karşı oluşturulan müttefik kuvvetlerle Diever yakınlarında karşılaşmış, yapılan savaşta müttefik kuvvetleri mağlup etmiştir. Bu mağlubiyetten sonra Mesud, Sultan Sencer'in huzuruna çıkarak ondan af dilemiştir. Bunun üzerine yeğenini affeden Sencer ona Azerbaycan'ın idaresini vermiştir. Daha sonra Sultan Sencer yanında bulunan bir diğer yeğeni olan Tuğrul'a da Irak Selçuklu tahtına oturtmuştur.

Azerbaycan idaresinin başında bulunan Mesud bu defa da kardeşi Tuğrul'u Irak Selçuklu tahtından indirmek için halifenin içinde bulunduğu yeni bir ittifak oluşturdu. Bu ittifakın neticesinde Mesud, Tuğrul'u yenerek Irak Selçukluları tahtına oturmaya muvaffik olmuştur. Halife Müsterşid'in her fırsatta Selçuklu prensleri arasındaki mücadeleye katılmasındaki asıl gaye; Selçuklu prenslerinin birbirleriyle sürekli mücadele etmesinden faydalanarak siyasi teşekkül olma yolunda ilerlemektir. Bu arada Mesud ile Tuğrul arasındaki saltanat mücadeleleri devam ediyordu. Bu mücadelede bu defa Tuğrul, Irak Selçukluları tahtına oturmuştur.

Mesud ile Tuğrul arasındaki mücadelede halifenin nezdinde bulunan bazı Türk kumandanları Tuğrul ile muharebede bulunmuştur ve bu gizli münasebetin Halife Müsterşid tarafından duyulması üzerine ondan korkarak Mesud'a sığınmışlardır. Halife Müsterşid, Mesud'dan ona sığınan bu Türk kumandanları kendisine teslim etmesini istemişse de Mesud, Halifenin bu isteğini yerine getirmemiştir. Bu durum Halife Müsterşid'in Mesud'a güvenmesine neden olmuştur. Neticede Halife, Mesud'un hakimiyet sahası olarak gördüğü ve Tuğrul meselesi yüzünden sığınmış olduğu Bağdat'tan kovduğu gibi onun üzerine sefere çıkmak gibi hazırlıklara başlamıştır. Fakat ayrı tarihlerde Tuğrul'un ölüm haberinin gelmesi üzerine Halife Müsterşid kısa bir zaman içinde mücadele fikrinden vazgeçmiştir.

Tuğrul'un ölüm haberini alan Mesud, Irak Selçuklu tahtına yeniden oturmuştur. Ancak Mesud'un sultanlığını kabul etmek istemeyen bazı Türk kumandanları Halife Müsterşid'e sığınmışlardır. Barankuş'un başkanlığında Halifeye itica eden kumandanların teşviki ile Müsterşid Sultan Mesud'a karşı yeniden sefere çıkma hazırlığına başlamıştır. Halife Müsterşid daha sonra Sultan Mesud'un adını hutbeden kaldırmış yerine Sultan Sencer ve Prens Davud adına hutbe okutmaya başlamıştır.

Halife Müsterşid'in hazırladığı ordularla, Mesud'un orduları Irak-ı Acem topraklarında karılatı. Yapılan savaş neticesinde Halife Müsterşid'in orduları mağlıp olmuş, Halife Mesud'un huzuruna getirilmiştir (1135). Sultan Sencer ise Mesud'a göndermiş olduğu mektubunda Halife Müsterşid'in esir edilmeden matb bir hükümdar olması nedeniyle kendisinin de mesul tutulacağını, bu yüzden derhal Halifenin serbest bırakılmasını ve ondan af dilemesini istemiştir. Bu mektup zerine Sultan Mesud, Halife'nin hükümdarlık çadırının kurulmasına izin vermiş ve ondan af dilemitir. Halife Müsterşid'in Bağdat'a geçmek için hazırlandığı sırada Hamedan'a Sultan Sencer'in göndermiş olduğu bir elçilik heyeti geldi. Sultan Sencer'den gelen bu elçilik heyetini karşılamaya Sultan Mesud'da dahil olmak üzere bütün kumandan ve askerler gitmiştir. Bu durumu fırsat bilen birkaç Batıni halife'nin çadırına girerek onu ldrmlerdir (Ağustos 1136). Halifenin kim tarafından öldürüldüğü tam olarak bilinmemekle beraber bazı kesimler bunu Sultan Sencer'in yaptığını ileri sürmüşlerdir. Ancak bu durum doğru değildir. İslam Tarihi kaynakları da bunu reddetmektedir. Aynı görüşe Selçuklu Tarihçisi M. Altay Köymen'de sahiptir.¹⁴⁸

Halife Müsterşid'in öldürülmesinden sonra yerine veliahdı olan Raid geçmiştir. Yeni Halife Raid, Sultan Sencer ve Mesud'un adlarını hutbeden çıkardığı gibi silahlı bir saldırı için hazırlıklara balamıtır. Üstelik Halife Irak'taki topraklarda adeta bir devle bakanıymı gibi davranmaya balamıtı. Onun bu tavrı babası Müsterşid ile Mesud arasında yapılan anlaşmaya da aykırıydı.¹⁴⁹ Bütün bu gelişmeler zerine Sultan Mesud ordusuyla Bağdat zerine harekete geçti. Mesud'un Bağdat'a doğru gelmekte olduğunu göre Halife Raid Bağdat'ı terk etmiştir. Bağdat'a giren Sultan Mesud, Matb Sultan Sencer'in emriyle Muktefi'yi halife ilan etmiştir (1136).¹⁵⁰ Muktefi'nin Sultan Sencer'in isteği ile halifeliğe getirilmesi onun meruluğunun matbu hükümdar tarafından ve imparatorluğun tabiliği altında bulunan bütün devletler tarafından kabul edilmesi demektir.

Sultan Mesud'un Bağdat'a geldiğini haber alan halife Raid Bağdat'tan Musul atabeyi olan Zengi'nin yanına sığınmıtı. Ancak Sultan Mesud'un Zengi'yi uyarması üzerine eski Halife Raid'i Musul topraklarından uzaklatırmıtır. Musul'dan ayrılan Raid Mengcekliler, Saltuklar ve Danimendlilerden yardım istediysede bundan hiçbir

¹⁴⁸ M. Altay Köymen, "Sencer", **İ.A.**, İstanbul 1966, C. IX, s. 489

¹⁴⁹ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 203

¹⁵⁰ Köymen, , "Sencer", s. 489

netice alamamıştır. Bağdat'a yeni bir hücum hazırlığı yapan eski Halife raşid, kendi askerleri tarafından öldürülmüştür (14 Temmuz 1138). Böylece Halife – Sultanlar mücadelesinin üçüncü safhası Selçuklular lehine sonuçlanmıştır.

Bundan sonra Sencer dönemi nisbeten daha huzurlu geçmiştir. Sencer döneminde iç mücadelelerden dolayı Batıniler üzerine gidilemedi. Muhamed Tapar'ın ölümünden sonra yeniden güçlenen Batıniler 1124 yılında büyük bir katliam yaparak yediyüze yakın kişiyi öldürmüşlerdir. Bu dönemde Sultan Sencer, Bozkuş adlı komutanı vasıtasıyla Batınilerle barış antlaşması yapmıştır. Bu antlaşmaya göre Batıniler yeniden kale yapmayacaklar, silah satın almayacaklar, hiç kimseye inançlarını kabul ettirmeye çalışmayacaklardı. Buna karşılık ise Batınilerin statüsü korunacaktı. Ancak Batıniler, Sencer ile yapmış oldukları bu antlaşmaya sadık kalmayarak sürekli yayılmışlardır.

3.3. BÜYÜK SELÇUKLULARIN IRAKTAKİ EGEMENLİKLERİNİ SONU

Sultan Sencer'in onayı ile halifelige getirilen Muktefi, Sultan Mesud ile yapmış olduğu anlaşma gereğince, Sultan Mesud'un saltanatı süresince tâbilik statüsünü açıkça ihlal edecek herhangi bir davranışta bulunmamıştır. Ancak Muktefi, Bağdat'a saldıran isyancı emirlere karşı korunmak için Sultanın izniyle tâbilik statüsüne aykırı olarak asker toplayarak şehir surlarını sağlamlaştırmış, surlar önlerine de hendekler kazdırmıştır. Sultanın iç isyanlarla uğraştığı dönemlerde Iraktaki şehirlere yeni valiler tayin etmek suretiyle kontrol altına almış, her tarafa gözcüler ve casuslar yerleştirerek sultanın yaptıklarından haberdar olmuştur.

Sultan Mesud'un Ekim 1152 tarihinde ölümünden sonra Halife Muktefi planlarını uygulamak için harekete geçmiştir. Halife önce Selçukluların Irak'taki mal varlıklarına el koymuş, daha sonra da Selçukluların şahresini Bağdat'tan kovmuştur. Ayrıca Halife Muktefi daha önce gizlice oluşturmuş olduğu ordusunu Vezir İbn Hubeyre'nin komutasında harekete geçirerek Hille, Vâsıt ve Basra'yı ele geçirmişti. Halifenin bu faaliyetlerine karşı o dönemde Mesud'dan sonra kısa bir süre sultanlık yapan Melikşah bile karşı koyamamıştır. Bu arada Irak Selçuklu sultanlığına Melikşah'ın yerine Sultan Muhammed geçmiştir. Sultan Muhammed Halife Muktefi'den Bağdat'ta adına hutbe okutmasını istemiş, ancak isteği Halife tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Sultan Muhammed otuz bin kişilik bir kuvvetler Bağdat'ı

kuşatmıştır (Mart 1157). Birkaç aylık kuşatmaya rağmen Bağdat şehrine giremeyen Sultan Muhammed, Melişah ve İldeniz'in isyan ettiği haberini alınca kuşatmayı durdurup ülkesine dönmek zorunda kalmıştır. Bağdat üzerine yapılan bu son sefer başarılı olmamış, Abbasi Halifeliğinin Irak'taki hakimiyeti tescillenmiştir.¹⁵¹

Sultan Muhammed'in ölümü üzerine Selçuklu emirleri onun yerine kimin geçeceği konusunda anlaşmazlığa düşüldü. Neticede yapılan görüşmelerden sonra tahta Muhammed'in amcası olan Süleymanşah'ın geçirilmesine karar verilmiştir. Böylece tahta Süleymanşah geçmiştir. Bu arada Halife Muktefi ölmüş yerine oğlu el-Müstencid (12 Mart 1160) halife olarak geçmiştir. Yani Halife, Sultan Süleymanşah'a bir elçi göndererek kendisine itaat etmesini ve bütün ülkede adına hutbe okutmasını istedi. Süleymanşah'da Halife Müstencid'in bu isteğini kabul ederek hakim olduğu ülkelerde yeni halife adına hutbe okunmasını emretmiştir. Sultan Süleymanşah, halifenin kendi isteğine uyacağını ve gerektiğinde Bağdat'a gideceğini sanıyordu. Ancak durumun böyle olmadığını daha sonra anlamıştır. Çünkü Süleymanşah Bağdat'a Selçukluların durumunu düzeltmek için tayin ettiği Vali İbn Taganyürek, Halife Müstencid tarafından şehre alınmamıştır. Bu durum bize Abbasi Halifelerinin artık Bağdat'ta Selçuklu Sultanları adına hutbe okutmayı kabul etmediklerini ve buradaki Selçuklu hakimiyetine son verdiklerini gösteriyordu. Bu olaydan sonra Selçuklulardan herhangi bir melik veya sultan bir daha Bağdat'a gelmemiş, böylece Abbasiler uzun süredir vermiş oldukları mücadele ile bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.¹⁵²

1141 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in Karahıtaylılarla yapmış olduğu savaşta yenilmesinden sonra Büyük Selçuklu Devleti bir daha kendini toparlayamamış neticede Sultan Sencer'in 1157 yılında vefat etmesiyle resmen yıkılmıştır. Bundan sonra da Selçukluların egemen oldukları topraklarda karışıklıklar çıkmış ve elçuklu devletçikleri ortaya çıkmıştı. Bu devletçikler içerisinde en meşhurları; Irak, Anadolu ve Kirman Selçukluları idi. Bunların yanı sıra birçok atabeylikte ortaya çıkmıştı. Bu atabeylikler içerisinde en meşhurları ise Musul, Şam ve Cezire atabeylikleri idi. Ancak bu devletçik ve atabeyliklerden hiçbirisi tüm yakın ve Ortadoğu dünyasına esaslı bir düzen getirememiştir.¹⁵³

¹⁵¹ Kayhan, 'Selçuklularla Abbasi Halifeliği İlişkileri', s. 675

¹⁵² Ali Öngül, a.g.e., s. 351 - 352

¹⁵³ M. Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, C. II, s. 466

VIII. yüzyılda bir dünya devleti olarak doğan, sonraki yüzyıllarda ise parçalanarak küçüklen, son olarak Bağdat şehrine sıkışıp, Büveyhlilerin bu bölgeyi ele geçirmeleriyle yüzyıla aşkın bir süre sadece ismini koruyabilen Abbasi Hilafeti, Selçuklularda bölgeye hakim olan Türklerin yükseltmiş olduğu Sünnilik ve manevi nüfuzunu arttırdıysa da kaybettiği dünyevi gücüne uzun süre kavuşamamıştır. Selçuklu hanedanlığı arasındaki mücadeleler onlara aradıkları uygun ortamı yaratmış ve yaklaşık yüz yılı aşkındır devam eden Selçuklu hakimiyetinden sonra Irak'ın yönetimi Türklerden almayı başarmışlardır. Böylece Irak'ta 1055'te başlayan Türk hakimiyeti 1152 yılında sona ermiş oldu.¹⁵⁴ Selçukluların zayıflamasıyla Bağdat ve çevresinde fiili egemenliklerini kuran Abbasilerde tekrar büyük bir Arap devleti kurma fikri oluşmuştu. Oysa buna imkan yoktu. Çünkü onlar yalnız İslam Halifesi sıfatıyla manevi egemenliklerini Müslüman sultanlara tanıtmak istiyorlardı.¹⁵⁵

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABBASİ HALİFELİĞİ İLE SELÇUKLU HANEDANLIĞI ARASINDAKİ SİYASİ EVLİLİKLER

¹⁵⁴ Kayhan, 'Selçuklularla Abbasî Halifeliği İlişkileri', s. 676

¹⁵⁵ V. Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, İzah: Fuad Köprülü, Ankara 1984, s. 171

Türkler komşu ülkeler ve devletlerle olan siyasi ittifak ve dostluklarını güçlendirmek için hanedan evliliklerine büyük önem vermişlerdir. Köklü bir geçmişe sahip olan Türk Tarihi içinde kız alıp verme olaylarının çok güzel örnekleri vardır. Örneğin; Gök – Türkler devrinde Türk hakanının kızı Hâtun Hâtun, İran Kısralarından Husrev ile evlenmiş, bu siyasi evlilik ise Gök – Türkler ile İran arasında bozulmaya başlayan siyasi ilişkilerin düzeltilmesinde yapıcı bir unsur olmuştur. Türk tarihinde buna benzeyen bir çok siyasi evlilik örneği verilebilmektedir. Bu kâdim Türk geleneği Selçuklu Türklerine de geçmiş, onların teşkilat gücü ve devlet hayatında çok önemli bir başarı faktörü olmuştur. Siyasi evlilik yoluyla çevre hükümdarlarla özellikle de Abbasi Halifeleri ile kurulan akrabalıklar Selçuklu döneminin en ilginç özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Selçuklu sultanları komşu devlet ve hükümdarlarla siyasi ilişkilerinin bozulduğu veya onlarla yeni dostluklar, yeni ittifaklar kurmanın gerekli olduğu dönemlerde bu evlilikleri siyasi bir güç olarak kullanarak akrabalık bağlarını zenginleştirmişlerdir. Selçuklular bu bakımdan başta halifelerle olan siyasi evliliklerinin yanı sıra birçok mahalli hanedanlar, bir çok Arap kabile şeyhleri, askeri ve mülki idarenin önde gelen şahsiyetleri ile aynı şekilde akrabalıklar kurmuşlar, bunu nispeten bir politika olarak kullanmışlardır.¹⁵⁶

4.1.TUĞRUL BEY'İN YEĞENİ İLE HALİFE KAİM BİEMRİLLAH'IN EVLİLİĞİ

Tuğrul Bey, Abbasi hilafeti ile Selçuklu saltanatı arasında gittikçe bozulan ve neredeyse bir buhrana doğru giden bu münasebetleri düzeltmek, hilafet ve saltanatı daha uyumlu bir hale getirmek için Selçuklu hanedan ailesinden bir kızın halife ailesinden biriyle evlendirilmesine karar vermiştir. Tuğrul Bey'in çocuğu yoktu. Ama onun yanbaşında her zaman bulunan Çağrı Bey'in bir çok erkek ve kız çocuğu vardı. Bunlardan birisi ise Hatice Arslan Hatun'du.¹⁵⁷ Devlet erkanlarının yapmış olduğu görüşmelerden sonra Çağrı Bey'in kızı olan Hatice Arslan Hatun'un Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah'ın oğlu Zahiretü'd-Din ile evlendirilmesi uygun bulunmuştur. Ancak Halife Kaim Biemrillah'ın oğlu Zahiretü'd-Din bir talihsizlik sonucu daha bu iş tasarı safhasındayken vefat etmiştir. Bu arada Halife Kaim Biemrillah, Tuğrul Bey'in şahsına

¹⁵⁶ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 60

¹⁵⁷ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.41.

ve Abbasi hilafetine karşı ifa ettiği köklü hizmetlerden dolayı büyük bir minnet bekliyordu. Halife Kaim Biemrillah bu fırsatı iyi değerlendirerek Tuğrul Bey'e elçiler göndererek Hatice Arslan Hatun'la bizzat kendisinin evlenmek niyetinde olduğunu söylemiştir. Selçuklularda halifenin bu arzusunu olumlu karşılamışlardır. Bundan sonrada Halife Kaim Biemrillah hem bu meseleyi açıklığa kavuşturmak hem de konuyu detaylı olarak ele almak için resmi bir kabul töreniyle merasim düzenlemiştir (1056).

Abbasi Hilafetinin temelden çökme ve dağılma korkusu, Sünni İslam doktrininin bir güç otorite olmaktan çıkması, yeni boyutlar kazanan Şîi tehlikesi özellikle Besasiri'nin Bağdat'ta artan baskıları, Şîi Fâtîmi Devletinin Mısır'a giderek güç kazanması ve kendilerini Bağdat Abbasi Hilafetine rakip görmeleri gibi gelişmeler Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah'ı ister istemez Tuğrul Bey'le birleşme ve bütünleşmeye itmiştir. Selçuklu Hanedanlığından biriyle evlilik yoluyla akrabalık kurulması da Halifeye istediği ortamı oluşturma fırsatı vermiştir. Netice de hem Selçuklular hem de Halife kurulacak bu akrabalık ilişkisinin iki taraf içinde faydalı olacağı inancındaydılar. Halife Kaim Biemrillah ile Çağrı Bey'in kızı¹⁵⁸ Selçuklu Prensesi Hatice Arslan Hatun,¹⁵⁹ Ekim 1056 yılında evlenmiş, böylece iki hanedan arasındaki siyasi bağlar akrabalık yoluyla da kuvvetlendirilmiştir.¹⁶⁰ Bu evlilikle Bağdat Selçuklu egemenliği boyunca sık denilebilecek aralıklarda tekrarlanan evlilikler yoluyla iki hanedanlık arasında akrabalık kurma geleneği başlamıştır.

Gerçekte Abbasi halifesi Kaim Biemrillah ile Selçuklu prensesi Hatice Arslan Hatun arasında yapılan bu evliliğin hem Abbasi Hilafeti hem de Selçuklu sultanları için mutlu sayılması gereken bir olaydı. Bu evlilikle Halife – Sultan ilişkileri sağlam bir zemine oturmuş gibi görünüyordu. Fakat bu evlilik hem Halifeye hem de Hatice Arslan Hatun'a mutluluk getirmemiştir. Tuğrul Bey'in Halife Kaim Biemrillah'ın kızı Seyyide ile evlenmek istemesinden sonra Halifenin eşine karşı tutum ve davranışlarında değişmeler olmuştur. Halife Kaim Biemrillah Tuğrul Bey'in kızı Seyyide ile evlenmesine karşı çıktığı gibi eşi Hatice Arslan Hatun'a da beklenen ilgiyi göstermemiş, onu yalnızlığı ile baş başa bırakmıştır. Halifenin eşine karşı böyle davranmasının nedeni olarak onun muhtemel bir erkek çocuk dünyaya getirmesinden

¹⁵⁸ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk – İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1996, s. 134

¹⁵⁹ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.43.

¹⁶⁰ Merçil, 'Büveyhiler', s. 606

korkmuş olmasıdır.¹⁶¹ Hatice Arslan Hatun amcası Tuğrul Bey'e şikayetlerde bulunarak Rey'e dönmek istediğini söylemiştir. Halife kaim Biemrillah'ın yeğenine karşı bu tutumunu öğrenen Tuğrul Bey, Hatice Arslan Hatun'a bir mektup göndererek onu Halifenin sarayından çıkmasını ve Bağdat'taki Sultan sarayına dönmesini ve Rey'e dönmek için hazırlıklara başlamasını istemiştir. Tuğrul Bey aynı zamanda Bağdat'taki şahresine (valie) de bir mektup yazarak Hatice Arslan Hatun'un Rey'e getirilmesini istemiştir. Halife, Hatice Arslan Hatun'dan daha sonra Bağdat'a dönmesini istemişse de karısı onun bu isteğini reddetmiştir. Ancak Tuğrul Bey'in ölümünden sonra tahtın başına geçen Alparslan zamanında Hatice Arslan Hatun'un Bağdat'a geri döndüğünü görmekteyiz. Hatice Arslan Hatun Bağdat'a dönmekte o kadar istekli olmadığı görülmektedir. Zira Bağdat'a gelişi kendisi için değil, Hilafet – Selçuklu ilişkilerini düzenlemek içindir.

4.2. BÜYÜK SELÇUKLU SULTANI TUĞRUL BEY'İN HALİFE KAİM BİEMRİLLAH'IN KIZI SEYYİDE FATİMA İLE EVLENMESİ

Tuğrul Bey (1040 – 1063), Büyük Selçuklu Devletinin başına geçtikten sonra Türk Devletini daha güçlü temellere oturtmak için yeni bazı köklü politikalar ortaya koymuş ve bunları uygulamaya çalışmıştır. Onun devlet idaresi için belirlemiş olduğu bu yeni politikanın esası; Şiîliğe karşı Sünni doktrini bir devlet politikası haline getirmek, Selçuklu Hanedanını Abbasi Hilafeti ile kaynaştırmak ve böylece Türk'ün geleneksel askeri aristokrasisine dayanan yeni, daha güçlü, daha zinde bir imparatorluk kurmaktır. Tuğrul Bey, bu büyük hedeflere yönelmek için eski Türklerde sık sık örneğini gördüğümüz hanedanlıklara arasındaki evlilikleri esas almıştır. O bu amaçla¹⁶² kardeşi Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun ile Halife Kaim Biemrillah'ın evliliğini¹⁶³ sağlamıştır. Böylelikle Abbasi saraylarına giden yol Türk hatunları için açılmış oluyordu. Tuğrul Bey, Abbasi Halifeliği ile olan ilişkilerinde bununla yetinmemiş, kendisi de hilafet ailesinden bir kızla yani Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah'ın kızı Seyyide Fatıma ile evlenmeyi düşünmüştür. Böylece Peygamber ailesine, Selçuklu ailesinin bir prensesi katıldığı gibi, Selçuklu ailesine de Hz. Peygamber neslinden bir

¹⁶¹ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 85

¹⁶² Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 85

¹⁶³ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.43.

ulu prenses katılacak, dolayısıyla Selçuklu Saltanatı hem dünyevi hem de uhrevi olarak en büyük saadet, mutluluk ve berekete nail olacaktı.

Tuğrul Bey'in halifenin kızı Seyyide Fatıma ile evlenmek istemesi de Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'e olan sonsuz sevgi ve muhabbeti etkili olmuştur.¹⁶⁴ Onun bu evliliği istemesindeki en önemli sebeplerden bir diğeri ise Tuğrul Bey'in vefakar eşi büyük Türk anası Altuncan Hatun'un bu konudaki sultana ısrarları¹⁶⁵ ve ölüm döşeğindeki son arzusu bir nevi vasiyeti idi.

Tuğrul Bey, çok yönlü hizmete vesile olacağını umduğu böyle bir izdivacı gerçekleştirmek için ilk ciddi adımını, Bağdat'a ikinci gelişinde, Halife'nin nezdinde itibar ve şerefine en zirvede olduğu zaman yapmıştır. Tuğrul Bey, Halife ile yapmış olduğu görüşmede onun kızı Seyyide ile evlenme niyetinde olduğunu ima etmiş, ancak Halife Kaim Biemrillah onun bu imalarına pek de aldırmamıştır. Halifenin bu tutumuna bozulan Tuğrul Bey, daha sonra Bağdat'ta daha fazla kalmamış Rey'e geçmiştir. Rey'e geçen Tuğrul Bey bu defa asıl niyetini ortaya koyan bir mektup yazarak Halifeye göndermiştir. Halife Kaim Biemrillah, Sultan Tuğrul Bey'in bu mektubunu okuduktan sonra şaşırıp kalmıştır. Çünkü şimdiye kadar hiç kimse sosyal durumu ve mevkiî olursa olsun, Halife ailesine ne böyle bir teklifte bulunmuş ne de buna cesaret edebilmiştir. Tuğrul Bey'inse böyle bir cesaretle bulunması Halifeyi şaşırtmıştır. Halife bu şaşkınlıktan sonra Tuğrul Bey'i bundan vazgeçirmek için araya bazı kişileri koymuşsa da Tuğrul Bey'i bu niyetinden vazgeçirememiştir. Üstelik Tuğrul Bey, Halife Kaim Biemrillah'ın bu tutumunu beğenmemiş, onu nazik bir üslupla tehdit etmiştir. Bu defa Halife Kaim Biemrillah'da Tuğrul Bey'in mali ve idari gücünü aşan gerçekten de ağır bazı teklifler ileri sürerek onu bu isteğinden vazgeçirmeye çalışmıştır. Halife'nin Tuğrul Bey'den istekleri şunlardı;

1. Vasıt ve çevresinin hilafet ülkesinin tahıl ambarı olan arazilerin tamamıyla kendisine verilmesi,
2. Tuğrul Bey'in vefat eden karısı Altun Can Hatun'dan kalan bütün emlak ve iradın kendisine devredilmesi,
3. Halifeye bir defaya mahsus olmak üzere 300.000 dinar altın para ödenmesi,

¹⁶⁴ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları** , s. 95

¹⁶⁵ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.118, Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.43.

4. Ayrıca Tuğrul Bey'in Halife'nin kızı ile birlikte Bağdat'ta ikamet etmesi ve hiçbir yere ayrılamaması gerekiyordu.¹⁶⁶

Halife Kaim Biemrillah'ın bu isteklerinin kabul edilmesi adeta imkansızdı. Çünkü bu istekler "Beyt'ül Mala" ve devlet gelirlerine ağır mali külfetler getirecektir. Zaten Halifenin amacı da buydu. Ancak Tuğrul Bey, Halifenin bu isteklerini dördüncü madde hariç kabul etmiştir. Böylece köşeye sıkışıp kalan Halife Kaim Biemrillah hala bu evliliği kabul etmeme yolları arıyordu. Halifenin bu anlamsız tutumu karşısında Tuğrul Bey kızarak Halifeyi dize getirecek farklı yollar aramaya başlamıştır. Tuğrul Bey, Selçukluların Bağdat'taki temsilcisine bir mektup yazarak¹⁶⁷ Halife ve yakın adamları kendisi tarafından verilen bütün iktâ arazilerine el konulmasını, iktâ mallarının müsadere edilmesini emretmiştir.¹⁶⁸ İktâ arazilerine el konulması demek Halifenin sarayının bütün gelirlerinin bir anda kesilmesi demekti. Halife Kaim Biemrillah hiç de beklemediği bu tutum karşısında bir an şaşırılmış ve Bağdat'ı terk etmeye kalkışmıştır.¹⁶⁹ İşlerin böyle tamamen sarpasardığı bu sırada hem Halife hem de Sultan'ın yanında itikar sahibi olan Ebû Mansur b. Yusuf, Halife kaim Biemrillah'ın huzuruna çıkarak ona bu evliliğe kesin bir şekilde "Evet" demeye iknâ etmiştir.

Kaim Biemrillah'ın evlilik için onayı alındıktan sonra 22 Ağustos 1062'de Tuğrul Bey ile Halife'nin kızı Seyyide'nin nikahı kıyılmıştır. Böylece Halifenin sevgili kızı Seyyide Sultan'ın şeri hanımı olmuştu.¹⁷⁰ Ancak sultan Tuğrul Bey nikah merasiminden hemen sonra Nahcivan'a hareket etmek zorunda kalmıştır. Tuğrul Bey, Nahcivan'a hareket ettikten sonra arada asayişi sağladıktan sonra Hay'a inmiş buralarda sarsılan devlet otoritesini yeniden kurduktan sonra Bağdat'a gelmesi düğün ve zıfafi bir hayli geciktirmiştir. Tuğrul Bey, Bağdat'a gelince hemen düğün hazırlığına başlamıştır. Sonuçta nikahtan bir yıl sonra (1063) Bağdat'ta dillere destan nitelikte muhteşem bir düğün yapıldı. Sonra (1063) Bağdat'ta dillere destan nitelikte muhteşem bir düğün yapıldı. Düğün merasiminden sonra Tuğrul Bey'e doğru harekete geçmiş, şehre varmadan Tacerşat köyünde konaklamıştır. Ancak Tuğrul Bey burada hastalanarak vefat etmiştir. Sultanı ağır ağır tüketen bu hastalığın adı kaynaklarda tam olarak

¹⁶⁶ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 102-103

¹⁶⁷ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s.106-107

¹⁶⁸ Fazlullah, **Cami'üt-Tevarih**, s. 106.

¹⁶⁹ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s. 45.

¹⁷⁰ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları** s. 116-117.

belirtilmemektedir.¹⁷¹ Ancak er-Râvendi “onun burun kanamsı hastalığına tutulduğunu ve bunun hiçbir ilaçla kesilmediğini ve nihayet kuvvetten düşüp vefat ettiğini” belirtmektedir.

Tuğrul Bey’in bu şekilde garip bir talihsizlik sonucu gerçek zifafa girmeden önce vefat etmesinde, bu ise başından beri soğuk bakan, bitmek tükenmek bilmeyen ihtirasları ile sultanı oyalayıp duran Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah’ın büyük rolü olmuştur. Kaim Biemrillah’ın bu işin olmaması için takındığı tavırlar, uzun zaman kaybına neden olduğu gibi Tuğrul Bey’e çok ağır olmuştur. Halifenin bu evlilik konusundaki anlamsız inadı ve tutarsız davranışları yüzünden, hilafette, saltanat hanedânı arasındaki sosyal ve siyasal ilişkiler neredeyse kopma derecesine gelmiştir. Bundan daha kötüsü ise sultan’ın bu dönemde sıhhatini kaybetmesi olmuştur. Sonuç itibariyle bu evlilik amacına ulaşmamış ve iki hanedan arasında akrabalık olmamıştır. Tuğrul Bey’in bu evlilik girişiminin sonuçlarından biri de kendisinden sonraki hemen bütün sultanların halifelerle akrabalık kurmak istemesini gelenek halinde getirmesidir.

Tuğrul Bey’in ölümünden sonra Selçuklu tahtına Çağrı Bey’in oğlu olan Alparslan geçmiştir. Sultan Alparslan tahta geçtikten sonra Halife ile olan ilişkileri amcası Tuğrul Bey’in oturduğu çizgide devam ettirmeye çalışmıştır.¹⁷² Bu yüzden Alparslan öncelikle Tuğrul Bey’in ölümü ile ortada kalan Halifenin kızı Seyyide’yi büyük bir heyetle Bağdat’a göndermiştir. Böylece Seyyide Fatıma tekrar baba ocağına dönmüştür.¹⁷³

4.3. HALİFE KAİM BİEMRİLLAH’IN OĞLU UDDET’ÜD İLE ALPARSLAN’IN KIZI FÜLÂNE HATUN’UN EVLİLİKLERİ

Tuğrul Bey’in ölümünden sonra Selçuklu tahtının başına geçen Alparslan her yönüyle amcasının yolunda yürümeye devam etmiş, Abbasi Hilafeti ile olan sıcak, samimi ilişkilerin yeniden kurulması ve canlandırmasına büyük bir özen göstermiştir. Onun dini, siyasi ve sosyal yönlerden bu meseleye bakış açısı amcasınınkinden farklı değildi.¹⁷⁴

¹⁷¹ Fazlullah, *Cami’üt-Tevarih*, s. 107.

¹⁷² Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları* s. 147.

¹⁷³ Fazlululah, *Cami’üt-Tevarih*, s. 107

¹⁷⁴ Agacanov, *Selçuklular*, s. 138.

Selçuklu Hanedanlığı ile Abbasi Hilafeti arasındaki evlilikleri, Selçuklu sultanları kadar, Abbasi Halifeleri de hoş karşılamış ve büyük bir alaka göstermişlerdir. Bu hanedan evliliklerinin onlar açısından da önemi çok büyüktü. Çünkü bu evlilikler Halifelerle, Selçuklu sultanları ile siyasi ilişkilerin düzelmesinin yanı sıra, madd, manevi menfaatler de sağlıyordu. Abbasi halifelerinin şahsi giderleri, saray masrafları, ücretli askerler ve görevlilerin resmi giderleri, geniş ölçüde Selçuklu Sultanlarının ekonomik yardımlarıyla karşılanıyordu. Bir nevi Abbasi Hilafetinin ekonomisi Selçuklu Sultanlarının elindeydi. Bu nedenle Halife – Sultan ilişkilerinin her zaman yüksek bir seviyede tutulması icap ediyordu.¹⁷⁵

Sultan Alparslan, Malazgirt ovasında Bizans karşısında kazandığı muhteşem zaferden sonra Halife Kaim Biemrillah'a bir elçi göndererek ondan bazı isteklerde bulunmuştur. Bu istekleri arasında oğlu Melikşah'ın kendisinden sonra tahtının varisi yani veliaht olmasının halife tarafından kabul ve tasdik edilmesini ve isminin hutbelerde okunması konusu vardı. Halife Kaim Biemrillah da bunu çok iyi bir fırsat olarak değerlendirerek veziri Amidü'd-Devle'yi bazı kıymetli hediye veliahtlarla birlikte iyi niyet elçisi olarak Sultanın huzuruna göndermiştir. Halifenin veziri Amidü'd-Devle¹⁷⁶, Alparslan'a bütün isteklerinin Halife tarafından kabul edilmiş olduğunu ve ayrıca Sultanın kızı Fülâne'yi, daha sonra el-Muktedi Biemrillah unvanı ile hilafetin başına geçecek olan oğlu Uddetü'd Din'e istetmiştir.¹⁷⁷ Vezirin bu isteğine karşılık Sultan Alparslan, hanedan ailesinin köklü geleneğine uyarak bu teklifi memnuniyetle kabul etmiştir. Bu evlilik meselesinin, Alparslan'ın muhteşem Malazgirt Zaferinden sonra gündeme geçmesinin hem Halife, hem de Sulan için ayrı bir önemi vardı. Halife Kaim Biemrillah, Alparslan'ın güçlü Bizans ordusuna karşı kazandığı zaferini İslam dünyası için yeni bir mutlu olayla damgalamak istiyordu. O, sultanın kızı Fülâne Hatun'u oğlu Uddetü'd – Din ile evlendirmekle bu zaferin başına bir de mukaddes evlilik tacını kondurarak onu daha anlamlı kılmak istemiştir. Sultan Alparslan da onayı alındıktan sonra Amidü'd – Devle, Halife ailesinin, Nizâm-ül Mülk ise Sultan ailesinin vekili olmuş ve yeni çiftin nikahı Nişabur yakınlarında Sultanın ordugâhında Selçuklu

¹⁷⁵ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları** s. 147.

¹⁷⁶ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları** s. 153.

¹⁷⁷ Köymen, **Alparslan ve Zamani**, s. 106.

aristokrat ve devlet erkanının da hazır bulunduğu büyük bir merasimle kıyılmıştır (Haziran 1072).¹⁷⁸

4.4.SULTAN MELİKŞAH'IN KIZIYLA HALİFE MUKTEDİ'NİN EVLİLİĞİ

Sultan Alparslan'ın ölümünden sonra Selçuklu tahtının başına geçen Melikşah, diğer Selçuklu sultanları gibi devlet politikasına uyarak Abbasi Halifeleri ile sosyal ve dini münasebetlerini geliştirmek ve bunu en üst seviyeye ulaştırmak istemiştir. Onun saltanatı döneminde Selçuklu Hanedanı ve Abbasi Halifeleri arasındaki geleneksel bağlar çok daha ileri bir seviyeye getirilerek yeni boyutlar kazanmıştır.

Sultan Melikşah'ın saltanatının ilk yılları hanedan ailesinin diğer saltanat rakipleri ile kıyasıyla bir taht mücadelesi içinde geçmiştir. Bu taht mücadeleleri Melikşah'ı zor duruma düşürmüştür. İşte Melikşah, içinde bulunduğu bu zor durumdan kurtulmak ve diğer rakiplerine karşı daha üstün bir duruma gelmek için Halife el-Muktedi'nin teveccüh ve iltifatına mazhar olmak için onun manevi desteğini elde etmenin yollarını aramış ve bunun içinde Tuğrul Bey'den itibaren uygulanmakta olan bir politikayla, kızı Mâh-Melek Hatun'un Halife el-Muktedi ile izdivacını istemiştir. Melikşah işte bu niyetini Nizâmül Mülk'e anlatmış, Nizâm-ül Mülk'de bu nazik teklifi Halifeye götüreceği yetenekli bir alim aramaya başlamış ve sonunda Harezm baş kadısı İran asıllı Muhammed b. Abdurrahman Ebû Amr en-Nesevi'yi bu konuda görevlendirmeyi uygun bulmuştur. Melikşah'ın niyetini Halife el-Muktedi'ye iletmekle görevlendirilen en-Nesevi, Halifenin huzuruna çıktığında herkesi şaşırtan bir davranış sergilemiştir. Halife'ye önce Melikşah'ın isteğini belirttikten sonra kendisinin bu konudaki görüşünün farklı olduğunu belirterek “Lütfen temiz Nübüvvet evinize bu (kaba) Türkmen kızını katmayınız” demiştir. Halife el-Muktedi ise onun bu sözünden sonra onun nasihatine uyduğunu belirtmiştir. En-Nesevi'nin böyle davranmasında şüphesiz milli İran şuurunu, tarihi Ari ve Turâni rekabetinden kaynaklanan, geleneksel Türk düşmanlığıdır. En – Nesevi'nin bu tutumu yüzünden Melikşah ile Halife arasında kurulmaya çalışılan akrabalık bağları için ilk teşebbüs başarısız olmuştur.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 95

¹⁷⁹ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 96-108

Sultan Melikşah, saltanatın ilk yıllarındaki büyük tehlikeleri atlatmış, uygulamış olduğu bütün politikası sayesinde Büyük Selçuklu Devletini daha güçlü hale getirmiştir. Oysa bu sıralarda Halife el-Muktedi kendisini çok zayıf hissediyor ve Selçuklu Sultanlarının maddi ve manevi desteğini bekliyordu. Üstelik, Selçuklu prensleri ile evlenerek dünyevi iktidarlarını güçlendirmek, evlilik bağları ile otoritelerini daha etkin hale getirmek, daha önemlisi Selçuklu Sultanlarının maddi destek ve siyasi himayelerini sağlamak bir çok Abbasi Halifesi tarafından uygulanan bir gelenek haline gelmişti. Halife el-Muktedi böyle kritik bir zamanda kurtuluşu Sultanların siyasi himayelerine sığınmakta bulunmuş, onlarla bütünleşmek istemiştir. Ancak Sultan Melikşah'ın, Halife'ye kızı Mâh Melek Hatun'la evlenmeleri için yaptığı teklifi ve bu teklifin onun tarafından reddedilmesi, Melikşah'ın halifeye karşı niyetinin kesin bir şekilde değişmesi ve yeni tavırlar takınmasına neden olmuştur. Zaten Melikşah'ın aradan yıllar geçmesine rağmen hâlâ halife'ye biat etmemiş olması, Halife el-Muktedi'nin de Sultan Melikşah'ın saltanatını bir türlü tasdik etmemesinin önemli nedenlerinden biri de budur. Hilafetle saltanat arasındaki bu soğukluğa son vermek için vezir Nizâm-ül Mülk harekete geçerek ciddi teşebbüslerde bulunmuştur.

Halife ile Sultan ilişkilerinin en üst seviyede olmasını, devlet idaresinde temel bir ilke ve politika olarak gören Vezir Nizâm-ül Mülk, Halifelik ile ilişkilerini canlandırmak için büyük alim Ebû İshak es-Şirâzi'yi Halife el-Muktedi Billah nezdinde yüksek seviyede temaslarda bulunmak ve Halifenin Sultana yeni bir iyi niyet elçisini göndermesini sağlamak için Bağdat'a göndermiştir. Neticede eş-Şirâzi'nin başarılı çalışmalarından sonra Sultan ve Halife ilişkilerinde daha ılık ve samimi yeni bir dönem başlamıştır. Zaten Sultanla olan sosyal ve siyasal ilişkilerini düzeltmek ve bu ilişkilerini daha sağlam bir zemine oturtmak için uygun bir zaman arayan Halife el-Muktedi için önemli bir fırsattı. Bu nedenle Halife bu fırsatı değerlendirmekte gecikmemiş, baş veziri Fahru'd – Devle'yi Melikşah'ın saltanatını tasdik eden bir menşur ile birlikte Isfahan'a göndermiştir. Isfahan'a gönderilen Fahru'd Devle, Sultanla görüşecek, onun halifeye biatını alacak, daha da önemlisi Mâh Melek Hatun'u Halifenin namına isteyecekti. Isfahan'a gelen vezir fahru'd Devle önce Nizâm-ül Mülk'le görüşmüş, daha sonra Nizâm-ül Mülk'ün aracılığı ile Melikşah'ın eşi, Mâh Melek Hatun'un annesi Türkan Hâtun'la görüşerek niyetini ona bildirmiştir.¹⁸⁰ Türkân Hatun Kızı Mâh Melek Hatun'un

¹⁸⁰, Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 166-171.

bazı şartları yerine getirildiği takdirde Halife el-Muktedi ile evlenmesine müsaade edeceğini söylemiştir.¹⁸¹ Türkân Hatun'un Fahru'd Devle'den istekleri şunlardı;

- 1) Halife'nin sarayında kendi kızından başka, durumu ne olursa olsun, bir cariye ve kahramanesinin* olmaması
- 2) Halifenin onun yanında her ne suretle olursa olsun ayrılmaması, diğer bir ifadeyle işret ve eğlence meclislerine son verilmesini şart koşmuştur.

Fahru'de Devle, Türkân hatun'un bütün bu isteklerini kabul etmiştir. Neticede Halife el-Muktedi ile Mâh Melek Hatun'un Bağdat'ta nikahları kıyılarak muhteşem bir düğün yapılmıştır (1087). Mah Melek Hatun'un bütün çeyizini 130 deveye yüklediler ve süslü hizmetkârlar ön tarafta gittiler. Yollarda giderken çeyizin üzerine dirhem ve dinar (gümüş ve altın paralar) saçtılar. Yine ertesi günde 74 katır ile altın, gümüş, kıymetli taşlarla elbiseleri naklettiler. Her birisi kıymetli taşlarla bezenmiş kıymetli on iki sandık vardı. Her birinin üzerinde altın işlemeli örtü bulunan altın ve gümüş takımlı 30 at götürdüler. Sultanın kızı çevresinde yüzleri aya benzer 200 cariye ve önünde Nizam'ül Mülk ve Sultanın iler gelen adamları maiyeti, hizmetkârları ve gulamları bulunarak Bağdat'ta doğru yola çıktılar. Bu şekilde Halifenin sarayına gelmişler ve ertesi gün halife sultanın yakınlarına büyük bir ziyafet, hilatlar ve hediyeler vererek ağırladı.¹⁸² Dillere destan muhteşem bir düğünle evlenen Mâh Melek Hatun'un el-Muktedi ile evliliğinin ilk yılları çok mutlu geçmiş ve bu mutlu yılların neticesi olarak bir erkek çocukları dünyaya gelmiştir (1088).¹⁸³ Selçuklu prensesinden doğan bu çocuğun adını Abbasilere has bir isim olan Cafer, künyesi ise Ebü'l – Fazl idi.¹⁸⁴ Cafer'in dünyaya gelişi hem Selçuklu hem de hilafet saraylarında büyük bir sevinç yaratmıştır. Ancak Cafer'in dünyaya gelmesinden sonra Halife el-Muktedi'yi bir korku sarmıştır. Çünkü bir Türk prensi Hilafet merkezi özellikle de Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin arasındaki dengeleri altüst edebilirdi. Halife Muktedi'nin Mâh Melek Hatun'la evlenmeden önce ilk oğlu Ebü'l Abbâs Ahmed dünyaya gelmiş, ikinci

¹⁸¹ Fazlullah, **Cami'üt-Tevarih (Selçuklu Devleti)**, s. 140

* Kahrâmâne: Abbasi hilafetinde kadınlar için ihdâs edilmiş, üst seviyede önemli resmi devlet makamlarından biridir. Hilafet sarayının girdisi-çıkışı, halifenin haremî de dahi, saraydaki kimselerin bütün masrafları el-Kahrâmânenin elindedir. Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 235

¹⁸² Ahmed Bin Mahmud, **Selçuk-Nâme I**, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s. 157.

¹⁸³ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 195.

¹⁸⁴ Ahmed Bin Mahmud, **Selçuk-Nâme I**, s. 158.

oğlu Ebû Muhammed Hârûn ise 1078 yılında bir diğer oğlu Cafer Munis ise 1079 yılında dũnyaya gelmişlerdi. Őimdi o, hemen hemen aynı yaşlarda olan hangi oğlunu veliaht tayin edecekti. Halife el-Muktedi ilk oğlu Ebû'l Abbâs Ahmed'i veliaht tayin etmek istiyordu. Ancak Tũrk tarafının bunu asla kabul etmeyeceğinin de farkındaydı. Cafer'in halife olması demek, hilafetin Araplardan çıkması anlamına geliyordu. Halife kafasındaki bu karışıklıklar yũzũnden Mâh Melek Hatun'dan uzaklaşmış, ona karşı kũtũ ve kırıcı muameleler yapmaya başlamıştı. Artık Halife, Mâh Melek Hatun'un nefsinin hiçe sayıyor ve onu sık sık kovuyordu. Bunun ũzerine Mâh Melek Hatun babası Melikşah'a mektup gũdererek olup bitenleri babasına anlatmış ve ondan gelecek kararı beklemiştir. Sultan Melikşah, kızından gelen mektupta Halife hakkındaki bu ciddi Őikayetleri okuduktan sonra Bağdat'a bir elçi gũdererek Mâh Melek Hatun'un kesin bir Şekilde Isfahan'a getirilmesini emretmiştir. Neticede Mâh Melek Hatun Bağdat'tan Isfahan'a getirilmiştir (1089). İşte Halife ile Sultan arasındaki anlaşmazlıklar bu olaydan sonra başlamış ve sultanın ũlũmũne kadar devam etmiştir.

Bağdat'tan Isfahan'a getirilen Mâh Melek Hatun oğlu ile birlikte Selçuklu sarayına yerleşmiştir. Ancak Mâh Melek Hatun, Isfahan'a gelişinden 7 – 8 ay sonra iek hastalığına yakalanarak çok genç yaşta vefat etmiştir (Ocak 1089). Mâh Melek Hatun'un bu Şekilde aniden gencecik bir yaşta ũlmesi hem Isfahan'da hem de Bağdat'ta bũyũk bir ũzũntũ yaratmıştır.¹⁸⁵

Mâh Melek Hatun'un ũlũmũnden oğlu Cafer'in yetiştirilmesi dedesi Sultan Melikşah'a kalmıştı. Melikşah'ta torunu Cafer'e çok bũyũk ũnem vermiş, onu yanından hiç ayırmamıştır. Melikşah 1091 yılında Bağdat'a yapmış olduğu ziyaretinde torunu Cafer'i de yanında gũtũrerek onu babası el-Muktedi Biemrillah'a ziyaret ettirmiştir. Ancak Cafer'in babasını bir gece gibi kısa bir sũre olmuştur. Halife Muktedi'nin oğlu Cafer'in Bağdat'ta olmasına rağmen onu arayıp sorması Halife – Sultan ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir. Nitekim Sultan Melikşah Bağdat'da birkaç ay kaldıktan sonra torunu Cafer'le birlikte tekrar Isfahan'a dũnmũřtũr.

Sultan Melikşah'ın Isfahan'a dũnmesinden sonra Halife el-Muktedi Biemrillah Sultanı kızdıracak, hatta onu kelimenin tam anlamıyla ileden çıkararak yeni bir harekette bulunmuştur. Halife henũz çok kũũk yaşlarda bulunan oğlu, Ebû'l Abbâs Ahmed'i çok kũũk yaşta Veliahd tayin etmiştir. Oysa Melikşah el-Muktedi'nin torunu

¹⁸⁵ Ahmed Bin Mahmud, **Selçuk-Nâme I**, s. 194-200

Cafer'i veliahd olarak ilan etmesini bekliyordu. Cafer'in halife olması ile hem hilafet hem de saltanat tek bir elde birleşebilecekti.

Bu arada Isfahan'da meşhur “Leşkeri – Bâzar – Selçuklu Ordugâhı” mevkiinde Melikşah'ın eşi Türkân Hatun tarafından yaptırılan “Melike Hâtun Medresesi” civarında, haremlük, selamlık ve bütün idari birimlerin ihtiyacını karşılamak üzere müstakbel Selçuklu Türk Halifesi (Cafer) için muazzam bir saray inşa edilmişti. Isfahan'da inşa edilen bu saraya da Bağdat'taki Halife'nin oturttuğu saraya misilleme yapar gibi “Dâru'l – Hilâfe” yani “Hilafet sarayı” denmiştir. Böylece Isfahan Bağdat'a gerçek manada rakip bir şehir olamaya hazırlanıyordu.

Sultan Melikşah, Halife el-Muktedi'nin oğlu Ebü'l Abbâs Ahmed'i veliaht tayin etmesi üzerine Bağdat'a giderek Halife ile gerçek bir hesaplaşma yapmaya karara vermiştir. Sultan Melikşah bu amaçla 1092 yılında Isfahan'dan hareketle Bağdat'a gelmiştir. Sultan bu gelişinde yanında Selçuklu devlet erkânı, eşi Türkân Hatun ve “Emir” lakabıyla anılan torunu Ebü'l Fazl Cafer'de vardı. Bağdat'a gelen Melikşah, Halifeden Ebü'l Abbas Ahmed'i veliahtlıktan azletmesini ve yerine torunu Cafer'i veliaht olarak ilan etmesini istemiştir. Ancak halife el-Muktedi'ni tutumunda hiçbir değişiklik olamamıştır. Sultan Melikşah bu isteklerinin Halife tarafından önemsenmeyerek reddedilmesi üzerine iyice hiddetlenerek ona son bir ultiatom vermiş¹⁸⁶, derhal Bağdat'tan çekip gitmesini istemiştir. Bunun üzerine Halife el-Muktedi, Sultandan bir aylık süre vermesini istemiştir. Melikşah Halife'ye o kadar o kadar hiddetlenmişti ki onu değil bir ay bir saat bile kalmasına tahammül edemeyeceğini söylemiştir. Melikşah'ın Veziri Tacü'l Mülk araya girerek, “Ey Sultanım, eğer halktan bir kimse bir yerden bir yere ve vatanından göç etmek isterse on günden önce gidemez, eşyasının nakledemez. Halife ne yapsın, ne yol ile gitsin?” dedi. Bunun üzerine Melikşah on güne razı oldu.¹⁸⁷ Halife bu on gün içinde bütün hazırlıklarını yaparak Bağdat'ı terk edecekti.

Melikşah'ın böyle bir karar vermesi halife ve çevresini çok büyük sıkıntılara sokmuştur. Halifenin Melikşah'a karşı mukavemet edebilecek hiçbir gücü yoktu. Melikşah'ın Halife el-Muktedi'ye vermiş olduğu süre tam dolmak üzereydi ki Sultan

¹⁸⁶ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 234.

¹⁸⁷ Ahmed Bin Mahmud, , **Selçuk-Nâme I**, s. 164.

hiç beklenmedik bir anda yakıcı bir hummaya tutulmuş ve bu hummadan ateşlenerek ölmüştür (20 Kasım 1092).

Sultan Melikşah'ın bu şekilde vakitsiz ölümü sadece Selçuklu İmparatorluğunun mukadderatı için değil, Abbasi Hilafeti için de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Melikşah'ın ölümüyle Abbasi Hilafeti büyük bir sarsıntıdan kurtulmuş, halife hiç beklenmedik anda büyük bir sıkıntıdan kurtulmuştur. Halife El-Muktedi'den sonra gelen Abbasi halifeleri Selçuklu Devletinin zayıflamasından faydalanarak Selçuklu sultanlarının karşısına dikilerek onların egemenliğini yıkmak için kıyasıya mücadeleye girişmişlerdir.¹⁸⁸

Melikşah'ın ölümünden sonra eşi Türkan Hatun, oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtına geçirmek için mücadeleye başlamıştır. İşte Türkan Hatun, Selçuklu prensleriyle yaptığı bu mücadelede Melikşah'ın torunu Cafer'i halifenin iradesini kendi tarafına çekmek ve oğlunun saltanatını kabul ettirmek için bir koz olarak kullanmıştır.¹⁸⁹ Terken Hatun, Halifeden oğlu Mahmud'a saltanat vermesini ve Bağdat'ta onun adına hutbe okutmasını istedi. Halife onun bu isteğini kabul etmeyip "Senin oğlun henüz bir çocuktur, padişahlığa uygun değildir" dedi. Bunu üzerine Terken Hatun babası hayatta olmasına rağmen torunu Cafer'i Emir'ül-Mü'minin ilan etti. Durumdan haberdar olan Halife Muktedi, gerekli tedbirleri alınca Terken Hatun caresiz kalıp Cafer'i Halife Muktedi'nin huzuruna gönderdi.¹⁹⁰ Cafer'in Bağdat'a gelmesi hem Halifeyi hem de Terken Hatun'u rahatlatmıştır. Zira cafer'in Selçuklu sarayında bulunması, Mahmud'un saltanatına gölge düşürebilirdi.¹⁹¹ Cafer'in hilafet sarayına gelmesinden sonra Halife Muktedi de Terken Hatun'un isteğine icabet etmiş ve Terken Hatun'un oğlu Mahmud'un adına hutbe okutmuştur.¹⁹²

Hilafet sarayına gönderilen küçük Türk prensi Cafer fazla yaşamamış ve 1093 yılında Sultan Melikşah'tan 6 – 7 ay sonra henüz beş yaşlarında meçhul bir hastalık nedeniyle vefat etmiştir.

¹⁸⁸ Kitapçı, , **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 233 -236.

¹⁸⁹ Zekeriya Kitapçı, **Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler**, Konya, 1989, s. 242.

¹⁹⁰ Fazlullah, **Cami'üt-Tevarih** ,s. 140 – 141.

¹⁹¹ Zekeriya Kitapçı, **Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler**, Konya 1989, s. 242.

¹⁹² Fazlullah, **Cami'üt-Tevarih**, s. 141.

4.5.SELÇUKLULARIN DURAKLAMA VE ÇÖKÜŞ DEVİRLERİN SİYASİ EVLİLİKLER

Bundan önceki bölümümüzde Selçukluların kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Abbasi Hilafeti ile ve Selçuklu sultanları arasındaki ilişkilerden bahsedilmiştir. Büyük Selçuklu Devletinin kuruluş ve yükseliş dönemlerinin temeli Tuğrul Bey zamanında (1040 – 1063) atılmış ve Tuğrul Bey'den sonra gelen Alp-Arslan (1063 – 1072) ve Melikşah (1072 – 1092) dönemlerinde Selçuklu devleti kısa zamanda büyüyerek cihan imparatorluğu haline gelmiştir. Selçuklu imparatorluğunu sınırları Doğu'da Orta Asya, Batı'da Ege ve Akdeniz Sahilleri, Kuzey'de Aral Gölü ve Hazar Denizi, Kafkasya ve Karadeniz, Güney'de ise Arabistan Yarımadası da dahil Umman Denizine kadar çok geniş bir sahaya yayılmış durumdaydı.

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah'ın, saltanatının en parlak olduğu bir dönemde vefat etmesinden sonra Selçuklu Devleti için yeni bir dönem başlamıştır. Onun ölümünden sonra ortaya çıkan saltanat boşluğu ve sarsılan devlet otoritesini doldurmak için Melikşah'ın eşi Türkan Hatun başta olmak üzere yeni bir taht mücadelesi başlamış ve daha sonra Mehmet Tapar gibi daha bir çok etkin kimseler ve yüksek rütbeli generaller arasında devam etmiştir. Sonuçta başlayan bu taht mücadeleleri Selçuklu İmparatorluğunu bölmüş, devlet parçalanarak küçük devletçikler ortaya çıkmıştır. İşte Selçuklu İmparatorluğu böyle bir dönem yaşarken Abbasi Halifeleri de saltanat ve taht kavgalarından faydalanarak Türk hakimiyetinden kurtulmak ve Bağdat Selçuklu varlığının izlerini tamamen yok etmek için çaba içerisine girmişlerdir. Netice de başlangıçta Abbasi Halifeleri için gerçekleşmesi imkansız bir hayal gibi görünen bu düşünceler bir bir gerçek olmuş ve Abbasi Hilafeti Türk hakimiyetinden kurtulduğu gibi Bağdat Selçukluların elinden çıkmıştır.

Selçuklu hakimiyetine karşı başlatılan bu mücadele ilk olarak Abbasi halifesi el-Müsterşid (1118 – 1135) ile başlamış ve daha sonraki Abbasi Halifeleri tarafından imkanları dahilinde devam etmiştir. Neticede Halife el-Muktefi Biemrillah (1136 – 1160) döneminde Abbasi Hilafetinin Selçuklu hakimiyetine karşı başlatmış oldukları bu mücadeleyi Abbasi halifeleri kazanmış ve Bağdat Selçuklu hakimiyetine kesin bir şekilde son verilmiştir.

Abbasi Hilafeti ve Selçuklu Sultanları arasındaki siyasi gelişmeler bütün bu mücadeleler Selçuklu Türk Hatunları ve onların hilafet saraylarındaki nüfuzlarını pek fazla etkilememiştir. Selçuklu Türk Hatunları, bir takım inişlerle ve çıkışlarla dolu olan ve yaklaşık bir buçuk asır süren bu sosyal ve siyasi çekişmeler döneminde, Hilafet saraylarında seçkin yerlerini almaya devam etmişlerdir.

Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümünden kısa bir süre sonra Abbasi Halifesi el-Muktedi Biemrillah'da zehirlenerek öldürülmüştür. El-Muktedi'nin ölümünden sonra Halifelğe el-Mustazhir Billah geçmiştir. El-Mustazhir'den itibaren Abbasilerin yıkılışına kadar devam eden süreçte yaklaşık on iki kadar Abbasi Halifesi gelmiş geçmiştir. Bu halifelerden bir çoğu ya bir Türk anasından dünyaya gelmiş yada aristokrat bir Selçuklu prensesi ile evlenmişlerdir. Bunların en sonuncusu ise Halife en-Nâsır Lidinillah'dır. En-nâsır bir Türk anasından dünyaya geldiği gibi kendisi de Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın kızı Selçuka Hatun ile evlenmiştir.

Abbasi Halifeleri bir taraftan açık bir şekilde Selçuklu hakimiyetine son vermeye çalışırken diğer taraftan Selçuklu prensesleri ile evlenerek Selçukluların büyük ölçüde maddi desteğini almışlardır. Selçuklularda ise tahtın başına geçmek için mücadele eden melikler Abbasi halifelerinin manevi destek ve teveccühleri ile güçlenmeye çalışmışlardır böylesine karışık durumlarda bile Hilafet saraylarındaki Türk Hatunları ve hanedan aileleri arasındaki evlilik bağları yine de iki taraf için hayırlı emellere hizmet eden sosyal ciddi bir vasıta olmuştur.¹⁹³

4.5.1. Abbasi Halifesi El-Muktedi Biemrillah'ın Ölümü Ve El-Mustazir-Billah

Abbasi Halifesi el-Muktedi Biemrillah, Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra fazla yaşamamış ve 4 Şubat 1094 tarihinde aniden vefat etmiştir. Onun ölümü hakkında tarihçilerimizden el-Azimi, Halifenin, açık açık sarayın kadın efendisi el-Kahramane tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü bildirmektedir.

El-Muktedi'nin ani bir şekilde ölümünden sonra yerine oğlu Ebü'l Abbas "el-Mustazir Billah" lakabıyla halife olmuştur. On altı yaşındayken halife olan el-Mustazir'in hilafet süreci yaklaşık bir çeyrek asır sürmüş ve bu uzun hilafet döneminde üç önemli Selçuklu Sultanı ile hemdevir olmuştur. Bu Türk Sultanları ise

¹⁹³ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 237-243.

şunlardır; Alp Arslan'ın oğlu Tcü'd – Devle Tutuş (1078 – 1096), Melikşah'ın Berkyaruk (1098 – 1104) ve Muhammed Tapar (1105 – 1117) idi.

El-Mustazhir Billah'ın hilafeti, Selçuklu Devletinin duraklama dönemine rastlamaktaysa bile, o ve ondan sonra gelen Abbasi halifeleri döneminde de Selçuklu prensesleri, Hilafet saraylarının en güzde Türk Hatunları olmaya devam etmişlerdir.

Halife el-Mustazhir Billah'ın anasının Türk asıllı bir kadın ve adının ise “Altun Hatun” olduğuna dair bilgiyi İbn-i Tağrıberdi vermektedir. Bu bilgiye göre Altun hatun çok daha önceleri Halife el-Muktedi Biemrillah'ın sarayına intisab etmiş bir Türk Hatunu olduğu anlaşılmaktadır. Böylece el-Mustazhir hem asil, şerefli bir Türk anasından dünyaya gelmiş hem de yüce soylu bir Türk prensesi ile evlenmiş, üstelik bir Türk anadan doğma oğlu Halife olmuş, pek nadir Abbasi Halifelerinden birisidir.

Halife el_Mustazhir Billâh, Türk prensesleri ile evlenen bir çok Abbasi Halifeleri gibi o da Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ünlü kızı Seyyide İsmet Hatun'la evlenmiş ve onların bu evliliklerinden bir de erkek çocukları dünyaya gelmiştir. Halife el-Mustazhir ile Seyyide İsmet Hatun'un evlenmelerinde daha çok Gıyasü'd-Din Ebû Suca lakabıyla Selçuklu tahtına geçecek olan Muhammed Tapar aktif bir rol oynamıştır.

4.5.2. Mehmed Tapar Ve Siyasi Evlilikler

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra büyük kardeşi Berkyaruk ile taht mücadelesine başlayan Muhammed Tapar pes etmeyerek Azerbaycan'da Safid Rûh hudut olmak üzere Kafkasya'dan Suriye'ye kadar uzanan bütün Selçuklu topraklarını hakimiyeti altına almıştır. Mehmet Tapar'ın kardeşi Berkyaruk'la karşılıklı anlaşmasından kısa bir süre sonra Berkyaruk aniden vefat etmiş ve yerine küçük oğlu II. Melikşah sultan olmuştur. II. Melikşah amcası Mehmet Tapar ile olan mücadeleyi kaybetmiştir. Böylece Mehmet Tapar, “Gıyasüddin Ebû Şuca” unvanı ile Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Sultanı olmuştur.

Mehmet Tapar, kendisinden öncesi Selçuklu Sultanları gibi Hilafet merkezi ile münasebetlerini daha sağlam bir zemine oturtmak için ayrı yolda yürümüş ve temelleri büyük dedesi Tuğrul Bey zamanında atılan köklü Selçuklu geleneğine uyarak Abbasi Hilafeti ile sıhriyet bağlarını yeniden inşa etmek istemiştir. İşte Mehmet tapar böylesine bir amaca ulaşmak için önce kız kardeşi İsmet Hatun'un Abbasi Halifesi el-Mustazhir

Billâh'la evlenmelerine öncülük etmiş böylece iki hanedan arasındaki dostluğu sıhriyet bağları ile yenilemiştir. Daha önceleri Sultan Melikşah'ın ve Türkan Hatun'un Abbasi Halifesi el-Muktedi ile aralarında geçen bir takım tatsız olaylar ve gerginliklerden sonra iki hanedan arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi için böyle bir evliliğe ihtiyaç vardı.

Selçuklu Sultanlığı ile Abbasi Hilafeti arasında yapılan bu evliliklere Selçuklu Sultanları kadar Abbasi halifeleri de rağbet ediyorlardı. Bu evliliklerde iki tarafın karşılıklı çıkarları vardı. Selçuklu Sultanları Halifenin Müslümanlar üzerindeki manevi nüfuz ve otoritesinden yararlandıkları gibi Abbasi Halifeleri de bu vesile ile Selçuklu Sultanlarının büyük mali yardımlarını alıyorlardı. Abbasi halifeleri, sadece dini temsilcilerdi. Mülk ve saltanatları tamamen Selçuklu sultanlarının elinde bulunuyordu. Bu bakımdan Hilafet saraylarının masrafları Selçuklu Sultanları tarafından karşılanıyordu. Üstelik Selçuklu prenseslerinin çeyiz olarak beraberinde getirdikleri servetin haddi hesabı yoktu. Sefâhat ve lüks içinde yaşamaya alışmış olan Abbasi halifeleri bir bakıma Türk sultanlarının bu zenginlikleri sayesinde büyük bir refah, bolluk ve bereket içinde yaşama imkanı elde etmiş oluyorlardı.

Abbasi Halifesi el-Mustazhir, Mehmet Tapar'ın lehine olan bütün siyasi gelişmeleri sanki çok daha öncesinden tahmin ediyormuş gibi ona karşı olumlu bir tavır takınmıştı. El-Muktedi, Mehmet Tapar'a saltana mücadelesine başladığı ilk yıllardan itibaren daima ona karşı Selçuklu sultanı gibi muamele etmiş, ona hilafet saraylarında gösterişli bir şekilde karşılayarak, çok samimi bir ilgi göstermiştir. Halife el-Kaim'in sultan Tuğrul'u, el-Muktedi Biemrillah'ın Sultan Melikşah'ın Hilafet saraylarında karşıladığı gibi el-Mustazhir'de Mehmet Tapar'ı hilafet merkezinde onu diğer sultanlardan geri kalmayacak bir haşmetle kabul etmiş, onun namına törenler düzenlemiş ve hükümrانlık alametleri ve kıymetli hediyeler vermiştir. İşte Mehmet tapar ile Halife el-Mustazhir arasındaki ilişki bu derece yakın bir dostluk içindeydi. Ancak Mehmet Tapar, Selçuklu Saltanatına tam anlamıyla hakim olduktan sonra bu münasebetleri daha sağlam bir zemine oturtmak ve yeni boyutlar kazandırmak istemiştir. İşte bu amacını gerçekleştirmek içinde Tuğrul Bey tarafından ortaya konan Selçuklu politikasına uygun olarak hareket etmiş ve Abbasi halifesi el-Mustazhir Billah ile sıhriyet bağları kurmak için harekete geçmişti. Neticede Mehmet Tapar, öz kardeşi, olan İsmet Hatun ile Halife el-Mustazhir'i evlendirmiştir.

Halife el-Mustazhir ile İsmet Hatun'un nikahı, daha önce Hatice Arslan hatun ve Mâh Melek Hatun'da olduğu gibi Isfahan'da kıyılmıştır. Nikah Isfahan'da kıyıldıktan sonra halife ile İsmet hatun'un düğünü ve evlenmeleri aradan iki sene gibi uzun bir zaman geçtikten sonra mümkün olmuştur. Bunun nedeni ise Mehmet Tapar'ın bazı iç karışıklıklarla özellikle de Batıniler ve onların lideri olan Hasan Sabbâh ve İsmâililerle mücadeleye girişmiş olmasıydı. Aynı zamanda Bağdat ve çevresinde Arap kabileleri üzerinde etkili bir nüfuza sahip olan Seyü'd Devle sadaka b. Mezyed'in Halifenin yanı başında isyan etmiş olması ve Halifeyi tehdide yeltenmesi, sultanı ciddi bir şekilde meşgul ediyordu. Sultan Mehmet Tapar, bu ve bunun gibi Hilafet ülkelerini meşgul eden bir çok olaylardan fırsat bulunca, el-Mustazhir Billah'la kız kardeşi İsmet Hatun'un düğünü meselesine eğilmiş ve neticede düğün 1110 yılında emsâli Türk düğünlerinde olduğu gibi muazzam bir şekilde yapılmıştır.

İsmet hatun'un daha önceleri Halifelerle evlenen Selçuklu prenseslerine nispetle çok mutlu ve bereketli bir evliliği olmuş ve bu mutluluğu sekiz yıl yani halife el-Mustazhir'in ölümüne kadar devam etmiştir. İsmet Hatun'un Halife el-Mustazhir nazarında ayrı bir yeri ve değeri vardır. Halife, İsmet Hatun'la daha evliliklerinin ilk yıllarında onun hiç Hilafet sarayı müstemilatı içinde yeni bir köşk yaptırmış ve bunu Selçuklu prensesine armağan etmiştir.

4.5.3.El-Mustazhir Billah'ın Ölümü Ve El-Müsterşid'in Halife Olması

El-Mustazhir Billah henüz kırk yaşlarındayken "Terâki" denilen bir nevi büyü yada cin çarpmasından vefat etmiştir. Onun ölümünden sonra yerine oğlu Ebû Mansur el-Fadl el- Müsterşid Billah lakabıyla halife olmuştur. El-Müsterşid'de bu devirlerde hilafet koltuğuna oturmuş emsali bir çok Abbasi halifesi gibi ana yönünden Türk'tü. Ancak onun annesinin kim olduğuna dair çeşitli rivayetler vardır. İkdü'l – cemman'ın bu konuda vermiş olduğu bilgiye göre el-Müsterşid'in annesi Doğu (Horasan) Türklerindedir. Asıl adı ise Gümüş Hatun'dur. Bu takdirde Gümüş Hatun'un çok daha önceleri hilafet sarayına geldiği ve el-Mustazhir ile onun veliahtlığı yıllarında evlenmiş olması gerekmektedir. Gümüş Hatun'un el-Müstazhir ile yapmış olduğu bu evlilikten doğan oğulları el-Fazl, Uddetü'd-Din daha sonra Müsterşid Billah lakabıyla halife olmuştur. Ancak el-Cüveyni'nin, Sultan Sancar'ın, el-Müsterşid'in amcası olduğu

yolundaki rivayetlere bakıldığında el-Müsterşid'in annesinin bir Selçuklu prensesi olduğu da söylenebilir.

4.5.4. El-Müsterşid'in Halife Olduğu Dönemde Selçukluların Durumu

El-Müstazhir ölümünden sonra Hilafetin başına geçen el-Müsterşid'in Hlife olduğu bu dönemlerde, Selçuklu saltanatı tam bir kargaşa ve karışıklık içinde bulunuyordu. Mehmet Tapar'ın ölümünden sonra Mehmet Tapar'ın oğlu Mahmud, onun kardeşi Mesud ve Tuğrul ile amcaları Sancar arasında taht kavgaları ederken diğer taraftan Abbasi Halifesini kendi yanlarında görmek onu nüfuzları altında tutmanın yollarını arıyorlardı. Bu bakımdan Bağdat bu Selçuklu prenslerinin bir nevi uğrak yeri olmuştu.

Bu sırada el-Müsterşid ise özellikle Mehmet Tapar'ın ölümü ile daha da kötüleşen siyasi durum ve Selçuklu asilzadelerinin içinde bulunduğu bu bir nevi fetret devri kargaşalarından yararlanarak Selçuklu Sultanlarının Abbasiler ve Bağdat'taki egemenliklerini yok etmek, yeni Halifenin dini hakimiyeti yanı sıra dünyevi hakimiyet ve otoritesini yeniden kazanmak istiyordu başlangıçta el-Müsterşid bazı teşebbüslerde bulunarak başarılı olmuşsa da, daha iler seviyedeki askeri hareketlerinde başarısızlığa uğrayınca bu tavrını ister istemez değiştirmiş ve Selçuklu prensleri arasında güçlü olanın yanında bulunarak destek ve himayesini sağlamak mecburiyetinde kalmıştır. Halifeye göre Selçuklu prensleri arasındaki bu güçlü aday Selçuklu İmparatorluğunun Doğu bölgelerine hakim olan ve Selçuklu aristokratları arasında her bakımdan üstün bir yeri olan sultan Sancar idi.

4.5.5.El-Müsterşid'in Sultan Sancar'ın Kızı Emire Hatun'la Evlenmesi

Halife el-Müsterşid, Selçuklu prenslerini bertaraf ederek Selçuklu saltanatını ele geçiren Sultan Sancar'a yaklaşmak, onun himaye ve desteğini almak istiyordu. Bunu o dönemlerdeki alışlagelmiş en güzel yolu gözde bir Selçuklu prensi ile evlenerek Selçuklu Sultanı ile sıhriyet bağları kurmaktı. El-Müsterşid, Sultan Sancar'ın kızı ile evlendiği takdirde kendisinin siyasi prestijinin daha da artacağına inanıyordu. Esasında bu Halife el-Müsterşid kadar Sultan Sancar içinde geçerli idi. Sultan Sancar'ın bu evlilikten asıl gayesi Halife'nin manevi desteğini kazanarak diğer rakipleri karşısında daha güçlü hale gelerek İmparatorluk sınırları içinde emniyet ve asayiş temin etmektir. Neticede iki tarafında bu beklentileri doğrultusunda sultan Sancar'ın kızı Emine Hâtun'un Abbasi Halifesi el-Müsterşid ile evlenmelerine karar verilmiştir.

Halife el-Müsterşid ile Emine Hatun'un evlilikleri on bir yılı mutlu bir şekilde devam etmiştir. Onların bu evlilikten Ebû Cafer el-Mansur ve Ebû Bekir adında iki erkek çocukları olmuştur. Bu çocuklardan Ebû Cafer el-Mansur, Halifenin sağlığında henüz on iki yaşında veliaht olarak ilan edilmiş ve halife el-Müsterşid'in ölümünden sonra er-Râşid Billah lakabı ile halife olmuştur.

El-Müsterşid'in, Selçuklu Sultanı Sancar'ın kızı Emine Hatun'la evlenmesi, iki hanedan ailesi arasındaki münasebetlerinin düzeltilmesinde hiçbir zaman yeterli olmamıştır. Çünkü Halife hala dünyevi yetkilerini kazanmanın çabası içindeydi. El-Müsterşid 1135 yılında bir ordu hazırlayarak Selçukluların Irak-ı Acem naibi Sultan Mesud'un üzerine yürümüştür. Ona göre sahip olduğu manevi mertebe ve dini güçleriyle Sultan Mesud onun karşısında duramayacak, Sultan Mesud'un maiyetindeki askerler dağılıp gidecekti. Ancak el-Müsterşid'in planları tutmamış, beklediğinin tam aksine Ira-ı Acem topraklarında yapılan kanlı savaşta halifenin ordusu dağıldığı gibi kendisi de esir alınarak Sultan Mesud'un huzuruna getirilmiştir.¹⁹⁴

Bütün bu gelişmeleri haber alan Sultan Sancar, Halife el-Müsterşid'in yardımına koşmuş ve Mesud'a mektup göndererek ondan özür dilemesini ve kendisini affettirmesini istemiştir. Mesud, Sultan Sancar'dan gelen bu mektup üzerine Halifeyi serbest bırakarak ondan özür dilediği gibi Halifeye özel bir otağ kurarak hükümranlığını iade etmiştir. Sultan Mesud, Halifeyi serbest bıraktıktan sonra onun Bağdat'a emniyet

¹⁹⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, s. 210 - 211

içinde gönderilmesi için hazırlıklara başlamıştır. Halife için bu hazırlıkların devam ettiği sırada daha önceden beri gizli gizli Halifeyi takip eden bir Batıni grubu, fırsatını bularak el-Müsterşid'i öldürmüşlerdir (Ağustos 1135).¹⁹⁵

4.5.6. El-Raşid Billah'ın Halifeliği

El-Müsterşid'in bir grup Batıni fedaisi tarafından öldürülmesi üzerine Bağdat'ta Ebû Câfer el-Mansur'un halifeliği hususunda bazı tereddütler ortaya çıkmıştı. Bu durum üzerine Selçuklu Sultanı Sancar, Bağdat askeri temsilciliğine bir haber göndererek devlet erkani ve kadıların bir araya gelerek torunu Ebû Cafer el-Mansur'a biat etmelerini istemiştir. Böylece el-Mansur dedesi Sancar'ın gücü sayesinde "er-Râşid Billah" lakabı ile halife olmuştur (1135).

Sultan Sancar, Abbasi halifelerinin Selçuklu Sultanlarının daha önce bertaraf ederek dünyevi yetkileri ele geçirmek için yapmış oldukları faaliyetleri göz önünde bulundurarak torunu er-Raşid'i bu konuda uyardığı gibi ondan yazılı bir yemin belgesi almıştır. Er-Raşid'in bu belgesinde;

"Eğer ben, ne zaman sultana karşı bir ordu kurar veya isyan eder yahut sultanın muhaliflerine intisab ederek ona kılıç çekersem bu hilafet görevimden kendi kendi azlediyorum" demiştir.¹⁹⁶

Sultan Sancar'ın yardımıyla Hilafetin başına geçen er-Râşid'in Halifeliği ancak bir ay sürmüştür. Bunun nedeni ise hilafet işlerinde tecrübesiz olan bu genç halifenin bir kısım Selçuklu asilzadeleri de dahil Sultan Mesud'un muhalifleri ile birleşerek ona karşı bir cephe oluşturmak ve bir askeri harekette bulunmak istemesiydi. Bunun üzerine Sultan Mesud'da fazla zaman kaybetmeden Bağdat'ı kuşatarak şehre girmiş ve Halifeye daha önce yazmış olduğu yemin metnini göstererek onun görevden alınmasını sağlamıştır. Böylece halifelikten indirilen er-Râşid Bağdat'tan çıkarılarak Musul'a gönderilmiştir. Musul'dan da Isfahan'a gitmek için harekete geçen er-Râşid yolda Batıni fedailerinden tarafından öldürülmüştür (1137).¹⁹⁷

¹⁹⁵ Fazlullah, *Cami'üt-Tevarih*, s. 201.

¹⁹⁶ M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, s. 291 – 292.

¹⁹⁷ Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, s. 267.

4.5.7.El-Muktefi Biemrillah'ın Halifeliği ve Mehmet Tapar'ın Kızı Fatma

Hatun İle Evliliği

Sultan Mesud, er-Râşid'in Halifelikten indirilmesinden sonra Bağdat ileri gelenlerinden vezir Şerefü'd-Din ez-Zebhebi'yi çağırarak yeni halifenin seçilmesi talimatını vermiştir. Netice de er-Râşid'in azledilmesinden sonra onun yerine el-Mustazhir'in oğlu Ebû Abdullah Muhammed, "el-Muktefi Biemrillah" lakabıyla halife yapılmıştır (1136).¹⁹⁸ Halifr el-Muktefi de er-Râşid gibi sultanla yapılan bir anlaşma gereğince yanında her ne şekilde olursa olsun ne bir süvari alayı ne de harp aletleri bulundurmayacaktı.

Sultan Mesud bir taraftan Selçuklu asilzadeleri ile mücadele ederken diğer taraftan da Bağdat'tan gelebilecek her türlü tehlikeden emin ve uzak olmak izliyordu. Bunun için kendisinden önceki Selçuklu Sultanlarının izlediği yoldan devam ederek Abbasi halifeleri gibi akrabalık bağları kurmak ve siyasi münasebetlerini daha sıcak ve samimi bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Abbasi halifesi el-Muktefi ise bu Selçuklu Sultanının maddi desteğini almak istiyordu. Çünkü bu sıralar saray, halife ve yakın çevresi belki şimdiye kadar hiç görülmemiş bir maddi sıkıntı içinde çırpınıp duruyorlardı. Bu bakımdan da Halife el-Muktefi, fazla vakit kaybetmeden harekete geçmiş, Sultan Mesud'un maddi – manevi desteğini kazanarak güçlü bir Abbasi Halifesi olmaya çalışmıştır. Sultanın bu şekilde desteğini kazanmanın en iyi yolu bir Selçuklu prensi ile evlenmektir. Halife de bunun yolunu aramış ve neticede iki hanedan ailesi arasında bu yönde yapılan karşılıklı istişarelerden sonra Mehmet Tapar'ın küçük kızı Fâtıma Hatun ile el-Muktefi Biemrillah'ın evlenmelerine karar verilmiştir.

Halife el-Muktefi ile Fâtıma Hatun'n nikahları Bağdat'ta kıyılmıştır. Nikahın kıyılmasına rağmen Fâtıma Hatun ile Halifenin evlenmesi üç yıl gibi uzun bir zaman sonra olmuştur. Bunun nedeni ise Selçuklu prensesi Fâtıma Hatun'un çok küçük yaşta olması idi. Ayrıca Selçuklu topraklarında Selçuklu rakip asilzadeleri arasında taht kavgaları oluyordu. Bu yüzden Sultan Mesud'un önce topraklarında otoritesini sağlaması gerekiyordu. Bu nedenle Sultanın düğün için fazla zamanı olamamış ve Fâtıma Hatun'un düğünü bir hayli gecikmiştir. Neticede bütün bu sosyal ve siyasi gelişmelerden dolayı halife ile Fâtıma Hatun'un düğünleri üç yıl sonra 1140 yılında yapılabilmektedir.

¹⁹⁸ Fazlullah, *Cami'üt-Tevarih*, s.202.

Abbasi halifesi el-Muktefi Biemrillah ile Fâtıma Hatun'un evlilikleri yaklaşık sekiz yıl sürmüştür. Onların evliliklerinden kaç kız kaç erkek ne kadar çocukları olduğu hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. Ancak el-Muktefi'nin Fâtıma Hatun'dan "Seyyide Hatun binti el-Muktefi" adında bir kızı olduğu bilinmektedir.

4.5.8.Sultan Mesud'un Halife El-Muktefi'nin Kızı Seyyide Zübeyde İle Evlenmesi

Sultan Mesud, tıpkı büyük dedesi Tuğrul Bey gibi Hilafet ailesine intisab etmek istemiş ve bu amacını gerçekleştirmek içinde halifenin küçük kız Seyyide Hatun ile evlenmeye çalışmıştır. Sultan, halife el-Muktefi'nin Mehmet Tapar'ın kızı Seyyide Zübeyde ile evlenmek niyetinde olduğunu bildirmiştir. Selçuklu ve Hilafet sarayları arasında yapılan temaslardan sonra Halife el-Muktefi bu evliliğe onay vermiştir.

Böylece Sultan Mesud'la Abbasi Halifeleri arasında yeni bir dönem başlamış olacaktı. En önemlisi de Sultan Mesud bu evlilikle Peygamber soyuna intisap etme şerefine nail olacaktı. Ancak meydana gelen gelişmeler Sultanın düşüncelerinin tam aksine olmuştur. Seyyide Zübeyde çok küçüktü. Bu yüzden Sultan Mesud ile hemen evlenmesine imkan yoktu. Sultan Mesud, hayalinde tasarladığı muhteşem düğünü gerçekleştirmek için beş yıl beklemek zorunda kaldı. Ancak tam düğün hazırlıkları başlayacağı sırada bu defa da Sultan Mesud vefat etmiş, böylece çiftin nikahları kıyılmış olmasına rağmen zifaf nasip olmamış ve Sultan Mesud Bağdat'ta ölmüştür (1152).

Sultan Mesud'un bu talihsizliği tıpkı dedesi Tuğrul Bey'in akıbeti gibi olmuştur. Tuğrul Bey'de önce Abbasi halifesi ile kardeşi Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'un evliliğine vesile olmuştu. Sultan Mesud içinde durum böyle olmuş, O da öz kardeşi Mehmet Tapar'ın kızı Fatıma Hatun'un Abbasi Halifesi el-Muktedi ile evlenmesine vesile olmuştur.¹⁹⁹

4.5.9.El-Muktefi Ve Bağdat'ta Selçuklu Hakimiyetinin Çöküşü

Sultan Mesud'un 1152 yılında Bağdat'ta vefat etmesinden sonra oğlu Melikşah ile kardeşi Mehmed arasında başlayan saltanat mücadelesini Mehmed kazanmıştır. El-

¹⁹⁹ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 267-275.

Muktefi, Mehmed'in sultanlığını tanımadığı gibi üzerien asker göndererek fiili bir mücadeleye başlamıştır. El-Muktefi Selçuklulardaki bu kargaşa döneminden faydalanmayı başarmış Sultan Mehmed'le yaptığı fiili mücadeleyi kazanmıştır.

Sultan Mesud'un ölümü bir bakıma Selçuklu hakimiyetinin Bağdat'ta çöküşü olmuştur. El-Müsterşid'le başlayan ve er-Raşid'le devam eden Selçukluların Bağdat hakimiyetine son verme mücadelesini sonunda el-Muktefi kazanmıştır. El-Muktefi Bağdat'taki Selçuklu hakimiyetine son verdikten sonra Bağdat'ta isteği gibi hareket etmeye başlamıştır. O, Bağdat'taki Selçuklu askeri temsilciliğini kaldırtmış, Selçuklu ileri gelenlerinin mallarına el koydurmuştur.

4.5.10. El-Muktefi'nin Ölümü Ve El-Mustencid'in Halife Oluşu

Selçukluların Bağdat'taki egemenliğine son verdikten sonra Abbasi halifesi el-Muktefi hastalanarak vefat etmiştir. Onun ölümünden sonra yerine oğlu Ebû'l Muzaffer Yusuf "el-Müstencid Billâh" lakabıyla halife olmuştur (1116). El-Mustencid'in hilafet makamına gelişi kolay olamamıştır. Çünkü bu geçiş döneminde saraydaki Türk Kadın ve cariyelerinin mücadelesi ile karşılaşmış, bir nevi haremde kanlı ihtilal gerçekleştirmeye çalışılmıştır. O dönemlerde Hilafet sarayında adı kaynaklarda belirtilmeyen bir Türk kadınının yaşadığı bilinmektedir. El-Muktefi devrinde hilafet sarayına getirilen bu Türk kadını, halife'den Ebû Ali adında bir erkek çocuğu dünyaya getirmişti. Böylece bu Türk anası Ümmü'l – Veled olmuştur. Halife el-Muktefi'nin yerine oğlu Ebû Ali'nin halife olmasını isteyen bu Türk anası, bazı devlet erkânı ve askeri komutanlar ile temaslarda bulunmuş onlara iktalar vaad ettiği gibi paralar vererek oğlu için destek toplamaya çalışmıştır. Bu Türk anası aynı zamanda oğlunu hilafetin başına getirmek için bir ihtilal planı hazırlamıştır. Buna göre; el-Müstencid zaman zaman hasta babasını ziyarete geliyordu. İşte onun böyle bir ziyaret yaptığı sırada başta bu Türk anası olmak üzere yakın cariyeleri onun üzerine toplanarak el-Müstercid'i hançerleyeceklerdi.. onun yerinede fazla bir kargaşaya neden olmadan Ebû Ali halife ilan edilecekti.

Türk anası yapmış olduğu plan gereği yakın cariyelerini toplayarak durumu onlara anlattıktan sonra onların ellerine birer hançer vermiş, kendisi ve oğlu da kılıç kuşanmıştır. aynı zamanda el-Müstercid'de de bir haberci gönderilerek babasının ölmek üzere olduğunu, bu yüzden acil saraya gelmesi gerektiği bildirilmiştir. Ancak el-

Müstencid kendisine karşı düzenlenen bu suikast haberini almış, Türk anası ve oğlu Ebû Ali'yi tutuklatmıştır. Böylece hilafet yolunda hiç bir engel kalmamış oldu.

4.5.11. El-Müstencid Devrinde Selçuklularla İlişkileri

El-Müstencid'in halife olduğu dönemde de Selçuklu aristokratlarının birbirleriyle mücadele halinde oldukları görülmektedir. Bu taht mücadelesinde yer alan Selçuklu aristokratları ise şunlardı; Melikşah b. Sultan Mahmud, amcası Süleyman Şah, İldeniz, Arslan şah idi. Melikşah b. Sultan Mahmud zehirlenince İsfahan ve çevresine Süleyman Şah hakim olmuştur. Ancak Süleyman Şah'ta bir yıl sonra öldürülünce bu kez hakimiyet Arslan şah'a geçmiştir. El-Müstercid'in hilafeti genellikle bu Arslan Şah'ın saltanatı dönemine rastlamaktadır (1177). Arslan Şah döneminde Abbasi halifeliği ile herhangi bir sıhrıyet akrabalığı olmamıştır. Halife Müstencid Bağdat'ta Arslan Şah adına hutbe okunması teklifini bile kabul etmemiştir. Ancak bu dönemlerde Hilafet sarayında Menekşe adında bir Türk kadınından bahsedilmektedir. Menekşe Hatun hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz.

4.5.12. Halife El-Müztaze Billah

Abbasi halifesi el-Müstencid Billah'ın ölümünden sonra onun yerine oğlu Ebû Muhammed Hasn, "el-Müztazi Biemrillah" lakabı ile halife olmuştur (1170).

El-Müstazi'in halife olduğu dönemlerde Selçukluların durumuna bakacak olursak bu dönemde de Selçuklu aristokratları arasında taht kavgalarının kıyasıya devam ettiğini görmekteyiz. El-Müstazi'nin halifeliğini son yıllarına doğru Irak Selçuklularının başına Sultan III. Tuğrul geçmiştir. Halife kendisinden önceki Abbasi Halifelerinin tam aksine Sultan III. Tuğrul için herhangi bir tair takınmamış, bazı sosyal ve siyasi gelişmeleri olduğu gibi kabul etmek durumunda kalmıştır. Hatta el-Müstazi daha da ileri giderek Sultan III. Tuğrul'a duyduğu hüsnüniyetin güzel bir ifadesi olarak onun sultanlığını kabul ederek, onun adının hutbelerde okunmasına izin vermiştir.

Halife el-Müstazi Billah, yaklaşık on yıl süren hilafeti boyunca herkesle bu arada Selçuklu sultanları ile de mümkün olduğunca iyi geçinmeye çalışmıştır. Bu dönemde Selçuklu sultanları ile sosyal, siyasi ve dini konularda kayda değer fazla bir münasebet olmamıştır.

El-Müstazi döneminin Selçuklular açısından dikkat çeken en büyük özelliği, daha önceki devirlerde hemen her bir halife ve sultan arasında gördüğümüz hanedan evlilikleri, sıhriyet bağları kurulmasına yönelik her iki tarafın da herhangi bir girişimde bulunmamasıdır. Halife el-Müstencid döneminde tamamen kopma derecesine gelen halife ve Saltanat ilişkileri el-Müstazi'nin hilafetinde de aynı şekilde devam etmiş, dağılan ilişkilerin yeniden inşası ve sağlam bir zemine oturtulması için her iki tarafta hiçbir gayret göstermemiştir. Bunun nedeni ise Selçuklu Sultanlarının bir nevi eyalet valilerini andıran durumları ve Selçuklu Sultanlarının Bağdat'ta siyasal bir otorite olmaktan çıkmış olmalarıdır.

Bu dönemde her ne kadar Selçuklu sultanları ile Abbasi halifeleri arasında sıhriyet bağları kurulmamış olsa da hilafet saraylarındaki Türk hatunlarının varlıklarının devam ettiğini görüyoruz. El-Müstazi devrinde hilafet sarayına gelmiş olan Türk anaları, o çevrelerin en gözde hatunları olarak varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.²⁰⁰

4.5.13. Halife En-Nâsı Lidinillah'ın Halife Oluşu

Abbasi Halifesi el-Mustazi Billah'ın ölümünden sonra onun yerine Zümrüd Hatun'dan doğma oğlu Ebû'l Ahmet, "en-Nâsir Lidinillah" lakabıyla halife olmuştur. En-Nâsir Lidinillah halife olduğu sırada kırk iki yaşındaydı ve çok az halifeye nasip olacak bir olgunluk çağında halife olmuştur.

En-Nâsir Lidinillah, bu dönemlerde hilafet makamına geçen bir çok Abbasi halifesi gibi ana yönünden Türk'tür. Zümrüd Hâtun, müessir şahsiyetli ve bir çok üstün meziyetleri olan yüce bir Türk anasıdır. Ayrıca en-Nâsir Lidinillah'ın anası olması nedeniyle "Ümmü'l – Veled"dir. *

4.5.14. En-Nâsir Lidinillah'ın II. Kılıç Arslan'ın Kızı Selçuka Hatun İle Evlenmesi

En-Nâsir Lidinillah, hilafet makamına geldikten sonra, daha önceleri Tuğrul Bey tarafından ortaya konan ve aileler arası sıhriyet bağları kurma politikasına uymak istemiştir. En-Nâsir, halife olduğunda dönemin en güçlü Selçuklu sultanı II. Kılıç

²⁰⁰ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 273 – 280.

* Ümmü'l Veled: Veliht anası; Abbasi saraylarında veliaht analarına verilen bir unvandır. Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 293.

Arslan'dı. II. Kılıç Arslan, II. Haçlı ordusunun karşısında durmuş ve Miryakefalon savaşıyla (1176) Bizans'a en ağır darbeyi indirerek bir nevi ikinci Malazgirt savaşı kazanmış ve tıpkı büyük dedesi Alp Arslan gibi İslam dünyasının minnet ve şükranını kazanmış çok değerli bir Selçuklu Sultanı idi. II. Kılıç Arslan, Miryakefalon zaferinden sonra halifeye ve komşu hükümdarlara fetihnameler ve hediyeler göndererek büyük zaferin müjdesini vermiş, Bizans'ın artık bir tehlike olmadığını ve onlarla bir antlaşma yaptığını bildirmiştir. II. Kılıç Arslan'ın kazanmış olduğu bu zafer bilhassa Bağdat'ta bayram sevinci yaratmıştır.²⁰¹

En-Nâsır, halife olduğu zaman II. Kılıç Arslan şan ve şöhret sahibi olmuş bir Türk sultanı idi. İşte Halife en-Nâsır da bu büyük Türk sultanı II. Kılıç Arslan'la münasebetlerini geliştirmek ve onları sağlam bir zemine oturtmak istemiş, bu yönde de önemli teşebbüslerde bulunmuştur. En-Nâsır bütün bu düşüncelerini gerçekleştirmek için Selçuklu sultanları ile sıhriyet bağları kurma yoluna gitmiştir. Böylece Halife hem Selçuklu sultanları ile sosyal münasebetlerini geliştirmiş olacak hem de Anadolu'dan gelebilecek tehlikeleri önlemiş olacaktı.

Selçuklu sultanları ile sıhriyet bağları kurmak isteyen en-Nâsır Sultan II. Kılıç Arslan'ın kızı Selçuka Hatunla evlenmek istemiştir. Halifenin Selçuka Hatunla evlenmek istemesinin manevi bir yönü vardır. En-Nâsır, Selçuka Hatun ve onun üstün yaşayış tarzını Bağdat'ta bir Hac vesilesi ile ilk defa yakından gördükten sonra, onun haysiyeti, izzeti nefesine düşkün bir kimse olmasına şaşırıp kalmış ve ona kalbinin derinliklerinden gelen bir ilgi ve sevgiyle bağlanmıştır.²⁰² Halife, Bağdat'ta Selçuka Hatun'u gördükten sonra onunla evli olmayı bir hasret bilmiştir. Bağdat'taki bu karşılaşmadan sonra Halife en-Nâsır, Bağdat baş kadısı, ileri gelen ve çok güvendiği kimselerden oluşan bir heyeti Selçuka Hatun'u istemek, nikahlarını kıymak için Sultan II. Kılıç Arslan'ın yanına göndermiştir. Halifenin ısrarı ile Sultan bu evliliğe onay vermiş ve Selçuka hatun'un en-Nâsır ile nikahları kıyılmış ve sonra da dillere destan bir düğün yapılmıştır.

Halife en-Nâsır ile Selçuka Hatun'un evlilikleri II. Kılıç Arslan için de bir şeref olmuştur. Zira en-Nâsır gibi güçlü bir Abbasi Halifesi damadı olmuş, onun bir nevi himayesine girmiştir. En-Nâsır bu evlilikle sadece Kılıç Arslan ve Selçuklu sarayına

²⁰¹ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, s. 296

²⁰² Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 298

ulaşmakla kalmamış aynı zamanda Anadolu halkının Türkmenlerin de gönüllerine ulaşmayı başarmıştır. Selçuklu Sultanından hilafet merkezine gelebilecek bütün siyasi tehlikelerin önüne geçildiği gibi Anadolu Türkmenleri ile Fütüvvet Teşkilatı aracılığı ile de ulaşmıştır.

Halife en-Nâsır ile Selçuka Hatun'un evlilikleri her ikisi içinde daha yeni, daha mutlu bir dönemin başlangıcı olmuştur. Selçuka hatun'un en-Nâsır'la olan bu mutlu evliliklerinden iki erkek çocukları dünyaya gelmiştir. Bu çocuklardan birinin adı Ebü'l Hasan, diğersinin ise Ebû Nasr Muhammed idi. Bu Türk asıllı prenslerden Ebü'l Hasan daha genç yaşta veliaht iken ölmüştür. Selçuka Hatun'un diğers oğlu Ebû Nasr Muhamed'e gelince o da babası en-Nâsır'ın 1225'de ölümü ile "ez-Zâhir Biemrillah" lakabı ile halife olmuştur.²⁰³

Selçuka Hatun'un Halife en-Nâsır ile olan mutlu evliliği ne yazık ki çok uzun sürmemiş, evliliklerinden üç yıl giib kısa bir süre sonra ansızın Selçuka Hatun hastalanarak vefat etmiştir. Kaynaklarda onun hastalığı hakkında çok fazla bilgi yoktur. Ancak bu ölüm Halife en-Nâsır'ı adeta yıkmıştır. Selçuka Hatun'un genç yaşta böyle ani ölümü yalnız Halifeyi değil, onu uzaktan ve yakından tanıyan herkesi derinden üzüntüye boğmuştur.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda II. Kılıç Arslan'ın ölümüne kadar (1192) geçen ve yaklaşık iki asırlık süre içerisinde Türklerle Abasiler arasındaki sıhriyet bağları Halife en-Nâsır döneminde en yüksek zirveye ulaşmış ve bir altın devrini yaşamıştır. Bu devirlerde gelip geçen Abbasi Halifeleri çeşitli nedenlerle Selçuklu Sultanlarının kızları ile evlenmişler ve onlarla olan ilişkilerini daima canlı tutmaya çalışmışlardır. Ancak Abbasi Halifeleri içinde ya bir Türk anasından dünyaya gelmiş veya bir Türk Hatunu ile evlenmiş, hem anası hem de hanımı Türk Hatunu olan çok az sayıda halife vardır.²⁰⁴ En-Nâsır ise özelliklere sahip tek Abbasi Halifesidir. En-Nâsır'ın annesi asil bir kadın olan Zümrüd Harun'du. Eşi ise Selçuklu Hanedanlığından Selçuka Hatundu. Üstelik onun Türk eşi Selçuka Hatundan olma oğlu ez-Zâhir, Abbasi hilafetinin yegane varisi olmuştur.

²⁰³ Yılmaz Öztuna, **İslam Devletler**, İstanbul, 1989, s. 127

²⁰⁴ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 348

4.5.14. Selçuka Hatun'un Oğlu Ez-Zahir Biemrillah'ın Halife Oluşu

Abbasi Halifesi en-Nâsır'ın ölümünden sonra onu yerine artık ilerlemiş bir yaşta olan oğlu Ebû Nâsır Muhammed, “ez-Zahir Biemrillah” lakabı ile halife olmuştur. Ez-Zâhir'in annesi daha önceden bahsettiğimiz gibi II. Kılıç Arslan'ın kızı Selçuka Hatun'dur.

Selçuka Hatun'un genç yaşta ölümünden sonra oğlu Uddetü't-Din Ebû Nâsır, küçük yaşta yetim kalmıştır. Halife en-Nâsır daha önceleri oğlu Ebû Nâsır'ın veliaht tayin etmiş, Irak ve çevresinin idaresini ona bırakmış, hatta hutbelerde kendi adından sonra oğlunun adını okutmuştur. Ancak ne sebepten olduğu bilinmeyen bir şekilde Halife en-Nâsır oğlu Ebû Nâsır'ı kendine göre bazı nedenlerle veliahtlıktan azletmiştir. Halife en-Nâsır daha sonra Ebû Nâsır'ı hapsedirip küçük oğlu Ali'yi veliaht ilan etmiştir.

Ebû Nâsır'ın Halife olana kadara nerede nasıl yaşadığı hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi yoktur. Ancak onun eşinin de Türk asıllı olduğu görüşü halimdir. Böylece O, Abbasi halifelerinden hem anası Türk hem de yine seçkin bir Türk hatunu ile evlenen son halife olmuştur. Abbasi Hilafetinin bu Türk Hatun'la evliliğinden iki erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. U çocuklardan biri Ebû Cafer el-Mansur, diğeri ise el-Huffâcı idi. Bu çocuklardan Ebû Cafer el-Mansur, babası es-Zâhir'in ölümünden sonra “el-Mustansır Billah” lakabı ile halife olmuştur (1226). Yaklaşık on yedi yılı Abbasi hilafetinin başında kalan el-Mustansır tıpkı babasının döneminde olduğu gibi Abbasi hilafetinin yıkılış döneminin en faziletli siması olmuştur. Özellikle el-Mustansır hilafet koltuğuna oturduktan sonra ilim, adalet ve insafı kendine rehber edinmiş ve bu yöndeki gayretleri ile herkesin takdir ve hayranlığını toplamıştır.²⁰⁵

²⁰⁵ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları** s. 345

SONUÇ

Çalışmamız neticesinde, Selçukluların hilafet ülkelerinde kısa zamanda askeri ve idari yönlerden nasıl güçlü bir varlık hainde geldikleri ve kendilerini; yani siyasi güç ve otoritelerini başta Abbasi halifeleri olmak üzere hilafet ülkelerinin birlik ve bütünlüğünü sağlayarak Kaşgar önlerinden Arabistan'ın güney kesimleri yani Yemen'e kadar yayılan bu geniş topraklara hakim oldukları ve buraları yaklaşık iki asır idare ettikleri ortaya çıkmaktadır. Selçukluların Orta doğu, halife ve hilafet ülkeleri için kendilerinden öncekilere nispetle yeni bir politika ortaya koydukları görülmektedir. Bu politikanın esası dini doktrin bakımından belli bir çizgide olmak, güç dengelerini ve siyasi odakları iyi bir şekilde tespit etmek, Selçuklu devletinin karşısında kim olursa olsun yeni güç ve siyasi merkezlerin oluşmasına meydan vermemek ve İslam ümmetinin birlik ve bütünlüğünün temsilcisi olan Halife ile sıkı ve samimi bir işbirliği içinde olmaktır.

Selçuklu – Halifelik ilişkilerini olayların karakteri bakımından başlıca iki devreye ayırabiliriz: Bunlardan birincisi, Tuğrul Bey'in Abbasi Halifesi tarafından “Doğu'nun ve Batı'nın Hükümdarı” ilan etmesiyle şekillenmiştir. Tuğrul Bey'in Ocak 1058 yılında Halifelik sarayında İslam dünyasının yegane lideri ilan edildiği toplantı sonunda hem halifenin hem de sultanın görev ve yetkileri değişmiştir. Bundan sonra Abbasi Halifesinin görevi; meşru sultanın adını kendi adından sonra hutbelerde zikrettirmekten ve saltanat makamınca hazırlanmış olan temliknâme ve menşurları mecburi tasdikle birlikte, dönemin geleneklerine göre sultana, vezire veya devlet adamlarına unvan ve lakaplar vermek, hil'at giydirmek, kılıç kuşatmak gibi adetleri uygulamak olmuştur. Buna karşılık Selçuklu sultanlarının görevi ise; devlet idaresi, saltanat ve hükümranlık ve siyasi nizam ve asayişin temini gibi bütün işlerdi.

Bu dönemde yaşanan Selçuklu – Halifelik ilişkileri genel olarak Tuğrul Bey döneminde tespit edilen statüye uygun bir şekilde olmuştur. Bu statüye uygun olarak Selçuklu sultanları fethettikleri yerlerde okuttukları hutbelerde kendilerinden önce Abbasi halifesinin adını, lakap ve unvanını zikrettirmişlerdir. Selçuklu Sultanları, Abbasi halifelerine saygı göstererek İslam dünyasında halifeliğe yeniden itibar kazandırmışlardır. Abbasi halifeliğinin rakibi olan Şîî – Fâtimilere karşı Abbasilerin koruyuculuğunu üstlenerek, Şîîlerle mücadeleye girmişlerdir. Selçuklu Sultanı Melikşah'ın yaşamının son günlerinde meydana gelen siyasi anlaşmazlık yüzünden

halifeyi Bağdat'tan kovma olayı istisna edilecek olursa, Selçuklu sultanlarının hiç birisi halifeliği ortadan kaldırmak için veya mevcut halifeyi değiştirmek için bir girişimde bulunmamışlardır. Bu dönemde Abbasi halifeleri de bazı istisnai olaylar dışında Selçuklu sultanlarının emir ve direktiflerinin dışına çıkmamışlardır. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra siyasi iktidarı tekrar ele geçirme çabasına giren ve b amaçla bir müddet Sultan Alp Arslan adına hutbe okutmayan Halife Kaim Biemrillah ile Fetret Devri taht kavgaları sırasında bir müddet kim adına hutbe okutacağını bilmeyen Halife Mustazhir dışında hiç biri sultanlar adına okunan hutbeyi kesmemişlerdir. Abbasi halifeleri, halifelik haklarının korunmasında titizlik göstermiş, kendilerini rahatsız eden durumlar ve olaylar karşısında sultanlardan yardım talep etmişlerdir.

Selçuklu Sultanlarının tahsis etmiş olduğu varidatla, geçimlerini saptayan bu dönem halifeleri, yalnızca hükümleri tasdik etmek, ziyaretleri kabul etmek, sultana ve tâbi hükümdarlara hil'atlar ve bir takım unvanlar vermek gibi âdet olan merasimlerden başka hususlara karışmamışlardır.

Selçuklu – Halifelik ilişkilerinin ikinci devresinde ise; Irak Selçuklu sultanı Mahmud'un, Horasan hakimi amcası Sencer'e mağlup olması neticesinde devlet merkezinin doğuya kayması ile Irak'ta meydana gelen otorite boşluğundan istifade eden halifelerin kaybettikleri dünyevi yetkilerini yeniden elde etmek için mücadelelere başladıkları görülmektedir. Bu dönemdeki Abbasi halifeleri başta Müsterşid Billah olmak üzere, Raşid Billah ve Muktefi Biemrillah, Selçuklulardan kurtulup eski statülere dönmeyi denemişler, hatta sultanlara karşı oluşturdukları ittifaklarla siyasi mücadeleye başlamışlardır. Bu mücadelelerde halife Müsterşid Irak Selçuklu Sultanı Mesud'a karşı yaptığı silahlı mücadele esnasında esir düşmüş ve bu esareten kurtulduktan sonra B+atını fedaileri tarafından öldürülmüştür. Müsterşid'in ölümünden sonra halife olan Raşid Billah ise silahlı mücadeleye katıldığı için Sultan Mesud tarafından halifelik makamından uzaklaştırılmıştır. Bunlar ve daha sonra gelen halifelerin Selçuklu sultanlarına karşı yeniden dünyevi yetkilerini ele geçirmek için yapmış oldukları girişimler Selçuklu Devletinin yıkılmasında etkili olan nedenlerden biri olmuştur. Halifeler Selçuklu idarecilerine karşı siyasi ve askeri faaliyette bulunmalarına rağmen Selçuklular onları Hz. Muhammed'in varisleri ve Sünni Müslümanların lideri olarak görmüşler ve onlara karşı eski saygılarını devam ettirmişlerdir.

Özetle söyleyebileceğimiz şudur ki; Abbasi halifelerinin, Selçuklu Devleti üzerinde biri müspet diğeri menfi olmak üzere iki yönde etkisi olmuştur. Müspet tesiri; Selçuklu Devletinin manevi sahada kuvvetlenmesinde, bütün orta ve yakın doğuda meşru bir siyasi güç olarak tanınmasında ve İslam dünyasında birliği sağlamasında etkili olmuştur. Abbasi halifelerinin menfi tesiri ise; taht kavgaları sırasında meydana gelen siyasi buhranlardan istifade ile kuvvetten düşen Selçuklu sultanlarına karşı siyasi iktidarı ele geçirme mücadelesine girmeleri devletin dağılarak yok olmasında en önemli etkenlerden bir olmuştur.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZOĞLU, M.(1975), **İslam Devletleri Tarihi**, İstanbul.
- ADALIOĞLU, H.H.(2002), “İlk Selçuklu Abbasi ilişkileri”, **Türkler**, C. IV. Ankara.
- AGACANOV, S. G. (2006), Selçuklular, İstanbul.
- AKTAN,A.(1991),’Mısırda Abbasi Halifeleri’,Belleten,C.LV.Ankara.
- Ahbârüdevleti Selçukiye, Ankara.
- AHMED BİN MAHMUD (1977), Selçuk Nâme, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul.
- ALTUNDAĞ, Ş.(1967), “Kaim Biemirillah”, **İ.A.** , C. VI, İstanbul.
- APAK, A. (2007), **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi II.(Hulefa’yı Raşidin Dönemi)**, İstanbul.
- AVCI,C.(1992)’Hilafet’,DİA.C.17,İstanbul.
- BARTHOLD, W.(1977), **İslam Medeniyeti Tarihi**(Çev. M.Fuat KÖPRÜLÜ), 4.Baskı, Ankara.
- CANAN, M.Z. (1977), **İslam Tarihi I(Cahiliye Devri Siyer-i Nebi Halifeler Devri)**, İstanbul.
- GENÇ, S.(2002), “Tuğrul Bey zamanında Selçuklu Abbasi ilişkileri”, **Türkler**, C.IV. Ankara.
- GÜNALTAY, M.Ş.(1943), “Selçukluların Horasana İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasi, Sosyal, Ekonomik Ve Dini Durumu”, **Belleten**, Sayı 25, C.V.Ankara.
- HİZMETLİ, S.(2001), **İslam Tarihi İlk Dönem**, Ankara.
- HÜSEYİNİ,A.B.(1943),Ahbarüdevleti Selçukiye,çev. Necati Lügal,Ankara.
- KAFESOĞLU, İ.(1994), **Türk Milli Kültürü**, Ankara.
-(1992), **Selçuklular Tarihi**, İstanbul.
-(1997), “**Selçuklular**”, İ.A.C.X. İstanbul.

-(1980), **Sultan Melikşah Devri, Büyük Selçuklu İmparatorluğu**,
İstanbul.
- KARA, S.(2007), **Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları**, İstanbul.
- KARAKÖSE, H.(2006), **Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı**, Ankara.
- KAYHAN, H.(2002), “**Selçuklularla Abbasi Halifeliği İlişkileri**”, **Türkler**, C.IV,
Ankara.
- KİTAPÇI, Z.(1994), **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**,
Konya.
- KOCA, S. (1997), **Dandanakandan Malazgirt’e, Giresun**.
- KÖYMEN M.A.(1992), **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Ankara.
-(1991), **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk
Devri)**, C. V., Ankara.
-(1976), **Tuğrul Bey ve Zamanı**, İstanbul.
-(1983), **Alparslan ve Zamanı**, İstanbul.
-(2004), **Selçuklu Devleti Türk Tarihi**, Ankara.
-(1966), “*Sencer*”, **İ.A.C.IX**, İstanbul.
- KURT, H.(2002), “**Maveraünnehire İslamın Girişi**”, **Türkler**, C.IV, Ankara.
-(1989), **Orta Asyada İslamiyetin Yayılışı ve Türkler**, Konya.
- MERÇİL ,E.(1989), **Kirman Selçukluları Tarihi**, Ankara.
-(2007), **Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri**, Ankara.
-(1985), **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul Üniversitesi
Yayımları, İstanbul.
-(1993), “*Büveyhiler*”, **D.İ.A**, C.I, İstanbul.
- MEVDUDİ, Ebû'l A'La(1971), **Selçuklular Tarihi**(Çev. Ali GENCELİ), Ankara.
- ÖNGÜL, A.(2004), **Selçuklular Tarihi I**, Manisa.
- ÖZAYDIN, A.(2002), “**Türklerin İslamiyeti Kabulü**”, **Türkler**, C.IV,Ankara.

.....(1992), “Berkyaruk”, **D.İ.A**, C.V,İstanbul.

.....(1997), “Hasan Sabbah”, **D.İ.A**, C.XVI, İstanbul.

REŞİDÜ’D-DÎN Fazlullah (2010), **Cami’ü’t-Tevarih** (Selçuklu Tarihi) (Çev. Erkan GÖKSU, H. Hüseyin GÜNEŞ), İstanbul.

TURAN, O.(1993), **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul.

.....(1996), **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul.

.....(2003), Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul.

YILDIZ,H..D.(1992),’Hilafet’,DİA.C.17,İstanbul.

EKLER

EK - 1. ABBASİ HALİFELERİ VE ÇAĞDAŞ SELÇUKLU SULTANLARI

ABBÂSİ HALİFELERİ	SELÇUKLU SULTANLARI
1-el-Kâim Biemrillâh; (1031-1075)	1- Tuğrul Bey; (1037-1063)
2-el-Kâim Biemrillâh; (1031-1075)	2- Alp Arslan; (1063-1072)
3-el-Mustazhir Billâh; (1094-1118)	3- Melikşâh; (1072-1092)
4-el-Müsterşid Biilâh; (1118-1135)	4- Mahmud; (1092-1094)
5-er-Râşid Billâh; (1135-1136)	5- Berkiyâruk; (1094-1104)
6-el-Muktefi Liemrillâh; (1136-1160)	6- Melikşâh II.; (1104-1104)
7-el-Müstencid Billâh; (1160-1170)	7- Mehmet Tapar; (1104-1117)
8-el-Mustazi Biemrillâh; (1170-1180)	8- Sancar; (1117-1128)
9-en-Nâsır Lidinillâh; (1180-1225)	9- Mesûd I.; (1135-1152)
10-ez-Zâhir Biemrillâh; (1225-1226)	10- Mesûd II.; (1116-1192)
11.el-Muntasır Billâh; (1226-1242)	11- Kılınç Arslan II.; (1156-1192)
12-el-Musta'sım Billâh; (1242-1258)	

EK - 2. TÜRK HÂTUNLARI İLE EVLENEN ABBÂSİ HALİFELERİ

A – SELÇUKLULARDAN ÖNCEKİ DEVİRLER		
ABBASİ HALİFELERİ		TÜRK HATUNLARI
1- el-Mansur	754 - 775	Semerkant Melikinin Kızı
2- el-Mehdi	775 - 785	Hayzürân(*)
3- er-Reşid Harun	786 - 809	Meracil Hâtun (*)
4- el-Mustasım Billâh	833 - 842	Şuca Hâtun
5- el-Mutezid Billâh	892 - 902	Çiçek Hâtun (*) Katru'n-Ned Hâtun Şağab Hâtun (*)
B. SELÇUKLU TÜRK HATUNLARI İLE EVLENEN ABBASİ HALİFELERİ		
ABBASİ HALİFELERİ		SELÇUKLU HATUNLARI
6-el-Kâim Biemrillâh	1030 - 1075	Hatice Arslan Hâtun
7-el-Muktedi Biemarillâh	1075 - 1094	Seferi Hâtun Mah Melek Hâtun (*) Altun Hâtun (*)
8-el-Mustazhir Billâh	1094 - 1118	Gümüş Hâtun (*) İsmet Hâtun
9-el-Müstershid Billâh	1118 - 1135	Fulâne (veya) Emire Hâtun Türk Hâtunu (*)
10-el-Muktefi Liemrillâh	1136 - 1160	Fatıma Hâtun (*) Türk Cariyesi (*)
11-el-Mustazi Biemrillâh	1170 - 1180	Zümrüd Hatun (*)
12-en-Nâsır Lidnillâh	1180 - 1225	Selçuka Hâtun Türk Cariyesi
13-ez-Zâhir Biemrillah	1225 - 1226	Türk Hatunu(*)

(*) Ümmü'l-Veled olan Türk Hâtunlarıdır. Bu, Abbâsi toplumunda manevi yüce bir şereftir. Bir veliahd, veya halife anası olan Türk Hâtunlarıdır. Ümm'l-Veled, yani

halifeden bir erkek evlad dünyaya getiren ve halifenin bizzat nikahlı ei olan kadınlardır. Onların gerek saray, gerekse hem cinsleri arasında apayrı bir yeri ve saygınlığı olurdu.

EK - 3. ANA YÖNÜNDEN TÜRK OLAN ABBASİ HALİFELERİ

A - SELÇUKLULARDAN ÖNCEKİ DEVİRLER		
ABBÂSİ HALİFELERİ		TÜRK ANALARI
1-er-Reşid	786 - 809	Hayzürân
2-el-Memun	813 - 833	Merâcil Hâtun
3-el-Mutasım Billâh	833 – 842	Mârîde Hâtun
4-el_Mütevekkil Alellâh	847 - 861	Şuca Hâtun
5-el-Muktedir Billâh	908 - 932	Şağab Hâtun
B - SELÇUKLULAR DEVRİ		
ABBÂSİ HALİFELERİ		TÜRK ANALARI
6-el-Mustazhit Billâh	1094 - 1118	Altun Hâtun
7-el-Müsterşid Billâh	1118 - 1135	Gümüş Hâtun
8-er-Raşid Billâh	1135 - 1136	Türk Hâtun
9-en-Nâsır Lidinillâh	1180 - 1225	Zümrüd Hâtun
10-ez-Zâhir Biemrillâh	1225 - 1226	Selçuka Hâtun
11-el-Mustansır Billâh	1226 - 1242	Türk Hâtunu

EK – 4. BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU SİYASİ HARİTASI

ÖZGEÇMİŞ

1983'de Hatay Kırıkhan'da doğdu. İlköğretim, orta ve lise öğrenimini Kırıkhan'da tamamladı. 2002 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandı. Dört yıl tarih öğrenimi aldıktan sonra 2007 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ tarihi bilim dalında yüksek lisans yapmaya başladı. Halen üniversitede yüksek lisansına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	vii
BİRİNCİ BÖLÜM	vii
1.HALİFELİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE HALİFELİĞİN TANIMI.....	xix
1.1.HZ. EBÛBEKİR DÖNEMİ	xix
1.2. HZ. ÖMER DEVRİ	xxiii
1.2.1.Hz. Ömer Zamanında Bizans'a Karşı Yapılan Fetihler	xxiv
1.3.HZ. OSMAN DÖNEMİ.....	xxvi
1.3.1. Hz. Osman Devrindeki Fetih Hareketleri.....	xxvi
1.3.2. Hz. Osman Zamanında İç Karışıklıklar.....	xxvii
1.4.Hz. ALİ DÖNEMİ (656 – 661)	xxix
1.4.1. Cemel Savaşı (656)	xxx
1.4.2. Sıffin Savaşı (657)	xxxi
1.4.3. Hz. Ali ve Haricileri	xxxii
1.4.4. Hz. Hasan'ın Halifeliği	xxxii
İKİNCİ BÖLÜM	xxxiii
EMEVİLER VE ABBASİLER DÖNEMİNDE HİLAFET	xxxiii
2.1. EMEVİLER DÖNEMİ (661 – 750)	xxxiii
2.1.1. Yezid Dönemi	xxxiv
2.1.2. Abdülmelik b. Mervan Dönemi (685 - 705)	xxxv
2.1.3. I. Velid b. Abdülmalik (705 – 705).....	xxxvi
2.1.4. Süleyman b. Abdülmelik (715 – 717)	xxxvi
2.1.5. Ömer b. Abdülaziz (717 – 720)	xxxvi
2.1.6. Emevilerin Zayıflaması ve Yıkılışı	xxxvi

2.2. ABBASİLER (750 – 1258)	xxxvii
2.2.1. Abbasiler Döneminde Türk – Arap İlişkileri	xxxvii
2.2.2. Türklerin İslamiyet’i Kabulü	xxxviii
2.2.3. Türklerin İslamiyet’le Yakınlaşması.....	xl
2.2.4. Selçukluların İslamiyet’i Kabulü	xlili
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	xliv
ABBASİ HALİFELERİ İLE BÜYÜK SELÇUKLU SULTANLARI ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER	xliv
3.1. ABBASİ HALİFELİĞİNİN DURUMU	xliv
3.1.1. Abbasi Halifeliği ve Selçuklular Arasındaki İlk Münasebetler ve Tuğrul Bey Dönemi	xlvi
3.1.2. Sultan Alparslan Dönemi	lvi
3.1.3. Sultan Melikşah Dönemi.....	lx
3.1.4. Sultan Berkyaruk Dönemi.....	lxv
3.1.5. Sultan Muhammed Tapar Dönemi	lxviii
3.1.6. Sultan Sancar Dönemi.....	lxx
3.1.7. Halife Müstersid – Mahmud İttifakı ve Sultan Sencer.....	lxxi
3.2. İRAK SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE HALİFE – SULTANLAR MÜCADELESİ lxxvii	
3.3. BÜYÜK SELÇUKLULARIN İRAKTAKİ EGEMENLİKLERİNİ	lxxx
SONU	lxxx
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	lxxxiii
ABBASİ HALİFELİĞİ İLE SELÇUKLU HANEDANLIĞI ARASINDAKİ SİYASİ EVLİLİKLER	lxxxiii
4.1. TUĞRUL BEY’İN YEĞENİ İLE HALİFE KAİM BİEMRİLLAH’IN EVLİLİĞİ	lxxxiv
4.2. BÜYÜK SELÇUKLU SULTANI TUĞRUL BEY’İN HALİFE KAİM BİEMRİLLAH’IN KIZI SEYYİDE FATİMA İLE EVLENMESİ	lxxxvi
4.3. HALİFE KAİM BİEMRİLLAH’IN OĞLU UDDET’ÜD İLE ALPARSLAN’IN KIZI FÜLÂNE HATUN’UN EVLİLİKLERİ	lxxxix
4.4. SULTAN MELİKŞAH’IN KIZIYLA HALİFE MUKTEDİ’NİN EVLİLİĞİ	xc
4.5. SELÇUKLULARIN DURAKLAMA VE ÇÖKÜŞ DEVİRLERİN SİYASİ EVLİLİKLER	xcvii
4.5.1. Abbasi Halifesi El-Muktedi Biemrillah’ın Ölümü Ve El-Mustazi-Billah	xcviii
4.5.2. Mehmed Tapar Ve Siyasi Evlilikler.....	xcix

4.5.3.El-Mustazhir Billah'ın Ölümü Ve El-Müsterşid'in Halife Olması	ci
4.5.4. El-Müsterşid'in Halife Olduğu Dönemde Selçukluların Durumu	cii
4.5.5.El-Müsterşid'in Sultan Sancar'ın Kızı Emire Hatun'la Evlenmesi.....	ciii
4.5.6. El-Raşid Billah'ın Halifeliği	civ
4.5.7.El-Muktefi Biemrillah'ın Halifeliği ve Mehmet Tapar'ın Kızı Fatma Hatun İle Evliliği	cv
4.5.8.Sultan Mesud'un Halife El-Muktefi'nin Kızı Seyyide Zübeyde İle Evlenmesi.....	cvi
4.5.9.El-Muktefi Ve Bağdat'ta Selçuklu Hakimiyetinin Çöküşü.....	cvi
4.5.10. El-Muktefi'nin Ölümü Ve El-Mustencid'in Halife Oluşu	cvii
4.5.11. El-Müstencid Devrinde Selçuklularla İlişkileri.....	cviii
4.5.12. Halife El-Müztaze Billah	cviii
4.5.13. Halife En-Nâsı Lidinillah'ın Halife Oluşu	cix
4.5.14. En-Nâsir Lidinillah'ın II. Kılıç Arslan'ın Kızı Selçuka Hatun İle Evlenmesi	cix
4.5.14. Selçuka Hatun'un Oğlu Ez-Zahir Biemrillah'ın Halife Oluşu	cxii
SONUÇ	cxiii
KAYNAKÇA.....	cxvi
EKLER.....	cxix
ÖZGEÇMİŞ	cxiii

T. C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(.../.../2010)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Selver TEMİR

TEŐEKKÜR

Yaptığım araştırma sırasında benden görüşlerini ve değerlendirmelerini esirgemeyen, teşvik ve tavsiyeleriyle her türlü desteği sağlayan başta tez danışmanım olan sayın Hocam Prof. Dr. Múnir ATALAR'a, eleştirileri ve önerileri ile tezin düzenlenme aşamasında bana her konuda yardımcı olan Yrd. Doę. Dr. Erkan GÖKSU'ya ,tez konumu belirlemede yardımcı olan Araştırma Görevlisi Murat SERDAR'a, beni bugünlere getiren, maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme ve beni yüreklendiren arkadaşım Soner ARDUÇ'a teşekkür ve saygılarımı sunarım.

GİRİŞ

Büyük Selçuklu Devletinin tarih sahnesine çıktığı dönemde, Sünnî İslam dünyasının Abbasi halifeliği temsil etmekteydi. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan halifelik, asırlarca İslam toplumunun fikrî, siyasî, idarî ve sosyal gelişmesinde etkili olan bir müessese olmuştur. Halifelik, temeli din olan bir otoritedir. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan halifelik kurumunda halife, Peygamber'in vekili, ondan sonra Müslümanların idaresini üstlenen, İslam toplumunun en üst düzey yetkilisine verilen unvandır. Halifenin görevi; dini himaye ve dünyayı idare etmektir.²⁰⁶

Hz.Peygamber,kendisinden sonra kimin halife olacağına ilişkin herhangi bir vasiyette bulunmamıştır.Öte yandan halifenin nasıl seçileceği hususunda âyet ve hadislerde de belirli bir hüküm yoktur.Bu belirsizlikten olsa gerek ilk dört halifenin tayininde belirli bir usûlün takip edilmediğini görüyoruz.

Rasûlüllah'ın vefatı üzerine ensâr,aralarından bir halife seçmek üzere Benû saîde gölgeğinde toplanmışlar ve Hazrec kabilesinin reisi Sa'id b.Ubâde'yi adet göstermişlerdi.Bu toplantıdan haberdar olan Hz. Ömer, Hz.Ebu Bekir ve Ebu Ubeyde b. Cerrah birlikte toplantı yerine gitmişler.Ensârla muhâcirler arasında ceryan eden uzun münakaşalardan sonra Hz Ebu Bekir'e halife olarak biat edildi.Bu makamda iki yıldan fazla kalan Ebu Bekir,ölümünden evvel ashâbın önde gelenleriyle görüştükten sonra,yerine Hz. Ömer'i aday göstermişti.Hz. Osman ise,Hz Ömer tarafından üyeleri belirlenen ve içinde kendisinin de bulunduğu bir kurul tarafından halifelığe getirilmişti.Bu uygulamalardan anlaşıldığı üzere Hz. Ebû Bekir'in seçilmesi iştişâre,Hz.

²⁰⁶ T. W. Arnold. "Halife" Mad., İ.A., C.V., s. 148

Ömer'in seçilmesi aday teklifi ve vasiyet ve nihâyet Hz. Osman'ın seçilmesi de şûra tayini sayesinde gerçekleşmiş oluyor.

Hz. Ali'nin halifeliği,Hz.Osman'ın şehit edilmesiyle sonuçlanan olağanüstü şartlar altında ve sahabeden birçoğunun diğer vilayetlere dağılmış oldukları bir ortamda Şûra esasına göre gerçekleşmişti.Ancak Muâviye,Hz.Osman'ın ölümü ve Hz.Ali'nin halife seçildiği haberini alınca bazı sebepler ileri sürerek biata razı olmadığı gibi üç aya sonra Şam'da halifeliğini ilan etti.Bu durumda halifeliğin askeri ve özellikle siyasi yönden kim üstünse onda kalması beklenirdi.Nitekim öyle olmuş ve İslam tarihinde önemli bir yer işgal eden Sıffin Savaşı ile Hakem Olayını kendi lehine çevirmesini bilen muaviye mücadeleden kârlı çıkmıştır.

Hz. Ali'nin şehit edilmesi üzerine oğlu Hasan,babasının taraftarlarınca halife ilan edildiyse de (H.40/M.661) bir yıl sonra Muâviye lehine halifelikten ferâgat etmekten başka bir yol bulamamıştır

Hulefâ-i Râşidîn döneminde,halifelik için tayin edilmiş bir aile yoktu.Başka bir deyişle hilafet irsi değildi.Mesela Hz. Ebu Bekir ve Hz.Ömer oğulları bulunmasına rağmen halifeliği başakalrına teklif etmişlerdir.Muâviye'nin kuvvete başvurarak halifeliği ele geçirmesiyle şûra usûlü terk olunmuş ve oğlu Yezid'i kendisinden sonra halifeliğe geçmek üzere veliaht tayin etmesiyle de verâset usûlü ortaya çıkmıştır²⁰⁷.Emevilerden sonra da halifelik Abbasilere geçmiştir. Abbasi Devleti, Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın soyundan gelenler tarafından kurulduğu için bu adı almıştır. İslam dünyasında uygulamış olduğu politikadan memnun olmayan gruplar arasındaki siyasi mücadeleyi kendi lehine çevirmeyi başaran Ebû'l Abbas es-Saffah, Abbasi Devletinin kurucusudur. Abbasilerin iktidarda bulunduğu ilk bir asır içinde devlet idaresinde ve kurumlarında önemli gelişmeler olmuştur. Çok büyük topraklara sahip olan İslam dünyası bu kısa sürede zenginlik ve refaha ulaşmıştır. Ancak Abbasilerin yönetiminin ikinci asrının ortalarından itibaren halifelerin ülke yönetiminde gösterdikleri zafiyet, özellikle de yüksek rütbeli Türk komutanlarla halifeler arasında yaşanan siyasi çekişmeler merkezi otoriteyi zayıflatmış ve İslam toprakları üzerinde irili ufaklı devletler kurulmuştur.

X. yüzyılın ortalarına doğru giderek gücünü kaybeden Abbasi halifeliği, Bağdat ve civarında nüfuzunu arttırma mücadeleleri veren mahalli emirlere boyun eğmek

²⁰⁷ Ali Aktan, "Mısırda Abbâsi Halifeleri", **Bellekten**, C. LV,Ankara,1991,s.614.

zorunda kalmıştır. 945 yılında Şîî olan Ahmed b. Büveyh, Sünni – İslam dünyasının merkezi olan Bağdat'ı işgal etti. Halifelik böylece bir dönem Büveyhi hakimiyeti altında, yeni idarecilerin istedikleri an halifeleri iş başından uzaklaştırmaları, bazı halifelerin mil çekilerek etkisiz hale getirilmeleri, bazılarının da sefil bir şekilde Bağdat sokaklarına terk edilmeleriyle büyük bir itibar kaybına uğradı. Bu dönem halifeleri, bütün yetkileri ellerinden alınarak Büveyhi idarecilerinin tahsis ettiği az bir gelirle geçimlerini sağlamışlar ve halifelik sarayı içinde münzevi bir hayat sürdürmeye mahkum edilmişlerdir. Bütün bunlara rağmen Büveyhiler bazı siyasi endişelerden ve bölgedeki yoğun Sünni halkın tepkisinden çekinerek Abbasi halifeliğine son vermeyip, Şîî geleneklerinin yaygınlaştığı, etkisiz ve sembolik bir kurum olarak varlıklarını devam ettirmelerine izin vermişlerdir.²⁰⁸

XI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Abbasi Devleti, halifeler ile yüksek rütbeli komutanlar, emirü'l-ümeralar²⁰⁹, daha sonra da Büveyh emirleri arasındaki nüfus mücadelelerinden dolayı yabancı unsurların tesirinde kalmış ve iyice yıpranmıştır. Siyasi yönden parçalanmış olan İslam dünyası fikir ve mezhep mücadeleleri ile iyice yıpranmıştır. Şîî - Fâtimiler siyasi nüfuslarını Filistin, Suriye, Hicaz ve Irak bölgelerinde arttırmışlar ve onların desteklediği Batıni akımları, İslam medeniyetini iyice tehdit eder duruma gelmiştir.²¹⁰

Abbasi Hilafetinin böyle bir durumda olduğu sırada, Selçuklular yakın doğu İslam dünyasının siyasi bakımdan zayıf bir duruma düşmesinden faydalanarak, XI. Yüzyılın ortalarına doğru İslam ülkelerine göç ve akımlara başlamışlardır. Selçuklular kısa bir zaman sonra Horasan bölgesinde hakimiyet kurarak Abbasi halifelerinin ilgisini çekmişlerdir. Araştırmamızda Selçukluların Horasan bölgesine hakim olması ile yakınlaşmaya başlayan ve giderek artan Selçuklu – Halife ilişkilerine ve bu ilişkilerde Abbasi halifelerinin Selçuklu Sultanları üzerindeki etkisinden bahsetmeye çalışacağız.

²⁰⁸ Erdoğan Merçil. "Büveyhliler" , **DİA**, C. I, s. 497

²⁰⁹ Emirü'l Ümera:Hz. Muhammed döneminden itibaren çok yaygın olmamakla birlikte,ordu kumandanını ifade eden bir unvan olarak kullanılmıştır.H.Dursun Yıldız,'Emirü'l Ümera',**DİA**,C.II,S.158.

²¹⁰ Osman Turan,**Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1993, s. 15

ÖZET

XI. Yüzyılın ilk yarısında Abbâsî Hilafetinin ve İslam dünyasının içinde bulunduğu durum hiç de iç açıcı değildi. Bu dönemde İslam dünyası birlik ve beraberlikten yoksun olup siyasî, dinî ve mezhep bakımından bölünmüş ve parçalanmış bir durumdaydı. İşte İslam dünyası böyle bir durumdayken Abbâsî Halifeleri ile Selçuklu Sultanları arasında yakınlaşmaların başlamasıyla İslam Dünyasında bir birlik kurulmaya çalışılmıştır.

Selçuklular, Ortadoğu, Halife ve Hilafet ülkeleri için kendinden öncekilere nispetle yeni bir politika ortaya koymuşlardır. Bu politikanın esasında dini doktrin bakımından belli bir çizgide olmak güç dengelerini ve siyasi odaları iyi bir şekilde tespit etmek, Selçuklu Devletinin karşısında kim olursa olsun yeni güç ve siyasî merkezlerin oluşmasına meydan vermemek ve İslam ümmetinin birlik ve bütünlüğünün temsilcisi olan Halife ile sıkı ve samimi bir işbirliği içinde olmaktır.

Abbasi Halifeleri ile Selçuklu Sultanları arasındaki ilişkiler Tuğrul Bey döneminde başlamıştır. Tuğrul Bey'in Ocak 1058 yılında Halifelik sarayında İslam dünyasının yegâne lideri ilan edildiği toplantı sonunda hem halifenin hem de sultanın görev ve yetkileri değişmiştir. Bundan sonra Abbâsî halifesinin görevi: meşru sultanın adını kendi adında sonra hutbelerde zikrettirmekten ve saltanat makamınca hazırlanmış olan menşurları tasdik etmekle birlikte, dönemin geleneklerine göre sultana, vezire veya devlet adamlarına unvan ve lakaplar vermek, hil'at giydirmek, kılıç kuşatmak gibi adetleri uygulamak olmuştur. Buna karşılık Selçuklu Sultanlarının görevi ise; devlet idaresi, saltanat ve hükümranlılık ve siyasi nizam ve asayişin temini gibi işlerdi. Çalışmamızda Abbâsî Halifeleri ile Selçuklu Sultanları arasındaki ilişkilerin zaman içinde nasıl şekillendiğinden bahsetmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Abbâsî- Selçuklu Münasebetleri, Halife – Sultan İlişkileri, İslam dünyasındaki siyasi evlilikler.

ABSTRACT

In the first half of 19th century, Abbasi Caliphate and the situation in the Islamic world was not good. During this period Islamic World lacks unity and it was divided and fragmented in point of political, religious and sectarian. While the Islamic World was in such a situation, with the beginning of rapprochement between Abbasi Caliph and Seljuqid Sultans a union in Islamic world have been tried to set up.

Unlike the preceding ones: Seljuqid revealed a new policy for Middle Eastern and the caliphate countries and caliph. The aim of this policy is to be in a certain line in terms of religious doctrines, to determine the power balance and political focal points well, to prevent the formation of new political powers and to be in a firm and sincere cooperation with the Caliph who was the representative of the unity of muslim ummah.

The early relationship between the Abbasi Caliphs and Seljuqid Sultans began the period of Sultan Tuğrul. At the end of the meeting in January, 1058 in which Sultan Tuğrul was announced the only leader of Islamic World both the caliph's and sultan's duties were changed.

After that, the duties of Abbasi caliph was to draw out of the legitimate sultan's name after his name sermans, to certify the laws which prepared by sultanate authority, to give degree to Sultan, vizier and statesman, to dress hilât, to present swords to Sultans. In contrast; the duties of Sultan of Seljuqids were the state administration, sovereignty and to ensure the political and social orders. In this study have tried to talk about how the relationship between Abbasi Caliphs and Seljuqid Sultans formed over time.

Key Words: Relationships between Abbasi – Seljuqid, the relationships between Caliph – Sultan, the political marriages in Islamic World.

KISALTMALAR

a.g.c.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ. Ü.	: İstanbul Üniversitesi
Neşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
Trc	: Tercüme eden
T. D. V. İ. A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
T. T. K.	: Türk Tarih Kurumu
Y.	: Yayınevi, Yayınları